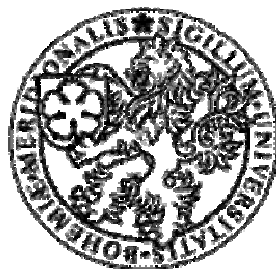

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra společenských věd

**Problematika menšin a jejich zapojení do společenského života
- se zaměřením na romskou komunitu
(sociální aspekt)**

Vedoucí práce: doc. PhDr. Miroslav Sapík, PhD.
Autor práce: Lukáš Fríd

České Budějovice, 2007

Poděkování

Rád bych touto cestou poděkoval panu doc. PhDr. Miroslavu Sapíkovi, PhD. za trpělivé a odborné vedení mé diplomové práce, za pomoc při shromažďování a třídění podkladů a informací a za věcné připomínky a rady. Rovněž bych rád poděkoval romskému koordinátorovi při jihočeském krajském úřadu Bc. Romanu Slivkovi za zasvěcení do každodenních životních problémů romské komunity.

Prohlášení

Prohlašuji, že svou diplomovou práci na téma „Problematika menšin a jejich zapojení do společenského života – se zaměřením na romskou komunitu“ jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Dále prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích

31.10.2007

Lukáš Fríd

Anotace

Autor: Lukáš Fríd

Téma: Problematika menšin a jejich zapojení do společenského života
- se zaměřením na romskou komunitu (sociální aspekt)

Svět na začátku 21. století zažívá více než kdy předtím střetávání různých kultur, stylů a způsobů života, různých národnostních, politických a náboženských názorů. Tato práce je zaměřena na nejvýznamnější národnostně-etnickou minoritu v České republice, na Romy. Psát o národnostní menšině je vždy poměrně ožehavé téma, zvláště pokud píše z vnějšku, jako člen majoritní společnosti. Přesto jsem se snažil o maximální objektivnost faktů a údajů, stejně jako o vyváženost svých subjektivních hodnocení a názorů.

Ve své diplomové práci jsem se snažil vycházet z komparatistické metody zpracování, přičemž hlavním mým cílem bylo odhalení nejzávažnějších problémů, se kterými se potýká romské etnikum v České republice, resp. odhalení příčin, jež ve svém důsledku k těmto problémům vedou. V rozsáhlém ohlédnutí do historie romského etnika (2. kapitola) jsem se snažil vystopovat kořeny nynějších problémů Romů u nás, zejména v sociální oblasti a v oblasti soužití s českou majoritou. Další významová část (3. kapitola) pak reflektuje současnou životní situaci Romů v Česku, jejich sociální a společenské postavení.

V závěrečné části (kapitoly 4., 5. a 6.) se chci pokusit sledovat linii tří oblastí, kde chci ukázat na zjevnou souvislost mezi nízkým vzděláním Romů → deficitem v odborné kvalifikaci → vysokou mírou nezaměstnanosti Romů → následnou sociální exkluzi → k níž se připojují patologické jevy (kriminalita, drogy, prostituce).

Přestože mé psaní bylo vedeno snahou o formální a logickou propojenost textu, snažil jsem se rovněž o obsahovou celistvost jednotlivých kapitol. Tématika Romů je v české literatuře zpracována v dostatečném množství, přesto kvalita děl je značně rozdílná, navíc většina knih je zaměřena jedním směrem, na konkrétní oblast. Já se ve své práci snažil spíše o komplexnější náhled na danou tematiku, se zaměřením na uvedené oblasti školství, zaměstnanost, sociální vyloučení, než o detailní analýzu či hodnocení konkrétních případů.

Annotation

Autor: Lukáš Fríd

Theme: Minority's problems and their engagement into the social life
– with respect to Romany community (social aspect)

More than ever is the world on the beginning of 21st century coming through the meeting and interdigitation of different cultures, life's styles, nationalities, political opinions and religion believes. The thesis aims to explain the most important nationally-ethnic minority in the Czech Republic – the Romany. It is usually delicate to touch the topic of national minority, especially being the member of the majority. Despite the fact or maybe therefore I tried hard to be most impartial as well as evenness of my subjective opinions and ratings

While word processing, I used the comparative method. To highlight the most serious problems of this ethnic minority in Czech Republic and to reveal the reasons of that problems, it was my main aim in the thesis. I traced the long history of the Romany ethnic group (see the 2nd chapter) and I tried to find out the roots of nowadays problems of Romans in ours, especially in social area and in the way of coexistence with czech majority. The 3rd chapter reflects the present day situation of Romany in the Czech Republic – their social and societal status.

In the last part of the thesis (chapters 4, 5, 6), I described three topics where I want to show the obvious link between the insufficient Romany education → the deficit in skilled qualification → the high unemployment rate in Romany community → and the subsequent social exclusion with all the pathological phenomenons such as criminality, drugs and prostitution.

I aim for the formal as well as logical connection and the text content integrity. The Romany issue has been already composed elaborately in the Czech Republic. The quality of books is very different though. Many of them are orientated just in one way. I aim to show the complex view of that topic with a special respect to social exclusion, employment policy and education rather than on detailed analysis or valuation of particular cases.

Obsah

0. Úvodem

1. Národnostní menšiny v ČR	9
1.1. Národnostní složení	12
1.2. Roma sam!	13
2. Historie Romů	16
2.1. Cesta z Indie	17
2.2. Romové za První republiky	21
2.3. Genocida Romů za druhé světové války	23
2.4. Romové v komunistické totalitě	29
2.5. Polistopadový vývoj	33
3. Romové v České republice	37
3.1. Počet Romů v současné době	39
3.2. Územní rozmístění Romů v České republice	41
3.3. Vztah české společnosti k Romům	42
3.4. Smýšlení majority o Romech a naopak	44
3.5. Integrace Romů	48
3.6. Afirmativní akce	50
4. Vzdělávání	52
4.1. Vzdělání, základ života. A také základ úspěchu integrace	52
4.2. Chyby škol a vzdělávacího systému	54
4.3. Jazyková vybavenost, romština	56
4.4. Možná řešení problematiky školství	59
4.5. Multikulturní (interkulturní) škola	62
4.6. Vládní opatření	64
4.7. Romové a zvláštní školy	66
5. (Ne)zaměstnanost Romů	69
5.1. Rozsah nezaměstnanosti romské komunity	70
5.2. Recept na nezaměstnanost	73
6. Sociální vyloučení Romů	77
6.1. Sociálně vyloučené oblasti - ghetta	79
7. Závěrem	84
Summary	87
Přílohy	89
Zdroje	96
Bibliografie	96
Internetové odkazy	98

0. Úvodem

Česká republika se po roce 1989 po mnoha letech otevřela světu. Stala se zemí demokratickou, která dbá na dodržování práv a svobod každého jedince, stala se zemí, ve které je respektována rozličnost kulturní, etnická, národnostní, politická i náboženská. Jsou však takoví i čeští občané? Po otevření hranic v devadesátých letech minulého století, začala do naší republiky směřovat řada cizinců, kteří si s sebou přinášeli své zvyky, tradice, způsoby života. Různorodé multikulturní prostředí znamená neustálý střet mezi rozličnými názory a zvyklostmi. Je zřejmé, že v takovémto prostředí hrají velmi významnou úlohu tolerance, empatie, schopnost komunikovat a naslouchat, připravenost činit kompromisy. Migrační potenciál České republiky v budoucnu ještě poroste, takže setkávání s rozličnými kulturami bude stále častější. Přesto mnoho členů naší společnosti není připraveno na život v multikulturním světě.

Přetrvávající předsudky a xenofobní názory se nejmarkantněji projevují v přístupu k největšímu českému minoritnímu společenství – k Romům. Ačkoliv Romové žijí na našem území prakticky již několik století a podíleli se tak na historickém utváření našeho státu, stále se ještě nezdařila jejich integrace do české společnosti. Naopak, v posledních letech dochází v mnoha případech k jejich sociální a lokální segregaci. Je zřejmé, že důvody jsou na obou stranách, jak v přístupu a negativních postojích české majority k Romům, tak v nepřizpůsobivém chování některých Romů. Pro úspěšnou integraci romského etnika je tedy třeba ochota obou skupin, jinak problematika vzájemného soužití nebude vyřešena.

Za klíčovou oblast v průsečíku zájmů obou stran považuji školství. Na jedné straně by škola měla vychovávat v duchu interkulturního soužití, učit děti k toleranci k odlišnostem, ke komunikaci a spolupráci, měla by u dětí odstraňovat předsudky, rovněž by měla umět využít přítomnosti dětí z odlišného prostředí a obohatit tak jejich nazírání na život a majoritní společnost. Na straně druhé by se měli Romové snažit dosáhnout vyššího vzdělání a odborné kvalifikace a předejít tak případnému vyčlenění z trhu práce a sociálnímu vyloučení. A právě na problematiku v těchto oblastech je zaměřena má diplomová práce. Chci se pokusit odhalit přímou souvislost mezi nízkou úrovní vzdělání, vysokou mírou nezaměstnanosti a zvyšujícími se tendencemi k sociálnímu vyloučení.

Postupnými kroky se chci zaměřit na odhalení hlavních příčin problémů v jednotlivých oblastech a zároveň zhodnotit možnosti nápravy a způsobů řešení, případně porovnat klady nebo zápory jednotlivých koncepčních variant.

Mým cílem není zaobírat se konkrétními jednotlivými případy, ale pohybovat se spíše v obecně platné rovině dané problematiky. Jsem si vědom toho, že na řadě míst se dopustím ve větší či menší míře zevšeobecnění a paušalizování, což bude dáno zejména tím, že při porovnávání etnických a sociálních skupin vycházím z názorů a postojů, jež jsou charakteristické pro většinu příslušníků daného společenství. Ostatně na odhady, propočty a zevšeobecnění jsou odkázány všechny dokumenty o Romech včetně vládních Koncepcí romské integrace, protože přesné statistické údaje o romském etniku chybí. Přesto pro svůj hlavní záměr při hledání příčinných souvislostí nejmarkantnějších problémů romského etnika u nás v oblasti vzdělání, nezaměstnanosti a sociálního vyloučení tak považuji určitý stupeň zevšeobecnění za přijatelný. Uvědomuji si nicméně, že všechny možné varianty řešení dané problematiky musí vždy obsahovat prostor pro individuální přístup.

V celé linii diplomové práce se snažím vycházet z vědomí, že otázka romského etnika a jeho problematiky je otázkou interakce dvou odlišných kultur, majoritní české a minoritní romské. Proto chci věnovat významnou část zhodnocení vzájemného soužití těchto dvou společenství, zaměřit se na odhalení nejpálčivějších problémů sousedských vztahů a pokusit se nastítnit způsoby řešení z různých úhlů pohledů obou společenství. Skrze cestu odhalení příčin neshod vzájemného soužití se chci pokusit podkrýt možné postupy, jak zvrátit postupný proces sociální exkluze Romů. Náprava problémů v sociální oblasti romského etnika je hlavní předpoklad pro následnou úspěšnou integraci Romů do české společnosti.

1. Národnostní menšiny v ČR

Jedním z neaktuálnějších témat dnešní doby je otázka soužití národnostních či jiných minoritních skupin v naší zemi. Po "otevření hranic" od roku 1990 zažívá Česko neustálý příliv cizinců, migrantů a žadatelů o azyl. Do té doby poměrně homogenní česká společnost se začala setkávat s příslušníky jiných národů, kultur, stylů života a zvyklostí. Milena Hübschmannová píše, že setkají-li se dvě etnokulturní společenství, střetávají se tím zároveň i dva rozsáhlé strukturálně propojené soubory odlišných zvyků. Každé společenství jako celek (i každý jedinec), je více či méně svým kulturním stereotypem a svými zvyklostmi determinováno.¹ Takovéto setkávání odlišných stereotypů může probíhat zcela bezproblémově, často však vzájemné působení a střetávání vyvolá neshody, jež někdy vedou až ke konfliktu. S tímto úzce souvisí i další okolnosti, jako je problematika xenofobie, či dokonce rasové diskriminace.

Je zřejmé, že proces migrace nelze zastavit, a že se počet cizinců a národnostních uskupení bude v naší zemi zvyšovat. Důležitou roli zde sehraje právní rámec a zákonné nastavení podmínek přijetí migrantů a žadatelů o azyl. Systém by měl být citlivě nastaven tak, aby zadržel nežádoucí jedince, ale naopak aby umožnil přijetí a rychlé začlenění do naší společnosti těm, kteří to potřebují. Na druhé straně je třeba předcházet vzniku napětí případně konfliktů mezi domácím obyvatelstvem a příchozími cizinci, teda problémům, jež může vyvolat střetávání rozličných kultur.

Každý člověk je ovlivněn kulturním prostředím, ve kterém vyrůstal, pracoval, žil. V procesu socializace se učíme společenským zásadám, abychom později dobře zvládli svou společenskou roli a stali se úspěšnými jedinci. S příchodem migrantů, nebo se zvyšujícím se počtem jiných národnostních menšin, dochází k střetávání těchto kultur. Na základě postoje majoritní skupiny k přítomným menšinám rozlišuje Dana Potočková společnost s multikulturním a interkulturním charakterem.² Multikulturní společnost je tvořena přítomností různých etnických, sociálních a náboženských skupin. Menšiny jsou v této společnosti spíše pasivně tolerovány, než ceněny a rovnoprávně akceptovány. Jde více o asimilaci nebo integraci podle požadavků majoritní skupiny.

¹ Hübschmannová, M.: *Můžeme se domluvit (Šaj pes dovakeras)*, 1995, str. 8.

² Potočková, D.: *Společnost a interkulturalita*, in. Šišková, T., a kolektiv.: *Výchova k toleranci a proti rasismu*, 1998, str. 33.

Oproti tomu interkulturní společnost aktivně podporuje vzájemné vztahy a komunikaci mezi majoritou a minoritními skupinami. Základem je idea naprosté rovnosti, vzájemné tolerance a respektu k odlišnostem. Podstatou interkulturality je vzájemné obohacení plynoucí z výměny zkušeností, názorů a postojů. Důležitou roli hraje komunikace, porozumění a empatie. Princip interkulturality proto klade vysoké nároky na obě strany, jak na minoritní skupiny, tak především na majoritní společenství. Majorita však mnohdy nemá zájem o komunikaci s "cizími" lidmi, někdy se objevují předsudky či strach. Faktem však zůstává, že ke střetávání odlišných kultur a zvyků v naší zemi bude docházet i nadále a především na majoritní společnosti je, jaký vytvoří rámec pro toto vzájemné působení, od něhož se bude odvíjet kvalita společného žití.

Vzrůstající etnická pestrost v naší zemi je způsobena především imigrací, tedy přestěhováním obyvatel z jiných zemí. Důvodů k migraci může být celá řada, avšak hlavní příčinou migrace v současné době jsou zejména socioekonomické rozdíly mezi bohatými a chudými zeměmi. Méně časté jsou důvody pro migraci válečné konflikty, politické pronásledování, náboženské či kmenové boje. Přestože v 90. letech 20. století byla Česká republika pro většinu migrantů tranzitní zemí do států "západní" Evropy, dnes se řadí k cílovým zemím přistěhovalců. Je to způsobeno jednak zlepšením ekonomické a sociální úrovně, ale také hlubším zapojením do dalších struktur, jako je Evropská unie.

Rovnoměrně se vzrůstajícím počtem příslušníků jiných národností a etnických skupin, vzrůstala rovněž vzájemná interakce těchto lidí s majoritní společností, což někdy způsobovalo problémy, které do té doby nebyly v české společnosti obvyklé. Zřejmě nejvýraznější a zároveň nejzávažnější problémy vyvstaly hned na počátku 90. let 20. století v podobě rasové diskriminace, či dokonce případů otevřených rasových útoků. Rasovou diskriminací se rozumí rozlišování, vylučování, omezování nebo určité znevýhodňování založené na rase, barvě pleti, nebo na národnostním či etnickém původu, jehož cílem nebo následkem je omezení uznání a užívání lidských práv a svobod na základě rovnosti.³ Toto chování popírá základní normativní zásady rovnosti a stejného zacházení se všemi členy sociálního útvaru. Jedná se zejména o neoprávněné rozlišování jedinců či skupin na základě jejich příslušnosti k určité biologické (rasové), ale i sociální

3 Šišková, T., a kolektiv.: *Výchova k toleranci a proti rasismu*, 1998, str. 199.

(profesní, politické, náboženské apod.) kategorii a znevýhodňování jedněch oproti druhým. Pro český právní řád jsou v oblasti diskriminace a rasismu závazné dvě mezinárodní smlouvy. Tou první je Mezinárodní úmluva OSN o odstranění všech forem rasové diskriminace č. 95/1974. Tou druhou je směrnice Evropské unie č. 2000/43/EC z roku 2000, dle které jsou členské státy Evropské unie povinny zajistit ve svých právních řádech zásady rovného zacházení a odstranit prvky přímé i nepřímé diskriminace.

Přímou diskriminací se chápe druh chování nebo jednání, kdy je s konkrétním příslušníkem rasově, etnicky či národnostně odlišné skupiny úmyslně zacházeno méně příznivým způsobem, než by bylo zacházeno s ostatními. Má konkrétní obsah s aktuálním dosahem pro konkrétního člověka.

Nepřímá diskriminace je zapříčiněna strukturou určitých systémů a procedur, které (aniž by chtěly úmyslně diskriminovat) jsou pro určitou skupinu lidí obtížně dostupné, protože nepočítají s jejich odlišnostmi a možnostmi (např. vzdělávací systém, který nebere v úvahu jazykové možnosti Romů). Obrana proti diskriminaci (obzvláště nepřímé) je často složitá. Přestože existuje několik zákonných nařízení, které diskriminaci zakazují, poškozenému se mnohdy obtížně prokazuje, že byl diskriminován.

Pod termínem “rasově motivované násilí“ rozumíme násilné chování (ve smyslu fyzického, ale i verbálního útoku) s rasovým motivem, jehož objektem je nekonkrétní příslušník rasově, národnostně či etnicky odlišné skupiny. V případech rasového násilí je důležité to, že obětí násilí není konkrétní osoba, útočník napadá odlišnou rasu nebo národnost a obětí může být kdokoliv z této skupiny. Oproti nenápadnosti diskriminace se u rasového násilí jedná o zjevné útoky, mnohdy s tragickými konci. Podle zprávy Ministerstva vnitra o problematice extremismu na území České republiky v roce 2005, má u nás rasově motivované násilí klesající tendenci. Vrcholilo zhruba v polovině 90. let 20. století, v současné době se podíl rasově a národnostně motivovaných trestných činů snížil oproti roku 1996 zhruba o třetinu. Z celkového objemu kriminality v ČR za rok 2005 činily rasově motivované útoky podíl 1 % případů.⁴ Postupné snižování rasové kriminality (viz. příloha č. 1) souvisí se zkvalitněním právního systému, s vymahatelností trestů pro pachatele, ale i se zvýšenou činností bezpečnostních složek při potírání hnutí

4 <<http://www.mvcr.cz/dokument/2006/extrem05.pdf>>

směřujících k potlačení práv a svobod člověka. Možná je však i ta varianta, že tato hnutí v současné době upustila od přímých rasových útoků a zaměřila se na svoji konsolidaci. Tomu by odpovídalo například i rostoucí množství neonacistických setkání, pochodů a koncertů.

1.1. Národnostní složení

Zmiňoval jsem, že obyvatelstvo České republiky je dodnes velmi národnostně a rasově homogenní. To má své historické příčiny v podobě holocaustu prováděného fašisty v protektorátním období, následného odsunu Němců ze Sudet, komunistickým režimem na 40 let uzavření hranic a nakonec rozdělení Československé federace. V důsledku těchto událostí tvoří česká společnost národnostně homogenní útvar. To se potvrdilo i při sčítání lidí, domů a bytů v roce 2001, kdy se k české národnosti přiřadilo více jak 90 % občanů.⁵ (viz. příloha č. 2) Připojí-li se k tomuto údaji ještě počet obyvatel hlásících se k moravské a slezské národnosti, dostaneme se na hodnotu takřka 95 %.

Některé uvedené hodnoty z průzkumu je však třeba brát s rezervou. Zejména číslo v kolonce romské národnosti, vyjadřuje spíše pocit Romů o svém národnostním zařazení, než o jejich etnické sounáležitosti. (viz. kapitola 3.1.) Rovněž je třeba uvést, že zmíněné sčítání lidu nezahrnulo do svých statistik počty nelegálně žijících cizinců, zejména pracovních imigrantů ze zemí východní Evropy.

Prakticky všude, ve všech příručkách, publikacích a studiích o národnostní otázce, se hovoří o integraci cizinců, tedy o začlenění jednotlivce nebo skupiny do většinové společnosti bez proměny vlastní identity nebo ztráty své specifčnosti.⁶ Narozdíl od asimilace⁷ je integrace proces oboustranný, náročný jak na ty, kteří se hodlají integrovat, tak na ty, mezi něž se chtějí integrovat. Důležitá je zde vůle k vzájemné spolupráce a ochota domluvit se. Teoreticky je oblast integrace a integračních principů zpracována dobře a rozsáhle. Za největší problém integračního procesu však pokládám jeho přenesení do praxe a dobré fungování. Domnívám se, že se velmi málo pracuje na tvoření podmínek

5 <[http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/C2002DD869/\\$File/Kapitola2.pdf](http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/C2002DD869/$File/Kapitola2.pdf)>

6 Šišková, T., a kolektiv.: *Výchova k toleranci a proti rasismu*, 1998, str. 198.

7 *Asimilace označuje proces, jehož výsledkem je úplné přizpůsobení se jedince nebo skupiny většinové společnosti, jejím zvyklostem a jejímu způsobu života do takové míry, že dochází k úplné ztrátě vlastní etnické či národnostní identity a znamená dokonalé splynutí s většinou, včetně bezvýhradného převzetí jejích hodnot.*

ve společnosti, jež by integrační proces umožnily naplnit v jeho bilaterální podstatě. Současný stav nutí minoritní skupiny spíše k asimilaci, k přizpůsobivému adaptačnímu chování na majoritou vytvořené podmínky, než k plnohodnotnému integračnímu zapojení. V posledních letech situace dospěla až do mezního stavu, kdy jsou mnohé (zejména romské) skupiny segregovány, zcela vyloučeny na okraj společnosti.

Střetávání různých kultur a národů na určitém území vytváří multikulturní prostor, ve kterém se objevuje řada problémů. Pro jejich odstranění a pro vytvoření vhodných podmínek pro integrační proces, je třeba začít s výchovou k toleranci, vzájemné úctě, k otevřené komunikaci a zároveň naslouchání, s výchovou proti xenofobii, předsudkům a rasismu. Je třeba v celospolečenském měřítku navodit empatii vůči jiným národům a minoritním skupinám a vytvořit prostředí, které bude vyhovovat všem. Je přece v zájmu každého z nás, aby se multikulturní spolužití změnilo v interkulturní soužití.

1.2. Roma sam!

Roma sam! – Jsme Romové!

Početně nejvýznamnější národnostní menšinou u nás jsou Romové. Možná by však ale bylo přesnější hovořit o etnické menšině, protože většina Romů se hlásí k české národnosti. Historie romského etnika je dlouhým strastiplným příběhem, který je zahalen řadou nejasností, tajemství či dokonce mýtů. Za pravlast Romů je považována Indie, což dokládají četné lingvistické podobnosti. Po odchodu ze severozápadní a střední Indie následovalo několik staletí trvajících putování. Jedna z migračních vln vedla od 10. století přes Blízký Východ do jihovýchodní až střední Evropy, druhý proud pronikal přes Egypt a sever Afriky na Pyrenejský poloostrov. Do střední Evropy přišli Romové až ve 13. století, na našem území se pak objevují první historické záznamy na přelomu čtrnáctého a patnáctého století.

Z části zahaleno tajemstvím zůstává i označení Romů. V historických pramenech slovo "Cikán" pochází pravděpodobně z 11. století z označení "Athinganoi", které užil pro skupinu Romů mnich z kláštera na hoře Athos v dnešním Řecku. Toto označení použil proto, že Romy mylně považoval za totožně nazývané příslušníky jedné z tehdejších manichejských sekt. Z termínu "Athinganoi" vzniklo nejrozšířenější pojmenování Romů, užívané v mnoha evropských jazycích (např. v němčině jsou Romové označováni jako "Zigeuner", v maďarštině "Czigány", v češtině "Cikán", ve

švédštině “Zigenar“, ve francouzštině “Tsigane“ apod.)⁸ Toto majoritou užívané označení získalo postupem doby až pejorativní nádech, v současné době se proto považuje za korektní označení “Rom“, se kterým přišli sami členové tohoto etnika. Ani na vysvětlení slova “Rom“ není jednoznačný pohled. Milena Hübschmannová označení “Rom“ překládá jako muž/manžel/člověk (“Romni“ jako žena a “Roma“ jako lidé.)⁹ Jsou to slova, která nejširěji a především ve vlastním chápání Romů vymezují jejich různorodé společenství.

Romská komunita se nejen u nás, ale i v zahraničí, skládá z celé řady subetnických skupin. Na to upozorňuje Eva Davidová, která uvádí, že slovo “Roma“ (Romové) je souhrnným označením několika etnických skupin, které mají společný původ, společné kulturní rysy a osobité charakteristiky. Celkové označení romských etnických skupin názvem “Rom – Romové“ bylo přijato i světovým romským hnutím (Mezinárodní romskou unií – International Romani Union).¹⁰ S poslední teorií kolem označení “Rom“ přišel John Sampson, který došel k závěru, že slovo vzniklo změnou výslovnosti od původního označení skupiny příslušníků indické kasty “Dom“.¹¹ Ostatně název Rom neužívají všechny skupiny tohoto etnika. V Německu a Rakousku žijí “Sintové“, ve Španělsku a jižní Francii si říkají “calé“ (černí), manouches (lidé) pak ve zbytku Francie.¹² V anglicky mluvících zemích užívané označení “Gypsies“ odkazuje na putování přes severní Afriku, odkud vzniklo mylné označení Egyptané (Egypci, Egypci, Gypsies).¹³ Přesto označení Romové je i těmito skupinami považováno za jakési nejobecnější vymezení jejich sounáležitosti jako určitého etnického celku.

Prosazování označení “Romové“ souvisí s počátky sebeuvědomování Romů u nás i ve světě a určitého emancipačního procesu, který Romové zahájili v 80. letech 20. století. Při styku s neromy preferují Romové označení Rom. Termín “Cikán“ má pro většinu Romů pejorativní nádech, jako označení užívané těmi zenci, které vzbuzuje asociace vlastností, jenž jsou Romům obvykle přisuzovány (zloději, nečestní, špinaví apod.). Přesto se někdy stane, že samotný Rom říká, že je Cikán. Stává se to většinou

8 Nečas, C.: *Romové v České republice včera a dnes*, 1995, str. 11.

9 Hübschmannová, M.: *Můžeme se domluvit (Šaj pes dovakeras)*, 1995.

10 Davidová, E.: *Cesty Romů (Romano drom)*, 1995, str. 16.

11 Kenrick, D.: *Cikáni na cestě z Indie do Evropy*, 1994, str. 11.

12 Fraser, A.: *Cikáni (The Gypsies)*, 1998, str. 10.

13 Nečas, C.: *Romové v České republice včera a dnes*, 1995, str. 12.

v situacích, kdy chce navodit méně formální atmosféru, navodit bližší přátelštější kontakt s okolím.

Romové objektivně nejsou národem v evropském chápání takového společenství. Navíc lze říci, že se ani oni sami subjektivně za takový národ nepovažují. Nicméně jsou si vědomi určité vzájemné sounáležitosti, což je jeden z předpokladů k formování etnicity. Základní a tradiční jednotkou romské pospolitosti, ať žije kdekoliv a přísluší ke kterékoliv romské komunitě či skupině, je rodina ve smyslu velkorodiny, či dokonce celého rodu.¹⁴ Rod ve smyslu romského označení "famélija", což je horizontální rodina, rodina žijících příbuzných a "fajta", tedy vertikální rodina, pokrevní pouto potomků a předků. Jednotlivé rody, čítající třeba několik set osob, vytvářejí subetnické skupiny, které vznikly na základě společné profese, způsobu života, zvláštních kulturních projevů, nebo současného, případně historického, místa pobytu (např. vlachiko Roma – olašští Romové podle Valachie na území Rumunska).¹⁵

V nadregionálním kontextu je třeba si uvědomit, že Romové jsou největší teritoriálně nevázanou menšinou v Evropě. Jejich přesný počet není z mnoha důvodů znám, ale odhaduje se zhruba na 8 milionů. V České republice pak reálné odhady hovoří zhruba o 200 000 až 240 000 příslušnících romského etnika.¹⁶

Posledním onomaziologickým pojmem, který zde chci vysvětlit, je Romy užívané pojmenování "gádžo", používané pro označení příslušníků neromského společenství, pro ty "bílé". Romové si toto označení přinesli ze Slovenska, v překladu to znamená "sedlák".¹⁷ Důležitým aspektem je zde skutečnost, že Romové velmi důkladně rozlišují dva světy, My a Oni, tedy Cikáni a Gádžové. Právě ze střetávání a interakce těchto dvou značně odlišných světů vyplývá většina problému v soužití Romů s majoritní společností. Samo dělení společnosti na "dva světy" totiž znamená takřka nepřekonatelnou překážku integračního procesu.

14 Davidová, E.: *Cesty Romů (Romano drom)*, 1995, str. 95.

15 Nečas, C.: *Romové v České republice včera a dnes*, 1995, str. 12.

16 Víšek, P.: *60 let řešení Romské problematiky*, in. *Romové v osídlech sociálního vyloučení*, 2006, str. 190.

Dále také: <<http://romove.radio.cz/cz/clanek/18884>> a <http://www.demografie.info/?cz_demoromu>

17 Hübschmannová, M.: *Můžeme se domluvit (Šaj pes dovakeras)*, 1995, str. 52.

2. Historie Romů

Do své práce jsem se rozhodl hned zpočátku zařadit kapitolu o historii romského etnika, protože se domnívám, že pro pochopení některých současných problémů Romů je třeba podívat se do minulosti, kde se nalézají kořeny právě těchto dnešních problémů a úskalí, mnohdy se jedná o peripetie, jež se v běhu dějin opakují neustále dokola. Historie Romů je velmi dlouhá, pestrá a barevná, jako jejich kultura, mnohdy však také velmi temná, smutná až tragická. Samotní Romové pro absenci romského písemnictví svou historii sami nikdy nezaznamenali. V jejich bohaté lidové slovesnosti se však dochovalo mnoho pověstí, které spojují prvky historické s fikcí. Faktické historické prameny o Romech však vycházejí ze záznamů, kronik a dokumentů, jež byly sepsány národy, které přišly s Romy do styku. Jsou to tedy pohledy z vnějšku romského etnika, pohledy často velmi jednostranné. Právě tento jednostranný pohled pln předsudků někdy přetrvává do současné doby a já se domnívám, že je to jeden ze základních důvodů většiny neshod mezi romským etnikem a majoritní společností, která se na Romy mnohdy stále dívá jako na nebezpečné vetřelce.

Již v předchozí části jsem uvedl, že Romové pocházejí z Indie, romština to dokazuje nanejvýš přesvědčivě (viz. kapitola 4.3.). Ve své pravlasti náleželi Romové v systému kastovní společnosti k nejnižším sociálním vrstvám, ke kastě nedotknutelných. Je pravděpodobné, že jejich tradiční profese kovářství, obchod s tažnými zvířaty, provozování hudby či kejklřství, je nutily ke kočování již v Indii, protože jejich produkty potřebovalo venkovské obyvatelstvo jen občas a nikoliv pravidelně. To dokládá ve své knize i Ctibor Nečas, kterého považuji v oblasti historie Romů za nejvíce erudovanou kapacitu v Česku. Uvádí, že Romové netvořili ve své pravlasti homogenní společenství a v době, kdy opouštěli Indii, náleželi k nejnižším sociálním vrstvám. V zajišťování základních potřeb byli odkázáni na okolí, zvláště rolnické obyvatelstvo, a tento způsob obživy je nutil permanentně k územnímu pohybu. Romští kováři, ale i další řemeslníci, kteří zpracovávali kov, dřevo, kůži, hlínu a jiný materiál, kočovali v pravidelném okruhu, jehož časové obraty podmiňovala poptávka po jejich výrobcích. Naproti tomu romští muzikanti, tanečníci a kejklři se potulovali za neurčitým cílem a své zdroje obživy doplňovali žebrotou, nebo drobnými krádežemi.¹⁸ Již zde jsou zcela patrné počátky

18 Nečas, C.: Romové v České republice včera a dnes, 1995, str. 11.

kočovnického způsobu života, který vydržel Romům až do 20. století, mnohde přetrvává ještě dnes. Proč se jednotlivé rody či skupiny těchto lidí vydávaly v různě silných proudech ve dvou etapách mezi 3. až 5. stoletím a pak mezi 9. až 10. stoletím mimo své pravidelné trasy pryč ze své vlasti, se můžeme jen dohadovat. Mohly to být války, hladomory, dlouhá sucha, nebo mohla být důvodem určitá monoprofese romských komunit, což v následujících generacích při geometrickém zvyšování členů velkorodiny vedlo k nutnosti hledat obživu na nových a nových místech.

2.1. Cesta z Indie

Na cestě z Indického subkontinentu prošli Romové řadou zemí, v nichž se zdrželi různě dlouhou dobu. Vliv těchto pobytů na Romy a jejich kulturu není příliš znám, je však jisté, že docházelo k přejímání některých zvyklostí, stejně tak jako docházelo k přejímání mnohých slov do romštiny. Srovnávací jazykověda tak určila, že delší dobu se Romové zdrželi v oblasti někdejší Perské říše, dále pak v Arménii a Byzantské říši. Zejména pobytem v Byzancii si osvojili romští migranti různé jazyky, dovedli se orientovat v neznámé materiální kultuře, ve společenských vztazích, v administrativním uspořádání i v ideologii křesťanství.¹⁹

Putování Romů do Evropy byl proces trvající několik staletí, jednalo se o mnoho migračních vln. V rámci jedné migrační vlny přicházelo několik romských skupin, které mezi sebou udržovaly větší či menší kontakt. V oblasti Malé Asie se od hlavního proudu směřujícího přes Balkán do Evropy odštěpil méně početný proud, který vedl podél severoafrického pobřeží až na Pyrenejský poloostrov. Prvořadý význam pro utváření dnešní populace evropských Romů měl však migrační proud směřující přes Balkán. Stále hlouběji do území Balkánského poloostrova pronikaly Romské patriarchální rody v průběhu 12. a 13. století. Kovářské umění zručných Romů bylo na hospodářky nerozvinutém Balkáně vřele vítáno, stejně tak jako romská hudba a tanec. Avšak v důsledku populačního přírůstku se při stejném profesním způsobu obživy stávala situace romských rodin i zde neudržitelná. Znova tedy docházelo k rozštěpení rodin, kdy část Romů putovala do jiných oblastí, kde hledali obživu a uplatnění. Tak pokračovali Romové dále do nitra Evropy.

¹⁹ Nečas, C.: *Romové v České republice včera a dnes*, 1995, str. 12.

Od 15. století je přítomnost Romů doložena mnoha zdroji již ve střední a západní Evropě, kudy se Romové potulovali v různě velkých skupinách, jejichž vůdci přijímali označení podobná světským feudálům. Ze slova vojvoda vznikl název “vajda“ jako označení pro vůdce Romské skupiny. Ze stejné doby pramení i označení “král“, které je někdy používáno dodnes, zejména z důvodu zvýšení prestiže.²⁰ Důkladným mapováním pohybu romských komunit napříč Evropou se zabývá ve své knize zejména Angus Fraser, který udává odkazy na velké množství kronik.²¹

Prvotní přijetí Romů v Evropě bylo ze strany církevních i světských feudálů vesměs vřelé a tolerantní. Jistě k tomu přispěly i pověsti, v nichž Romové vystupují jako kající poutníci, jako křesťané, kteří usilují o odpuštění hříchů. Jedna z účelových bájí poutníků byla o tom, že jejich předkové v Egyptě dočasně upustili od křesťanství a pro tento hřích musí kočovat světem. Na opačné straně však stojí pověra, že cikáni z Egypta ukovali hřebíky pro ukřižování Krista a za to jsou odsouzeni být věčnými psanci.²² Tato pověra souvisela se všeobecným ochladnutím vztahů vůči Romům. Lidé si začali všimnout, že romské křesťanství je pouze deklarováno, ale že se Romové jako křesťané nechovají. Provozují černou magii, zaříkávání, věštění a jiné praktiky. Další z příčin ochladnutí místního obyvatelstva k Romům bylo jejich získávání a doplňování prostředků k obživě až parazitickým způsobem, žebrotou a drobnými krádežemi. Bez vlastnictví půdy nebylo možné zajistit obživu početným skupinám. Skromné almužny situaci neřešily a provozování většiny řemesel bylo obměňováno pouze v naturáliích. A tak přestože 15. století bylo k Romům z počátku přátelské, v jeho průběhu se začaly projevovat první náznaky negativního postoje k těmto “cizincům“.

V českých zemích se Romové objevili na přelomu 14. a 15. století. Prokazatelně je jejich přítomnost doložen kolem roku 1417, kdy našimi zeměmi rychle prošla romská skupina vedená vojvodou Panuelem. Skupina směřovala dále do Německa a do Švýcarska, v nezachovaných znojemských knihách však bylo roku 1417 zapsáno, že Romové dostali dar ve výši 1 kopy a 3 grošů.²³ Jde o první zcela nepochybné údaje o romském lidu na našem území, přestože někteří autoři včetně Nečase uvádějí ještě starší

20 Nečas, C.: *Romové v České republice včera a dnes*, 1995, str. 14.

21 Fraser, A.: *Cikáni (The Gypsies)*, 1998, str. 75-77.

22 Hübschmannová, M.: *Můžeme se domluvit (Šaj pes dovakeras)*, 1995, str. 35.

23 Nečas, C.: *Romové v České republice včera a dnes*, 1995, str. 14.

letopočty, nejčastěji rok 1399, mnohdy dokonce odkaz na Dalimilovu kroniku z roku 1314, ve které je zaznamenán příběh s datací roku 1242 o pohanech, kteří svým oblečením, způsobem chování a snad i jazykem připomínali Romy.

K usazování Romů docházelo nejprve na Slovensku, zhruba od 16. století, a až v dalším století rovněž v českých zemích, především na Moravě. Nešlo o žádný plošný proces hromadného usazování romského obyvatelstva v určitém ohraničeném časovém úseku. Usazování probíhalo postupně celá desetiletí a týkalo se jednotlivých Romů a jejich rodin. Tito jedinci se přes odpor části místního obyvatelstva na jedné straně a za určité podpory jiných příslušníků téhož domácího obyvatelstva na straně druhé dokázali natrvalo nebo alespoň na čas usadit poblíž neromského usídlení, nebo dokonce v ojedinělých případech získat trvalé bydliště i uvnitř neromských vesnic.

V českých zemích dochází ke konkrétním počátkům represe vůči Romům v 16. století. Jako první se usnesli Moravští stavové roku 1538, že do čtrnácti dnů mají být Romové ze všech moravských obcí vyhoštěni. O 7 let později český král Ferdinand I. vydává podobné nařízení.²⁴ Většina takovýchto mandátů a nařízení zdůvodňuje zpřísněný postup vůči Romům jejich domnělým přisluhováním Turkům, kteří v té době budili v Evropě všeobecný strach. Připomínána je rovněž žebrota a krádeže, či obviňování Romů z úmyslného zakládání požárů. Snaha vyhostit Romy ze svého území začínala nabývat na intenzitě prakticky ve všech zemích, což vedlo k paradoxní situaci, že kočovné romské skupiny přebývaly v určité oblasti do doby, než byly dopadeny státní mocí a vykázány pryč. Přesto se na naše území romské skupiny nadále vracely, neboť represivní opatření vůči nim byly v západních státech ještě mnohem intenzivnější.

Prakticky celé 17. století se nese v duchu represivních opatření, patentů a mandátů, jimiž byli Romové postaveni mimo zákon. Císař Leopold I. vypověděl v roce 1688 Romy ze země a 11. 7. 1697 je dokonce prohlásil za "psance" (Vogelfrey).²⁵ Romové byli degradováni na roveň zvěře, kdokoli je mohl při pronásledování beztrestně zastřelit, při dopadení byli často trestáni smrtí, ženy a děti byly trestány uříznutím uší a vyhnáním z města nebo ze země. Rovněž Marie Terezie roku 1749 nařídila, aby byli Romové vyhošťováni ze země, vrátí-li se, aby byli zmrskáni a pak vypovězeni, při dalším návratu

²⁴ Kolektiv autorů Muzea romské kultury: *Romové – O Roma*, 1999, str. 19.

²⁵ Nečas, C.: *Romové v České republice včera a dnes*, 1995, str. 17.

pak trestání smrtí.²⁶ Romové byli nemilosrdně pronásledováni, avšak nikoli kvůli své etnické příslušnosti a barvě pleti, ale kvůli způsobu života, který se vymykal kontrole mocenského aparátu. Přes mohutnou perzekuci Romů, která patří k nejtemnějším stránkám pozdního středověku, zdržovala se romská populace na našem území trvale.

Drastické tresty v první polovině 18. století se začaly ukazovat jako kontraproduktivní, protože Romy kriminalizovaly bez jakékoliv alternativy. Dochované výsledky dopadených Romů ukazují, že mnoho z nich se narodilo v Království českém a tuto zemi považovali za svůj domov. Navíc pronásledování zintenzivnilo pohyb romských skupin, které se postavením mimo zákon staly prakticky nekontrolovatelnými ze strany centralizované státní moci. Začarovaný kruh se uzavíral. Krom pronásledovaných Romů se však na počátku 18. století objevili na Moravě i tzv. tolerovaní Romové. Zvláště aktivní v tomto ohledu byly šlechtické rody Kouniců a Lichtensteinů na jihovýchodní Moravě. Již před rokem 1698 přišla na uherskobrodské panství hraběte Dominika Ondřeje Kounice rodina romského kováře Štěpána Daniela. V roce 1783 potom žilo v okolí Uherského Brodu a Uherského Ostrohu podle provedeného soupisu celkem 99 Romů ve 23 rodinách.²⁷ Typická romská příjmení na Moravě byla Daniel, Ištván, Malík a Holomek. Na tyto Romy se nevztahovala represivní nařízení s výjimkou asimilačních (měli zapovězeno používat romštinu a typický romský oblek).

V souvislosti s budováním osvětského absolutismu, zosobněného v českých zemích Marií Terezií a Josefem II., došlo v posledním dvacetiletí 18. století k pokusu o úředně nařízené usazení Romů. Marie Terezie zprvu pokračovala v tvrdé represivní protiromské politice. V roce 1749 nařídila habsburská panovnice vyhoštění Romů a represe pokračovaly až do roku 1761. O nový přístup k Romům se pokusila Marie Terezie až na konci své vlády. V roce 1773 vzniklo nařízení, že se z Romů mají stát rolníci. Syn Marie Terezie a její nástupce na císařském trůnu Josef II. o jedenáct let později přikázal usazování Romů na majetku tzv. náboženského fondu.²⁸ Pokus probíhal především v tehdejších Uhrách (v českých zemích pouze na Moravě). Cílem byla asimilace Romů a jejich přeměna v rolníky. V rámci přijatých opatření měly být jednotlivé romské rodiny usídleny ve vsích, kde je tamní obyvatelstvo nemělo nazývat jako dosud Cikáni, ale raději

26 Nečas, C.: *Romové v České republice včera a dnes*, 1995, str. 17-18.

27 *Tamtéž* str. 20-21.

28 *Tamtéž* str. 22.

noví Maďaři nebo noví sedláci. Takto usazení Romové měli být přejmenováni, aby se zbavili typických romských příjmení. Děti mezi sedmým a dvanáctým rokem věku měly být dávány na převýchovu do neromských rodin. Tato nařízení se prováděla především v Uhrách, v českých zemích se týkala částečně jen Moravy. V Čechách se obdobné snahy neprojeví vůbec.

Důležitějším, než josefínský pokus o usazení Romů, se staly spontánní pokusy některých romských rodin usadit se v jednotlivých obcích. Romové byli v průběhu 19. století trestáni především pro porušování nařízení týkajících se tuláctví a kočování. Základním romským problémem se stávala otázka domovské příslušnosti. Snahy o spontánní usazování se datují v jednotlivých místech jihovýchodní Moravy do poloviny 19. století, i přes odpor místních obyvatel a z něho vyplývající pogromy na nežádoucí nové usedlíky. Usazovací proces, který dal vzniknout velkým cikánským táborům na jihovýchodní Moravě, byl krajově omezen. Největší romské osady vznikly v Brně - Černovicích, Strážnici, Oslavanech, Bojkovicích, Luhačovicích a ve Svatobořicích. Napomáhalo tomu především sousedství jižní Moravy se Slovenskem, kde již žila stabilizovaná a usazená romská komunita. V Čechách k usazování Romů prakticky nedocházelo. Na sklonku 19. století tak žila část Romů v českých zemích usazeně, především v osadách na Moravě (asi tisíc osob), a část kočovala, hlavně v Čechách (několik stovek osob).²⁹

2.2. Romové za První republiky

Období těsně po vzniku Československé republiky v roce 1918 nepřineslo pro Romy zpočátku žádnou podstatnější změnu. Nadále se proti nim uplatňovaly rakousko-uherské právní normy. Nejvýznamnější z nich byl výnos vídeňského ministerstva vnitra ze 14. 9. 1888, který shrnoval dosavadní protiromská opatření. Týkal se vyhošťování Romů s cizí státní příslušností, vymezoval trestání a vykázání kočovných Romů. Zákon upravoval také vydávání dokladů pro domácí Romy. Od počátku dvacátých let se začaly objevovat petice venkovských obcí volající po přijetí zákona, který by dále omezoval pohyb Romů. Výsledkem bylo provedení soupisu Romů v roce 1925 (celkem bylo napočteno 64 938 osob, z toho 62 192 na Slovensku, 1 994 na Moravě, 579 v Čechách a

²⁹ Nečas, C.: *Romové v České republice včera a dnes*, 1995 str. 23-27.

79 ve Slezsku). Uvedené výsledky skutečný stav spíše podhodnocovaly (podle odhadů žilo tehdy v Československu 70 až 100 000 Romů).³⁰

Dalším významným krokem ve vztahu k Romské populaci bylo přijetí zákona č.117/27 o potulných Cikánech ze dne 15. 7. 1927. Vzorem pro tento zákon se stal francouzský zákon o kočovnicích z roku 1912, společně s bavorským zákonem o Romech, tuláčích a povalečích z roku 1926. Československá úprava romské problematiky patřila k nejdůslednějším v Evropě. O její přijetí se zasadila především agrární strana. Zmiňovaný zákon z roku 1927 se vztahoval na kočovné Romy, tuláky a osoby žijící po "cikánském způsobu". Tyto osoby se musely v roce 1928 podrobit soupisu, na jehož základě bylo vydáno do roku 1938 asi 36 000 tzv. cikánských legitimací, které měly těmto lidem sloužit jako průkazy totožnosti.³¹ Kočovat a tábořit bylo možné pouze v rámci jednotlivých rodin na základě kočovnického listu. Zákon dával možnost státní správě vyhlásit pro držitele cikánských legitimací zákaz vstupu na určitá místa, čehož využívala některá města. Tato opatření diskriminovala především kočovné Romy, mohla se však uplatnit i na Romy usazené. Mnohým Romům byly tzv. cikánské legitimace vystaveny i přesto, že žili po dlouhou dobu usazení v jednotlivých obcích. Důvodem byla nechuť obcí udělit Romům domovské právo, a tak byli tito usazení Romové úředně považováni za bezdomovce. Zákon o potulných Cikánech společně s nechutí obcí poskytnout Romům domovské právo se stal tehdejší hlavní formou diskriminace Romů.

Na druhé straně byla první republika dobou, kdy někteří Romové získali střední i vysokoškolské vzdělání. V roce 1926 byla dokonce založena první škola pro romské děti v Užhorodě, kterou si postavili samotní Romové. Ve třicátých letech pak vznikla hudební škola pro Romy v Košicích. I přes diskriminující zákon o potulných Cikánech a další zákonná opatření byla zřetelná postupná integrace Romů do společnosti, jež začala už v 19. století.³²

Mezi předválečné způsoby obživy Romů patřila tradiční řemesla (především kovářství, hrnčářství nebo provozování hudby), která byla ovšem postupně nahrazována námezdní prací v průmyslu (především stavebním) a v zemědělství, případně různými druhy podomního obchodu a překupnictví. Docházelo také ke kombinaci tradičního

³⁰ Nečas, C.: *Romové v České republice včera a dnes*, 1995, str. 29-30.

³¹ Kolektiv autorů *Muzea romské kultury: Romové – O Roma*, 1999, str. 25.

³² *Tamtéž*, str. 25.

řemesla a nádenické práce. Vzhledem k sezónnosti těchto zaměstnání si někteří Romové zajišťovali prostředky pro obživu drobnou kriminalitou (polní a lesní sběr, kapesní krádeže), nebo žebráním. Podle statistických údajů byli v Čechách nejpočetněji u Romů zastoupeni profesí hudebníci a drobní obchodníci. Na Moravě převládali mezi Romy příležitostní dělníci a nádeníci. Profesní zaměření bylo paralelou usedlému nebo kočovnému způsobu života.

Na území předválečné Československé republiky žilo několik základních skupin Romů. Většina patřila k tzv. slovenským Romům, žijícím usedle na Slovensku, v maďarském jazykovém prostředí žila skupina maďarských Romů. V Čechách a na Moravě patřila většina Romů ke skupině tzv. českých Romů. Tato skupina se dále rozdělovala na převážně usedlé moravské Romy (příjmení Daniel, Holomek, Malík atd.) a převážně kočovné české Romy (příjmení Růžička, Vrba, Janeček, Procházka atd.). Méně početná byla skupina německých Romů-Sintů, žijících především v německy mluvících oblastech v pohraničí (příjmení Bamberger, Richter, Klimt, Lagryn atd.)³³ Nejmenší skupinu tvořili kočovní olašští Romové.

2.3. Genocida Romů za druhé světové války

Konec třicátých a začátek čtyřicátých let minulého století v podobě nacistické zločiny znamenal zkázu pro miliony lidí, romské etnikum nevyjímaje. Genocida Romů, prováděná nacistickým režimem v celé okupované Evropě, patří k nejtragičtějším a současně k nejméně známým kapitolám druhé světové války. Spolu se Židy byli Romové druhou skupinou, na kterou se vztahovaly rasové zákony a opatření Velkoněmecké říše. Osudovým opatřením proti Romům na našem území připojeném k Německé říši a posléze i na území Protektorátu Čechy a Morava byl výnos říšského vůdce SS Himmlera ze dne 8. 12. 1938, který upravoval otázky "cikánského zlořádu" již z rasového hlediska. Ke konkrétnímu "řešení cikánské otázky" u nás se přistoupilo tak, že nacistická moc nařídila dne 17. 10. 1939 provedení soupisu všech Romů, romských míšenců a osob po cikánsku žijících. Československé úřady (a nacisty ovládané četnictvo) měly již před okupací evidenci o tzv. potulných cikánech a smutnou skutečností pak zůstává, že nacisté využili právě tento seznam romského etnika u nás pro své hrůzné "seznamy smrti". Důkladná a

³³ Davidová, E.: *Cesty Romů (Romano drom)*, 1995, str. 21.

přesná evidence těchto seznamů měla za následek úplné vyvraždění Romů, kteří do té doby žili na našem území, Romů usedlých i kočujících.

Pronásledování Romů na našem území vyvrcholilo v období protektorátu, kdy bylo vyhláškou protektorátního ministerstva vnitřní z 30. 11. 1939 nařízeno, aby se do konce ledna roku 1940 všichni potulní Cikáni usadili a zanechali kočování. Romové se však tímto rozhodnutím dostali do patové situace, na jedné straně měli nařízeno usadit se, na druhé straně jim v jejich usazování bránily samotné obce, které je vyháněly ze svého území. Obce však nakonec byly novým výnosem nuceny zajistit Romům usazení, zároveň byly povinny podávat pravidelné zprávy o jejich chování. Tímto rozhodnutím se Romové dostali pod neustálý dozor a jakékoliv porušení zákazu kočování pro ně znamenalo zařazení do kárného pracovního tábora, o jejichž zřízení bylo rozhodnuto vládou dne 28. 4. 1939. Přípravy na koncentraci a následné vyhlazení Romů v Protektorátu Čechy a Morava vyvrcholily 10. 8. 1940 otevřením dvou sběrných kárných pracovních táborů, v Čechách - v Letech u Písku, na Moravě - v Hodoníně u Kunštátu.

Tragédií cikánských táborů v Letech a v Hodoníně se s až nebývalou podrobností zaobírá Ctibor Nečas v knize *Andr'oda taboris*. Do detailu popisuje situaci v obou táborech, životní podmínky, násilí, ponížení, strach a smrt v situaci, kdy se ze dne na den lidé přeměnili na pouhé číslo v seznamu vězňů táborevého archivu. Historie obou táborů je si přitom hodně podobná, stejně tak životní podmínky a útrapy, které v nich postihly romské vězně. Po příjezdu do tábora se všichni Romové podrobili zběžné lékařské prohlídce, byli ostříhání a odvšiveni. Následovalo společné mytí, kde docházelo k prvním urážkám od dozorujících četníků, stejně tak jako k potupě romských žen, jež měly podle tradice zakázáno odhalit se před cizími muži. Po vstupních procedurách museli vězňové odevzdat cikánské legitimace a současně byli abecedně zařazeni do kartotéky. Vězňům byl zabaven i jejich hmotný majetek, peněžní hotovost, vkladní knížky a cenné předměty.

Vězni byli rozděleni na 3 části, na muže a chlapce starších 14-ti let, stejně tomu bylo u žen a dívek, třetí skupina byla tvořena dětmi. Jedním z účelů nucené táborevé koncentrace Romů měla být jejich převýchova k práci.³⁴ Muži a chlapci byli nasazeni většinou na namáhavé silniční, drenážní, zemědělské a lesní práce, ženy a dívky pak pracovaly zejména uvnitř táborů na kuchyňských pracích, při praní prádla, při úklidu,

³⁴ Nečas, C.: *Andr'oda taboris*, 1995, str. 38.

dozoru nad malými dětmi a při ošetřování nemocných spoluvězňů. Pracovalo se většinou 10 hodin denně, pokud však stanovený úkol nebyl dokončen, museli vězni pracovat déle. Za práci měli Romové dostávat mzdu, peníze však použila správa táborů na hrazení nákladů spojených s provozem táborů. V krátkých chvílích osobního volna vězňové především odpočívali. Měli zakázáno hrát karty, uzavírat sázky, či věnovat se zábavám, jež by byly hlučné, nebo by mohli vést k hádkám. Kouření a pití alkoholu bylo zakázáno, stejně jako užívání romštiny jako dorozumívacího jazyka.

Špatné podmínky panovaly i v ubytování Romů v táborech. Lůžkové kapacity byly mnohonásobně překročeny, v Letech bylo vězněno najednou až 1100 Romů oproti původně plánovaným 240, v Hodoníně byla situace prakticky obdobná. Ubytovací kapacity byly postupně dostavovány. Nedostatkem trpěli vězni i při stravování. Podle původních směrnic náleželo jednomu vězni krom 700 g chleba ještě balíček kávovin a 10 g cukru k přípravě snídaně, k přípravě oběda 200 g masa, dvakrát týdně 200 g mouky na vaření nebo těstovin, 150 g luštěnin, jedenkrát týdně 150 g krup, krupice nebo rýže, dvakrát týdně 500 g brambor a zelí nebo řepy, k přípravě večeří dvakrát týdně 100 g masa a 200 g brambor. Realita však byla značně odlišná a pro vězně těchto kázeňských ústavů se zavedl nižší příjem. Týdenní dávka potravin pro dospělé osobu v táboře se skládala z 280g masa, 2 800 g chleba, 400 g mouky, 150 g luštěnin, 130 g tuků a půl litru mléka! Nedostatek životních potravin znamenal, že v květnu 1943 dosahovali dospělí jedinci sotva poloviny hmotnosti normálního zdravého člověka, děti na tom byli ještě hůře.³⁵ Krádeže jídla z hladu a pudu sebezáchovy byly velmi rozšířené.

Náročná práce, špatné hygienické podmínky, minimální denní dávky potravin a několikanásobná přeplněnost ubytovacích kapacit, to vše vedlo k tomu, že v obou táborech trpěla většina vězněných Romů různými chorobami. Nejčastějšími příčinami úmrtí vězňů byl zápal plic, katary žaludku a střev, břišní a skvrnitý tyfus, tělesná slabost a podvýživa.³⁶ Převládala úmrtnost dětí nad dospělými, novorozenecká a kojenecká úmrtnost byla prakticky stoprocentní, ze 30 dětí narozených v Letech u Písku nepřežilo žádné. Množství zemřelých donutilo vedení obou táborů ke zřízení provizorních hřbitovů. Zejména epidemie tyfu, které vypukly v obou táborech, připravily o život desítky

³⁵ Nečas, C.: *Andr'oda taboris*, 1995, str. 85 a 102.

³⁶ *Tamtéž*, str. 47.

vězněných Romů a ostatní značně oslabily. Na oba tábory byla kvůli epidemii tyfu uvalena karanténa, na letský 13. 12. 1942, na hodonínském o dva měsíce později. Areály byly neprodyšně odděleny od okolního světa oběma směry, personál ani vězňové jej nesměli opouštět, civilní obyvatelstvo se nesmělo k táborovému prostoru přiblížit do okruhu 200 metrů. Potraviny, předměty denní spotřeby a léky se ukládaly na smluvené místo mimo tábor.

Internací v letském táboře prošlo přes 1 300 osob, z nichž přímo v táboře zemřelo 326. Hodonínským táborem prošel zhruba stejný počet Romů, pobyt v táboře nepřežilo 207 uvězněných.³⁷ Přes veškeré utrpení to nejhorší na Romy z českých protektorátních táborů ještě čekalo. V roce 1942 vešla v platnost protektorátní protiromská opatření, jež byla kopií říšskoněmeckých předpisů. V březnu téhož roku bylo protektorátní vládou vydáno nařízení o preventivním potírání zločinnosti. V letech 1942 až 1944 tak byli romští vězni z obou táborů v několika transportech dopraveni do různých vyhlazovacích táborů, především do Osvětimi - Březinky, kde téměř všichni zahynuli.

První transport do Osvětimi I byl vypraven z tábora v Letech u Písku 3. 12. 1942 a skládal se dohromady z 93 vězňů. O čtyři dny později byl vypraven podobný transport i z tábora v Hodoníně v počtu 91 Romů. Tyto deportace měly uvolnit v protektorátních cikánských táborech další místo pro koncentraci a pracovní využití dalších vězňů. Deportace protektorátních Romů měla probíhat postupně, když se nejdříve počítalo s transporty vězňů z cikánských táborů, po nichž měly následovat transporty ostatních, dosud nezajištěných Romů. Špatný zdravotní stav většiny vězňů v cikánských táborech a již výše zmíněné epidemie tyfu způsobily, že se celý deportační proces odehrál v opačném pořadí. Do nově zbudovaného cikánského koncentračního tábora Osvětim II – Birkenau přijížděly nejprve březnové transporty integrovaných Romů převážně z Moravy (642 Romů), kdežto další transport letských vězňů dorazil na místo svého určení teprve v květnu roku 1943 (853 Romů), hodonínský dokonce až v srpnu (766 osob).³⁸ Do tábora Osvětim I byli Romové transportováni nikoliv na práci, jak jim bylo sděleno, nýbrž na co nejrychlejší smrt. Z prvních transportů, které směřovaly do Osvětimi I, zemřeli v krátké době téměř všichni Romové. Z dalších transportů, jejichž cílem byl cikánský tábor

37 Nečas, C.: *Andr'oda taboris*, 1995, str. 49 a 103 a také viz. <http://www.holocaust.cz/cz2/history/rom/czech/czrom4>

38 *Tamtéž*, str. 54 a 113.

Osvětim II – Birkenau, přežilo pouze několik z těch, kteří byli přeloženi na práci do jiných koncentračních tábor. Ostatní zemřeli krátce po příjezdu.

Cikánský tábor v Birkenau vznikl z nařízení Himmlera z důvodů rozšíření kapacity osvětimského komplexu. Životní podmínky pro internované Romy v táboře v Birkenau byly ještě otřesnější, než jaké panovaly v obou protektorátních táborech. V areálu obehnaném plotem pod elektrickým napětím a s ostnatými dráty byli Romové ubytováni v polorozpadlých koňských stájích stojících na bažinaté půdě. V táboře nebyla žádná kanalizace, zásobování pitnou vodou prakticky neexistovalo. Následkem úžasných životních podmínek a nedostatku potravy a pitné vody propukaly v táboře často epidemie, na jejichž následky zemřeli stovky vězňených osob. Kruté bylo i zacházení dozorců. Nejtemnější stránku přístupu nacistické moci k uvězněným Romům však představovaly výzkumy doktora Mengeleho za asistence lékařů Bendela a Epsteina. Lidé byli využiti jako pokusná morčata, ostatně jako o morčatech o nich hovořili ve svých zprávách i samotní "lékaři". Pokusy bez vědecké hodnoty vedly obvykle k zmrzačení, znetvoření, nebo dokonce k velmi bolestivé smrti. Často šlo prostě jen o jiný způsob vraždění nežádoucích lidských bytostí. Doktor Mengele se zajímal zejména o výzkum dvojčat, dále o výzkum lidí s velmi malou či naopak nadprůměrnou výškou, o výzkum gangrenózního zánětu ústní sliznice a také o výzkum krevních skupin. Experimentovalo se také s různými séry, jež se vpichovaly Romům do krevního oběhu, prováděly se pokusy s tyfem, s bojovým plynem yperitem, se solnými roztoky, časté byly rozličné způsoby sterilizace.

Osvětimské tábory patřily do kategorie vyhlazovacích táborů, ve kterých byli vězni likvidováni nejen těžkou prací a hladověním, ale také systematicky vyvražďováni v plynových komorách. V cikánském táboře Birkenau proběhly před konečnou likvidací dva velké masakry. První se odehrál v březnu 1943, kdy bylo hned po svém příjezdu do tábora v plynové komoře popraveno 1 700 polských Cikánů. Druhý masakr se stal koncem května, kdy bylo z ubytovacích bloků vyvečeno a následně v plynové komoře zavražděno 1 035 Romů. Celkový počet registrovaných osob v cikánském táboře se blížil číslu 21 000, přežila však pouze hrstka těch vězňů, kteří byli transporty dopraveni do pobočných táborů na práci.³⁹

³⁹ Kenrick, D. a Grattan, P.: *Cikáni pod hákovým křížem*, 2000, str. 135.

Z celé komunity českých a moravských Romů, která čítala před válkou několik tisíc osob (uvádí se až 6 500 protektorátních Romů), se z koncentračních táborů v roce 1945 vrátilo pouze 583 lidí!⁴⁰ Dodnes o vyvražďování romského lidu víme málo. Toto zapomenutí je částečně výsledkem postoje samotných Romů k osudům svého etnika. Romské tradici je uchovávaní historických faktů a dějů a jejich interpretace cizí. Romové, kteří nezaznamenali v námi uchopitelné podobě písemných odkazů a svědectví nic ze své staleté historie v Evropě, zůstali své kulturní tradici věrni i v tomto případě. Vybízí se zde srovnání s druhým pronásledovaným etnikem - Židy. Ti nezapomněli na své vyvražďování, na genocidu. Naopak, trpělivě a pečlivě zaznamenávali vzpomínky na strašlivé události, na tragicky zmařené osudy své a svých rodin. Tím, že Židé nezapomněli na hrůzy, které jejich národ postihly, nedopřáli zapomenout na tyto události ani zbytku světa.

Pro porozumění současnému strachu Romů z projevů rasismu, který se nám příslušníkům majority často zdá iracionální a nepřiměřený, jejich nepochopitelným obavám přihlásit se k romské národnosti, se my i oni sami musíme zabývat nedávnou minulostí tohoto etnika. Tento aktuální strach Romů je totiž přímým důsledkem nereflektované minulosti, a to především historie genocidy Romů v období druhé světové války. V nedávné době zde byly určité pokusy vyrovnat se s minulostí, zejména pak s nedůstojnou situací na místě někdejšího sběrného tábora v Letech u Písku. Na pozemku nyní stojí průmyslový objekt ("prasečák"), což je dalece vzdáleno pietě, jež by si toto místo zasloužilo. Snahy několika romských organizací o nápravu současné situace byly přehlušeny nesnášenlivými hlasy neonacistů z Národní strany a jejich provokativním jednáním. Celá záležitost pak byla pochopitelně značně medializována, ale výsledkem je alespoň zbudování památníku obětem, jež prošly tímto táborem.

⁴⁰ Kolektiv autorů Muzea romské kultury: *Romové – O Roma*, str. 31;
Nečas, C.: *Romové v České republice včera a dnes, 1995, uvádí nižší počet protektorátních Romů – zhruba 5 600, str. 41.*

2.4. Romové v komunistické totalitě

Druhá světová válka znamenala téměř úplné vyvraždění Romů v Čechách a na Moravě. Nacistickou genocidu přežilo jen asi 10 procent původního romského obyvatelstva v českých zemích (583 osob). Romové se však po roce 1945 začali v Česku objevovat znovu. Jednalo se zejména o Slovenské Romy, kteří na naše území přišli především kvůli pracovním příležitostem. Na Slovensku totiž Romové přežili druhou světovou válku jako skupina téměř nedotčeni. Ochránily je fungující ekonomické vazby s předválečnou vesnickou společností. Nyní je však čekalo stěhování zejména do městských průmyslových oblastí v pohraničí severních Čech a Moravy, odkud bylo krátce předtím odsunuto německé obyvatelstvo. Dle soupisu Romů provedeného v roce 1947 státními orgány žilo v českých zemích již přes 16 000 Romů.⁴¹

Slovenští Romové přicházeli do českých měst z kulturně odlišného prostředí izolovaných romských osad a příchod byl spojen s přetrháním tradičních rodových vazeb uvnitř romské komunity i navenek. Do Čech a na Moravu mířili Romové především v 50. letech. Počet Romů stále narůstal, při sčítání v roce 1968 jich u nás žilo 61 000, v roce 1980 již 107 000 a v roce 1989 se odhadovalo, že v Čechách a na Moravě žilo 150 000 Romů.⁴² Z tohoto počtu tvoří dnes asi 80 - 85 % potomci slovenských Romů po staletí usazených v romských osadách, asi 10 % tzv. olašští Romové, kteří kočovali až do roku 1959, zbývajících 5 % jsou potomci původních českých a moravských Romů a Sintů (němečtí Romové). Jednotlivé romské skupiny se od sebe liší především dialektem romštiny a některými zvyky.

Druhá světová válka zcela přerušila integrační proces, který u nás probíhal po několik staletí. Tento proces usazování a integrace již za jiných okolností a především ve městech a za zcela jiných politických podmínek začal tedy úplně od počátku. Mezi lety 1945 a 1965 přicházeli Romové do Čech spontánně a dobrovolně. Tento masivní proces nebyl ani organizován ani řízen. Nejprve přicházeli "vyslanci" jednotlivých velkorodin. Ti zjišťovali možnosti a vytvářeli podmínky pro příchod svých příbuzných. Za nimi přicházely další desítky příslušníků jejich rodiny, obvykle do lokality, kterou prozkoumali jejich rodinní vyslanci. Zpočátku byla cílem jejich přesunu území vyliďněná po odsunu

41 Nečas, C.: *Romové v České republice včera a dnes*, 1995, str. 45.

42 Davidová, E.: *Cesty Romů (Romano drom)*, str.146 a Nečas, C.: *Romové v České republice včera a dnes*, str. 50. (a viz příloha č.3)

německého obyvatelstva, kde bylo dostatek ubytování i pracovních míst, tedy zejména severní a západní Čechy.⁴³

Velmi důležité je však to, že cílem migrace Slovenských převážně vesnických Romů byla především velká česká a moravská města.⁴⁴ Na Slovensku žilo 30 % Romů ve městech a 70 % na vesnici. V České republice byl tento poměr přesně opačný.⁴⁵ Tato masová urbanizace venkovského romského obyvatelstva, zvyklého na prostředí romských osad lokalizovaných mimo slovenské vesnice, nemohla dopadnout dobře a také dobře nedopadla. Romům z romských chatrčí byly přiděleny městské byty a mnozí Romové, kteří na podobnou situaci vůbec nebyli připraveni, začali žít v těsném sousedství, v prostředí činžovního domu, s neromskými sousedy, s jejich životními a společenskými nároky a zvyklostmi, které neznali a kterým nerozuměli. Právě z této doby se tradují historky o vytrhaných parketách, ohýncích v obývacích pokojích, koních nastěhovaných do městských bytů. Je nepochybné, že zmatení Romové v této době za sebou zanechávali spoušť. A bylo to o to horší, že Romové byli zpravidla nastěhováváni do historických center měst, kde byly sice méně kvalitní byty, zato zde však ale byly Romové všem ostatním obyvatelům města na očích. Jak uvádí Hübschmannová, jestliže městský člověk umí v bytě žít, pak to umí díky výchově, musel se to naučit. Pro Romy ze slovenských chatrčí či dokonce zemljanek bylo toto prostředí a způsob bydlení zcela neznámé.⁴⁶

Příchozím Romům bylo nabídnuto zaměstnání v továrnách s pevnou pracovní dobou. Většina z romských přesídlenců poprvé v historii své rodiny dostávala měsíční mzdu v penězích, poprvé se od nich očekávalo, že budou každodenně v pevném režimu vykonávat pro ně nezvyklou práci. Řada Romů, zcela zaskočených naprosto jinou životní situací, úplně selhala. Lze jen konstatovat, že obrovské otřesy v soužití s první generací romského obyvatelstva ze Slovenska po roce 1945 byly mimořádně špatným vkladem do budoucnosti vzájemných vztahů a s jejich důsledky se setkáváme dodnes.

Obyvatelé českých zemí se tedy po roce 1945 znovu setkali s odlišnou romskou kulturou, již ale v mnohem větší intenzitě, než jak tomu bylo v předválečných letech. Po roce 1948 byli Romové nejprve formálně zrovnoprávněni (zrušením diskriminačního

43 Hübschmannová, M.: *Můžeme se domluvit (Šaj pes dovakeras)*, 1995, str. 30-31.

44 Davidová, E.: *Cesty Romů (Romano drom)*, 1995, str. 138.

45 Hübschmannová, M.: *Můžeme se domluvit (Šaj pes dovakeras)*, 1995, str. 35.

46 *Tamtéž*, str. 43.

zákona č. 117/27), ovšem společensky zůstali na okraji. Od druhé poloviny 50. let dvacátého století přistoupil tehdejší socialistický režim k otevřené politice asimilace romského etnika.

Zákonem č. 74/58 o trvalém usídlení kočujících osob bylo zakázáno kočování. Na základě tohoto zákona byl proveden soupis kočovných osob, z nichž velkou část tvořili právě Romové. Nejvýrazněji se zákon dotkl skupiny tradičně kočovných olašských Romů, ale postiženi byli i mnozí slovenští Romové, kteří přijížděli do českých zemí za prací. Na základě prováděcích předpisů potom měly osoby označené za “kočovníky“ zákaz vzdalovat se bez povolení z míst, kam byli usazeni.

Jestliže do roku 1965 byla migrace Romů ze Slovenska do Čech spontánním procesem, mezi lety 1965 až 1970 šlo o opatření státní politiky, o politiku tzv. organizovaného rozptylu.⁴⁷ Podstatou tohoto opatření komunistické vlády byl především přesun Romů ze Slovenska do českých zemí. Lze tedy shrnout, že po celých padesát let komunistického režimu docházelo k migraci slovenského romského obyvatelstva do Čech a na Moravu, zčásti spontánně, zčásti regulovaně státní politikou. V roce 1965 bylo na základě usnesení vlády rozhodnuto právě o již zmíněném “rozptylu“ romského obyvatelstva. Usnesení bylo spíše plánem na likvidaci nevyhovujících romských osad a rozptýlení jejich obyvatel na různá místa. Ve skutečnosti bylo zlikvidováno 2 600 chatrčí, asi 3 000 rodin bylo přesídleno v rámci Slovenska a 494 rodin bylo přesídleno do Čech. Do roku 1970 se 109 rodin přesídlených do českých zemí vrátilo na Slovensko. Uvnitř českých zemí se likvidace dotkla 49 nežádoucích cikánských oblastí, což znamenalo přesídlení 435 rodin.⁴⁸ Tento plán rozptylu se prováděl do roku 1968. Na jedné straně došlo k likvidaci hygienicky a sociálně nejhorších romských osad, na druhé straně se narušily tradiční sociální vazby uvnitř romské komunity. Přesídlením zanikal také tradiční hodnotový řád platný uvnitř romských komunit. Tradiční romská kultura a romský jazyk byly určeny k zániku a Romové byli nabádáni k tomu, aby neučili své děti romsky. Naopak je třeba uznat, že tehdejší režim zlepšil u Romů zdravotní a sociální péči.

47 Davidová, E.: *Cesty Romů (Romano drom)*, 1995, str. 203-204 a *Kolektiv autorů Muzea romské kultury: Romové – O Roma* str. 34-35.

48 Davidová, E.: *Cesty Romů (Romano drom)*, 1995, str. 197-204.

V roce 1968 došlo k jisté celospolečenské demokratizaci poměrů. Využili toho i Romové a založili první romskou organizaci, Svaz Cikánů-Romů.⁴⁹ Svaz se snažil udržovat a propagovat romskou kulturu a pomáhat Romům při řešení sociálních problémů. Od počátku 70. let vyhlásily státní orgány program tzv. společenské integrace Romů a částečné podpory se dostalo také romskému jazyku. Na mezinárodní úrovni se Romové z Československa aktivně podíleli na ustavení Mezinárodní romské unie. Jejich činnost však skončila v roce 1973, kdy byl Svaz Cikánů-Romů na nátlak státních orgánů zrušen. Od poloviny 70. let se začala znovu uplatňovat přísná asimilační politika (zákaz romského jazyka, sterilizace romských žen atp.).

Za významný počín normalizačního období lze považovat petiční dokument Charty 77 o postavení Cikánů-Romů v Československu z roku 1978. Dokument sice nebyl příliš rozsáhlý a nemohl pochopitelně obsáhnout problematiku postavení Romů u nás v celé šíři a složitosti, nicméně poprvé jasně a především razantně vyslovil zásadní teze o romských občanských právech. Obtížně posouditelné je to, do jaké míry petice přispěla k rozvoji diskusí o romské problematice v Československu, protože dokument byl k sehnání pouze v omezeném množství v samizdatu. Romská inteligence a představitelé odborných kruhů jej však velmi uvítali jako posilu v jejich neustávající snaze o dialog s oficiálními představiteli státu. V průběhu osmdesátých let se pak dokument stal jednou ze základních opor postupné emancipace romské kultury.

Politicko-společenská atmosféra se poněkud uvolnila až v polovině 80. let, kdy bylo možné v malých nákladech publikovat literární díla v romštině a veřejně začít hovořit o romské kultuře. Politika státních orgánů v letech 1945 – 1989 měla ve svých důsledcích dva základní aspekty. Na jedné straně došlo k formálnímu zrovnoprávnění Romů a ke zlepšení jejich materiální situace (zlepšení životní úrovně, přístupu ke vzdělání, zlepšení zdravotnické péče), na druhé straně došlo k přerušení tradičních vazeb a ke zničení zažitých norem. Romové neměli možnost rozhodovat sami o svém osudu, byli pouhým objektem státní politiky.

Ne všichni Romové, kteří k nám přišli ze Slovenska, na našem území zůstali. Romské rodiny po celou tuto dobu přicházely, mnohé zůstaly natrvalo, jiné se vracely na Slovensko zpět, aby se do Čech jejich příslušníci někdy v budoucnu znovu vypravili.

⁴⁹ Davidová, E.: *Cesty Romů (Romano drom)*, 1995, str. 205.

Tento proces nepřetržité migrace mezi oběma částmi Československa přerušilo až jeho rozdělení v roce 1993, ale ani ono ne zcela. Je zřejmé, že řadu hodnot Romů ovlivnila zkušenost jejich předků - kočovníků. To, co my neromové považujeme za důležité (pro naši osobní integritu dokonce za rozhodující), může být z hlediska těch, kteří po generace přecházeli z místa na místo, bezcenné a nepochopitelné. Takových hodnot je celá řada. Budeme-li hovořit o těch nejdůležitějších, pak je to například zvláštní vztah tradičních Romů k majetku, k rodině, k budoucnosti a rodinnému plánování, nebo schopnost žít dlouhou řadu let v dokonalém provizoriu.

Vztah k majetku lze u mnoha tradičních Romů charakterizovat jako nedostatek či nerozvinutí dovednosti vlastnit. Kočování zákonitě vylučovalo strádat a pečovat o rozsáhlejší hmotný majetek. Kočovník může vlastnit jen to, co může vzít bez problémů s sebou, co jej nezdržuje, nezatíží, nebrání mu v pohybu. Olašští Romové (a nejen oni), kteří u nás kočovali až do roku 1958, zřejmě z těchto důvodů preferují uložení rodinného majetku do zlata (do masivních, obvykle starých šperků, kterými jsou ozdobeny jejich ženy). Tyto šperky často po generace představovaly jediné rodinné jmění, ale současně i finanční hodnotu, kterou je možné snadno přenášet, skrývat a snadno aktivizovat vždy, když je to potřeba.

Náš silný vztah k domovu, k půdě, k rodnému městu či vsi je zřejmě úplně jiný, než vztahy toho, jehož předci se po mnoho staletí pohybovali, usazovali v obci či městě jen na chvíli, třeba na jednu generaci a navíc ke komunitě v takové lokalitě nikdy doopravdy nepatřili. Stopy kočování lze nalézt také ve velmi specifickém vztahu Romů k budoucnosti a k osobnímu či rodinnému plánování. Kdo žije na cestě nebo je na ni stále připravený, neplánuje, žije ze dne na den v určitém provizoriu, protože takový život je nutnou podmínkou dalšího přesunu. To, že mnoho z této minulosti přetrvává do současné doby, je nepochybné a novodobá migrace romských rodin to potvrzuje.

2.5. Polistopadový vývoj

Absolutní většina Romů v České republice jsou pováleční migranti ze Slovenska (a jejich děti, vnuci, pravnuci), kteří přišli na naše území po roce 1945. Původní populace českých a moravských Romů byla vyvražďena nacisty. Ze současného odhadovaného počtu zhruba 220 000 Romů tvoří asi 85 % tzv. slovenští Romové (tradičně usedlí v

romských osadách), asi 10 % tvoří maďarští Romové, zbylý podíl připadá na tzv. olašské Romy (tradičně kočovní skupina, nuceně usazená komunistickým režimem po roce 1958) a na potomky původních českých a moravských Romů a Sintů (německých Romů).⁵⁰ Příslušníci těchto skupin mluví odlišnými dialekty romštiny a rozdílným způsobem pocítují sounáležitost k romskému etniku jako celku. Většinovou společností jsou Romové stále vnímáni bez rozdílu jako “Cikáni“ s velmi negativní konotací. Většina příslušníků majoritní společnosti si pod tímto pojmem představí problémy (v soužití, v bydlení, kriminalitu atp.). Vzhledem k takto negativnímu obrazu a k historickým zkušenostem, kdy se taková data stala podkladem k diskriminaci, se v oficiálních statistikách hlásí k romské národnosti jen asi jedna desetina z celkového počtu Romů. Romové byli ve větší nebo menší míře zasaženi asimilací v letech 1948 – 1989. Tehdejší režim se sice postaral o zvýšení sociální úrovně života romských rodin (základní vzdělání, zdravotnictví), ale požadoval po Romech, aby se vzdali své národnostní identity. Rozvoj romského hnutí proto nastal až po roce 1989, kdy byla oficiálně uznána romská národnost.

Na začátku března 1990 byla založena politická strana Romská občanská iniciativa (ROI)⁵¹ (viz. příloha č. 14). Předsedou byl zvolen známý romský aktivista Emil Ščuka, do užšího přípravného výboru pak zasedli Vojtěch Žiga a Jan Rusenko. ROI ve volbách v roce 1990 kandidovala v rámci Občanského fóra a do Parlamentu se dostalo šest romských poslanců do České národní rady, čtyři poslanci do Federálního shromáždění. V letech 1990 – 1992 bylo založeno mnoho romských sdružení, většina z nich však zanikla stejně rychle, jako vznikla. Aktivní zůstaly jen některé z nich.

V roce 1993 došlo k rozdělení federace České a Slovenské republiky na dva samostatné státy. Rozdělení přineslo komplikace mnoha Romům v České republice, protože se narodili na Slovensku. Na základě zákona o občanství České republiky č. 40/1993 museli podávat žádosti o občanství.⁵² Po skončení jednorocní tolerance tak ztratila řada Romů nárok na sociální dávky, protože podle výše zmíněného zákona nebyli považováni za občany našeho státu. Právě v této době začalo mít mnoho Romů finanční

50 Hübschmannová, M.: *Můžeme se domluvit (Šaj pes dovakeras)*, 1995, str. 27.

51 Davidová, E.: *Cesty Romů (Romano drom)*, 1995, str. 219.

52 <<http://www.mvcr.cz/dokumenty/migrace/2003/zprava03.html>>

problémy, právě zde začalo hromadné zadlužení velkého množství romských rodin, jehož následky se mnohým nepodařilo odstranit dodnes.

Od roku 1990 se začaly také projevovat různé rasistické skupiny. Za první polovinu 90. let 20. století bylo zaznamenáno několik desítek zabitých Romů z rasistických pohnutek především příslušníky radikálních neofašistických hnutí skinheads. Tyto události se staly podkladem pro kritiku ze zahraničí a podnítily vládu k usilovnější práci v romské otázce.

Za zásadní krok lze považovat zřízení Rady vlády pro záležitosti romské komunity dne 19. 9. 1997.⁵³ Tento poradní pracovní orgán vlády měl být hlavním nástrojem integračního procesu Romského etnika. Klíčovými dokumenty rady jsou Koncept romské integrace z roku 1997⁵⁴ a Zpráva o stavu romských komunit. Právě tzv. Bratinkova zpráva přinesla reálné kritické zhodnocení situace Romů v průběhu 90. let. Pro snahu o národnostní a emancipační rozvoj Romů byl přehlížen jejich nenápadný, zato však strmý sociální pád. Teprve zpráva z roku 1997 otevřeně přiznala, že Romové jsou na tom sociálně hůře, než před rokem 1989 a pokud se s daným stavem nebude nic dělat, situace může dosáhnout kritických rozměrů. Společenství Romů totiž bylo více než ostatní skupiny obyvatelstva zasaženo privatizací a restrukturalizací českého hospodářství. Nekvalifikovaní Romové přicházeli jako první o práci, o sociální pomoc (nikoliv o sociální dávky) a mnohdy i o bydlení. Opravdovou pohromou pro romské etnikum a jeho mládež znamenaly rychle nastupující drogy a další patologické jevy s tím spojené. Výsledkem bylo posílení sociální exkluze velkého množství etnických Romů.

Pod vlivem tzv. Bratinkovy zprávy se začala v dalších letech formovat koncepce integrace Romů, která je i v současné době základním politickým východiskem české exekutivy pro přístup k romským komunitám. Termín integrace v tomto dokumentu znamená něco jiného, než tomu bylo před rokem 1989. Cílem je etnická (nikoliv sociální) integrace, tedy integrace do společnosti při zachování a rozvíjení etnické či národnostní identity Romů. Je zde zcela zřejmá snaha o navození fungujícího interkulturního soužití mezi majoritou a romskou menšinou a rozvoj pozitivních interakcí. Zásadním obsahem těchto opatření je zainteresování samotných Romů na vlastním osudu. Pro lepší

53 <<http://www.vlada.cz/cs/rvk/rzrk/rzrk.html>>

54 <<http://www.vlada.cz/dokument5873.html>>

zprostředkování informací mezi romskou komunitou a systémy majoritní společnosti vzniká institut romských poradců. Do škol přicházejí romští pedagogičtí asistenti, jejichž úkolem je pomoc při překonávání jazykových a etnických bariér u dětí. Z téhož důvodu jsou zakládány nulté ročníky na základních školách. V mnohých konkrétních případech se jedná o upravené variace afirmativních akcí apod. Všechny tyto kroky dohromady znamenaly zajisté výrazné zlepšení v romské otázce, také je ale naprosto jasné, že je třeba udělat ještě mnoho práce, než dojde k významnému zlepšení nynější situace. Zacílení na etnickou integraci však nesmí znamenat opomíjení integračních procesů v oblasti sociální, k čemuž bohužel v prvních letech 21. století došlo.

3. Romové v České republice

Pokud se budeme bavit o romském etniku v České republice, je třeba si uvědomit, že romské subetnické skupiny tvoří určitý celek teprve v rámci bývalého Československa, protože kořeny těch, kteří nyní žijí v Čechách či na Moravě, sahají na území Slovenska, což jasně vyplývá z imigračních vlny na české území popsanych v předchozí kapitole. V rámci území bývalého Československa žije hned několik subetnických skupin Romů. Zdaleka největší skupinou jsou slovenští Romové (“Rumungra – Rom ungro“, maďarský Rom). Rumungra pocházejí ze slovenských romských osad, kde žili po staletí usedle (nekočovali) a do českých zemí přišli až po roce 1945. Další skupinou jsou maďarští Romové, pocházející z jižního Slovenska. Početně třetí největší romskou skupinou jsou olašští Romové s velmi specifickou a dobře zachovanou kulturou i jazykem. Tato subetnická skupina nejdéle ze všech Romů, žijících na území bývalého Československa, kočovala. V podstatě jenom olašských Romů se týkal zákon o zákazu kočování z roku 1958. Toto společenství je dodnes typické svojí uzavřeností vůči okolnímu světu (i k ostatním romským skupinám) a konzervativností v dodržování svých zvyklostí a tradic.

Na území České republiky žije již jen nepatrný zbytek původních subetnických skupin Sintů (německých Romů) a českých a moravských Romů. Tyto skupiny tvořily předválečné romské komunity v Čechách a na Moravě a vyznačovaly se vysokým stupněm integrace do české společnosti. Ještě dnes příjmení, jako je Holomek, Daniel, Richter či Růžička, prozrazují zbylé příslušníky těchto komunit. Všechny tyto subetnické skupiny Romů, tak typické pro české země, byly však téměř beze zbytku vyvražděny během druhé světové války.

K pohnuté historii romského etnika patří odněpaměti rovněž snahy majoritní společnosti (resp. jejího mocenského aparátu) po soupisu Romů na svém území. Nejinak tomu bylo po vzniku samostatného českého státu. Kroky po soupisu Romů a zjištění jejich početního stavu byly vedeny snahou zjistit komu, jak velkému počtu osob a případně s jakými vlastnostmi, je určeno příslušné opatření státní moci a jaké jsou výsledky tohoto působení. Ať už byl záměr jednotlivých soupisů jakýkoliv, téměř vždy byly tyto evidence využity či zneužity k nějaké formě perzekuce Romů. Československá republika prováděla v letech 1918 – 1939 pravidelné a podrobné soupisy cikánského obyvatelstva, například na základě zákona o potulných cikánech z roku 1927, který zavedl

povinnost zvláštních policejních soupisů, tzv. cikánských legitimací a kočovnických listů. Tyto evidence, prováděné ještě samostatným československým státem, byly následně zneužity německými protektorátními úřady při totální likvidaci českých a moravských Romů žijících na území Protektorátu Čechy a Morava.

V sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století, kdy tehdejší federální Ministerstvo práce a sociálních věcí zahájilo realizaci souboru opatření, nazvaných jako Politika integrace cikánského obyvatelstva, byly vedeny evidence Romů sociálními odbory tehdejších národních výborů. Ne všichni Romové byli v těchto evidencích zachyceni, spisy okresní sociální péče vedly údaje pouze o Romech, kteří vyhledali nějakou formu sociální pomoci. Tyto evidence, z hlediska dnešní právní reality již nezákonné, jsou do současnosti prakticky jediným zdrojem údajů o počtu etnických Romů žijících v České republice. Pro úplnost je třeba dodat, že v letech 1947 a 1967 byla provedena jednorázová statistická sčítání Cikánů v ČSR.

Dalším zdrojem údajů pro zjištění počtu Romů u nás jsou sčítání lidu z dob nedávných. Před rokem 1989 byli Romové do sčítacích archů zahrnováni do kategorie "cikán" podle subjektivního odhadu sčítacích komisařů. Po sametové revoluci v roce 1989 proběhla další dvě sčítání lidu, a to v roce 1991 a v roce 2001. Obě sčítání již obsahovala kolonku romské národnosti, kterou si sčítané osoby mohly dobrovolně zvolit dle svého subjektivního pocitu náležitosti k romskému etniku. Tato dvě "demokratická" sčítání lidu tedy již nepřinášejí žádný údaj o objektivním počtu etnických Romů, zato přinášejí údaj o velikosti uvědomělé romské národnostní menšiny, tedy o množství Romů, kteří se hlásí ke svému romství. Tento hrdý postoj náležitosti k romské národnosti, kultuře a tradicím je obsažen ve slově "romipen". Právě rozvoj romipen, tedy rozvoj romského jazyka a kultury, ale také rozvoj národní (etnické) hrdosti a sounáleženosti ke své tradici a svým předkům, je pro Romy dle mého názoru velmi důležitý. Jen při nalezení sebe sama a svého místa v současném světě mohou lidé (záměrně v této větě neužívám slovo Romové, protože jde o zcela univerzální pravidlo) upínat své myšlenky k hledání životních cílů a cest k jejich naplnění.

3.1. Počet Romů v současné době

Abych uvedl alespoň nějaký orientační údaj o reálném počtu etnických Romů v České republice, vycházím z údajů demografky Květy Kalibové, která uvádí, že podle evidencí národních výborů žilo v roce 1989 na území České republiky 145 738 Romů.⁵⁵ Po srovnání všech dostupných údajů pak Kalibová dochází k závěru, že v roce 1999 žilo v České republice přibližně 240 000 etnických Romů.

Již z porovnání těchto dvou demografických číselných údajů je zřejmé, že romská populace u nás se rapidně rozrůstá. Může za to především demografické chování Romů, kteří mají zvláštní věkovou strukturu, v níž je výrazně více dětí a mladých lidí, než v ostatní populaci, a mají rovněž výrazně větší počet dětí, než je republikový průměr. Tento poměr činil na konci 80. let v průměru 3.5 dětí na romskou rodinu oproti 1.7 dětí na rodinu ze zbylé většinové části populace. Pokud k tomu připočteme stále rostoucí příliv migrantů zejména ze sousedního Slovenska, získáme dvě základní premisy, že se počet etnických Romů v české populaci bude i nadále rychle zvyšovat. Ostatně jde o jev dlouhodobý, vždyť počet Romů se v České republice od roku 1970 zvýšil zhruba trojnásobně až čtyřnásobně.

Zcela stejné demografické chování je příznačné romskému společenství prakticky v celé Evropě, kde se počet Romů odhaduje na 7 až 9 milionů osob. Romové jsou tak největší a nejrychleji se rozšiřující menšinou. Velmi zajímavý je pak demografický odhad budoucího vývoje romské populace v naší zemi. Počet Romů u nás by mohl do roku 2050 vzrůst až na 300 tisíc. (viz. příloha č. 4) Je to číslo velmi reálné, když si k vysoké romské porodnosti připočteme migrační potenciál Slovenských Romů. V praxi bude znamenat tento nárůst počtu Romů rovněž úměrný nárůst problémů či dokonce konfliktů ve všech sociálních oblastech, ve školství, v otázce bydlení i v problematice nezaměstnanosti.

Pro úplnost je třeba připomenout, že při sčítání v roce 1991 se k romské národnosti přihlásilo 32 903 Romů, v roce 2001 pak pouhých 11 716 osob.⁵⁶ Interpretace tohoto poklesu může být různá. Volba národnosti při těchto evidencích je dobrovolnou věcí každého občana, což je jistě správné. Nicméně srovnání údajů z polistopadových sčítání lidu a hodnot záznamů někdejších národních výborů, případně již zmiňovaných početních

⁵⁵ Kalibová, K., *Romové z pohledu statistiky a demografie*, 1999, str. 107.

⁵⁶ http://www.demografie.info/?cz_demromuevidence=

odhadů Květy Kalibové, vypovídá cosi z vnitřních pocitů Romů. Je to touha nebýt vidět? Touha po asimilaci, splynutí s většinou a tím získání pocitu bezpečí? Smazání pocitu odlišnosti, či odcizení se vlastní identitě a odmítnutí svých kořenů? Pocit ohrožení a strachu? Nebo jen nedůvěra k podobným evidencím, se kterými mají Romové historicky špatnou zkušenost? Vystává spousta otázek, na které je však velmi složité odpovědět.

Důvodů je nejspíš hned několik. Osobně se domnívám, že tím nejvýznamnějším důvodem je skutečnost, že Romové přihlášením ke své národnosti nechtějí vytvářet jakýkoliv prostor ke své odlišnosti. Vždyť oni přece nejsou jiní, než jejich sousedé. Nechtějí být jiní. Vždyť tu žijí mnoho let, jejich děti se tu narodili, jsou to tedy Češi. Tento postoj je zcela pochopitelný. Zůstává však nezodpovězena příčina tohoto chování. Zda je to špatná životní zkušenost a touha po naprostém splynutí a smazání jakýchkoliv odlišností, nebo nedostatečně fungující integrační proces, který nedává Romům dostatečný pocit důvěry přiznat se k menšinové národnostní skupině.

Na druhou stranu uvedená sčítání mají vypovídací hodnotu pro samé Romy, jejich sdružení a organizace, kolik Romů se vlastně cítí být Romy. Pravděpodobně z tohoto okruhu lidí vycházejí aktivní jedinci nejen v romské komunitě, ale v celospolečenském životě. A právě o tyto Romy by se mohly opírat vládní aktivity v oblasti integrace romského společenství. Vždyť jednou ze zásad dlouhodobé koncepce romské integrace je, aby došlo k aktivaci samotných příslušníků romských komunit, než aby šlo o pouhé pasivní přijímání pomoci (např. v podobě sociálních dávek). Právě aktivní Romové, hlásící se ke své národnosti, by mohli být aktivizujícími činiteli uvnitř romských komunit.

Řada jiných Romů si svobodně zvolila národnost českou, slovenskou, nebo vůbec žádnou národnost do sčítacích archů neuvedla. Tyto Romy pak můžeme v určité míře považovat za etnické Romy, např. české národnosti. Jde tedy o Čechy, kteří se liší antropologickými charakteristikami.

Velmi zajímavá je rovněž struktura nynější romské populace, jež je výsledkem předchozích demografických procesů a migrací. Právě na ní je možné názorně pozorovat odlišnosti, vycházející z demografického, respektive reprodukčního chování, mezi romskou populací a celou populací žijící v České republice. Typ věkové struktury ČR a také většiny evropských zemí je možné nazvat jako regresivní, což je struktura charakteristická demografickým stárnutím, kdy se při nízké úrovni porodnosti a

prodlužování průměrné délky života díky zkvalitnění zdravotní péče zvyšuje zastoupení starých osob v populaci, a to na úkor dětí a mládeže. (viz příloha č. 5) Věková struktura romské populace naopak představuje progresivní demografický typ, pro který je charakteristické vysoké zastoupení dětí a velmi nízký podíl starších osob.⁵⁷ (viz příloha č. 6) Zastoupení nejnižších věkových kategorií je u romské populace téměř dvojnásobné oproti populaci celkové. S postupným zlepšováním procesů úmrtnosti lze v horizontu několika let očekávat nástup velice silné romské generace.

3.2. Územní rozmístění Romů v České republice

Již v kapitole o historii Romů jsem uváděl, že Romové u nás žijí spíše ve městech než na venkově, což vyvěrá právě ze způsobu, jakým do českých zemí přicházeli. Logiku má také to, že největší počty a podíly Romů jsou v průmyslových centrech, kde nacházeli nekvalifikovanou práci na velkých investičních stavbách či v průmyslových podnicích a s tím nacházeli rovněž ubytování pro sebe a své rodiny. Následky restrukturalizace hospodářství po listopadu 1989 znamenaly pro většinu Romů ztrátu zaměstnání a často i ztrátu bydlení.

Je velmi obtížné říci přesná čísla o počtu Romů v jednotlivých krajích. Národnost je prvek ryze osobní a dobrovolný a sčítání lidu v letech 1991 a 2001 ukázala, že k Romské národnosti se přihlásila jen hrstka etnických Romů. Český statistický úřad vede v současné době již jen tuto statistiku, takže pokud chceme mít určité představy o územním rozmístění Romů v jednotlivých lokalitách naší země, nezbyvá nám, než vycházet z údajů ze sčítání lidu ještě z kumunistické éry a udělat si dopočet na základě demografického chování romské populace. Například v 80. let dvacátého století žila v Severočeském kraji více jak čtvrtina všech Romů u nás a jejich územní podíl dosahoval 4 % obyvatel. Lze předpokládat, že na většině míst s velkou romskou komunitou se prosadila tendence k další koncentraci a tyto podíly se v průběhu let stále zvyšují.

Za vznik některých enkláv (mnohdy se pro vysokou vyloučenost od okolního společenství, chudobu a problémovost lokalit hovoří dokonce o ghettech.⁵⁸ (viz. kapitola 6.1.) mohou z části samy obce lokálně soustředěnou výstavbou nízkonájmových ubytoven

57 Kalibová, K.: *Demografické charakteristiky romské populace*, in. Pavlík, Z., Kučera M., 1995, str. 75.

58 <<http://www.ceskaghetta.cz/>>

či holobytů. V okamžiku, kdy se začne zvyšovat koncentrace Romů, neromští sousedé začnou potencionálně problémovou lokalitu rychle opouštět. Do uvolněných bytů se stěhují další Romové, např. příbuzní starousedlíků. Tak dochází ke koncentraci osob ve stejně špatné životní situaci na jednom prostoru. Situace se začne spirálovitě opakovat a dochází k vzniku sociálně vyloučeného ghetta s faktory, které zabraňují tento prostor opustit. Rozšiřování a prohlubování (ve smyslu propadu do chudoby) těchto enkláv posiluje také migrace stejné sociální skupiny. Upadající oblasti totiž nabízejí levnější a tím i přístupnější bydlení.

3.3. Vztah české společnosti k Romům

O současné české společnosti se často hovoří jako o společnosti xenofobní. Lidé sice odsuzují viditelné známky diskriminace a rasismus, ale jejich příčiny mnohdy nevidí v nedostatku tolerance většinové společnosti. Naopak, příčiny jsou mnohdy hledány v neakceptovatelném chování etnicky, kulturně, či národnostně odlišných menšin. Řešení celé problematiky pak příslušníci majority nenacházejí ve změně svých netolerantních postojů, ale pouze v důsledněji uplatňované povinnosti odlišných lidí přizpůsobit se hodnotám, které většina vyznává a považuje je za jediné možné a správné.

Většina veřejnosti vnímá Romy jako jednolitý celek, který si pro své špatné chování zaslouží odmítání. Romové a jejich problémy nevzbuzují u majoritní české společnosti zájem nebo soucit, protože za svůj osud si přece mohou sami. Zajímavé jsou údaje průzkumu CVVM,⁵⁹ ze kterého vyplývá, že soužití Romů a ostatních obyvatel je velkou částí veřejnosti vnímáno jako značně problematické. Zatímco obecně vztahy mezi lidmi v místě svého bydliště za špatné označilo jen 16,4 % dotázaných, v případě soužití s Romy se kriticky vyjádřila polovina (50,5 %) respondentů z těch, kteří předtím uvedli, že v blízkosti místa, kde bydlí, žijí nějakí Romové. V ještě horším světle pak občané vnímají soužití Romů a ostatních obyvatel v rámci České republiky jako celku, když za špatné jej označily více než tři čtvrtiny (78,2 %), zatímco za dobré méně než jedna pětina (17,6 %) dotázaných. Domnívám se, že tyto postoje jsou způsobeny vysokou mírou generalizace ve společnosti, kdy na základě negativní zkušenosti s jedním nebo několika Romy dochází k stigmatizaci celého romského etnika. Toto negativní nahlížení spolu s xenofobními

59 <http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100192s_ov30311.pdf>

pocity se v rovině individuálních mezilidských kontaktů nemusí zdaleka projevovat jako otevřené nepřátelství, ale spíše se projevuje jako sociální distance (tzn. vědomé se vyhýbání kontaktům a vztahům s Romy). Takovýto distanc znamená nepřijetí, nepřijetí mezi sebe, nepřijetí do sousedských vztahů. Sami Romové se pak logicky ptají, proč je členové většinové společnosti mezi sebe nepřijímají, když se od nich ničím neliší – jen barvou pleti.

Incidenty rasového násilí, jež se ve velké míře objevily vzápětí po roce 1989, svědčí o tom, v jaké intenzitě a dlouhé době doutnal tento interetnický konflikt mezi majoritní společností a romskými komunitami pod povrchem společenského života v někdejší komunistickém režimu. Ten přísně bránil rasovému násilí v podobě zjevných útoků fyzického napadení, ublížení na zdraví, či dokonce zabití. Z tohoto pohledu se příslušníci romské etnické skupiny v nedávné minulosti totalitního režimu cítili bezpečněji. Avšak protiromské nálady byly za komunistické totality transformovány do otevřeně tolerované (a mnohdy státním aparátem uplatňované) diskriminace. Zakořeněnost těchto antiromských nálad ve společnosti se v plné míře ukázala právě po pádu totalitního režimu v roce 1989.

Četnost incidentů rasového násilí počátkem 90. let minulého století zaskočila nejen českou veřejnost, samotné Romy, ale především státní aparát, policii a soudy. Adekvátní reakce represivních složek státu na nečekané množství projevů rasismu a etnického násilí se proto objevily prakticky až v roce 1995. Teprve v té době vláda zvýšila sazbu odnětí svobody jako trest za útoky s rasovým motivem, byly zřízeny zvláštní útvary policie, zrychlila a zlepšila se práce soudů a státních zástupců při řešení těchto případů a usnadnilo se dokazování skutkové podstaty rasových útoků. Celá situace kolem rasového násilí v polovině devadesátých let dosáhla tak vysoké úrovně, že to přimělo Ministerstvo vnitra a spravedlnosti učinit razantní opatření jak v oblasti dohledu represivních orgánů nad touto problematikou, tak účinnější postih těchto trestných činů. Ještě váhavěji než v oblasti represe, byly činěny opatření směřující k prevenci rasismu v oblasti výchovy, vzdělávání a společenského života. A tato preventivní opatření jsou dodnes nedostatečná a málo efektivní. Je evidentní, že nedostatečná reakce státní moci na tyto velmi nebezpečné jevy rasového násilí zapříčinila jejich rychlý a dodnes nezvládnutý vývoj.

Procesu zevšeobecňování špatných zkušeností s jedincem národnostní menšiny a následný přenos těchto negativ na celé společenství si všímá ve své knize Pavel Říčan. Ono pověstné “házení všech Romů do jednoho pytle“ je velmi špatný vklad pro následné vzájemné soužití. Říčan přisuzuje nepopiratelný vliv na negativní zobecněný názor na Romy rovněž médiím, jejichž vliv v celospolečenské dimenzi ovlivňuje smýšlení většiny. Pro média je pochopitelně z hlediska sledovanosti a marketingu účelnější ukazovat Romy v zajímavých a konfrontačních situacích. Romská kriminalita dosáhla v médiích takových rozměrů, že průměrný Čech při spatření Roma takřka reflexivně sáhne ochranným pohybem po své peněženke.⁶⁰ Při takovém způsobu pojetí zpráv se ale předsudky jen a jen zvětšují. Je proto třeba, aby se Romové stále více objevovali na televizních obrazovkách v běžných životních situacích, ne pouze v “černé kronice“. První takový krok učinila veřejnoprávní Česká televize, která zařadila do svého vysílacího programu pořady o Romech (ať už se jednalo o pořad Amare Roma, nebo dokument Cikáni a Romové) a na její obrazovce se objevil první romský moderátor zpravodajství.

3.4. Smýšlení majority o Romech a naopak

Pro vzájemné soužití Romů a zbylé majoritní společnosti jsou základním pilířem vzájemné vztahy, ale také názory na druhé společenství. Tyto vztahy jsou někde zcela bezproblémové, většinou však vzájemné soužití probíhá v napjaté atmosféře. Velmi trefně pojmenoval vztah mezi Romy a většinovou českou společností Pavel Říčan, když užil spojení “chronické napětí“ přerůstající občas v otevřené nepřátelství.⁶¹ V obou táborech vládne určitá obezřetnost až distanc vůči druhé skupině. Přesto je třeba si uvědomit, že od kvality vztahů se bude odvíjet naše společná budoucnost. S Romy žít budeme, stejně tak jako oni s námi. Jedním z hlavních cílů do budoucna je dle mého názoru zlepšení vzájemných vztahů. Vždyť v zájmu obou společenství je, aby žili bezproblémově spolu dohromady, ne pouze vedle sebe jako doposud.

Zajímavá čísla přináší ve své knize právě Pavel Navrátil, který se zaměřil na vnímání a hodnocení “sousedských“ konfliktů Romů a majoritní společnosti. O vztazích a o způsobu života v určité lokalitě vypovídá vzájemná otevřenost sousedů. Okolnosti, za

60 Říčan, P.: *S Romy žít budeme – jde o to jak*, 1998, str. 70.

61 *Tamtéž*, str. 65.

kterých se setkávají, a dále forma jejich kontaktů, jsou důležitým vodítkem pro pochopení vzájemných vztahů. Navrátil ve svém výzkumu konstatuje, že romští sousedé projevují větší otevřenost (nebo to o sobě alespoň tvrdí) ke kontaktu s majoritními sousedy, než je tomu u druhé strany.⁶² (viz. příloha č. 7) Lze to vyložit tak, že pro Romy jsou vztahy s okolím důležité, protože se podílejí na tvorbě jejich sociálního statusu. Jejich sousedé z majoritní společnosti raději zůstávají na formální úrovni společenského chování, neboť v majoritní komunitě je toto chování sociálně žádoucí. Dalším možným vysvětlením může být, že romští respondenti interpretují realitu jiným způsobem, nebo se snaží vidět situaci a vztahy pozitivněji, než jak je vidí jejich majoritní sousedé.

Zatímco Romové jsou z velké části alespoň relativně spokojeni se sousedskými vztahy s majoritou, u majoritní části obyvatelstva je však soužití chápáno spíše jako problémové. Pro nespokojenost většinové populace se nabízí vysvětlení, že odlišný životní styl romských sousedů je pro majoritní obyvatele těžko akceptovatelný, a přestože s nimi nemají otevřené konflikty, nejsou se soužitím spokojeni. Další možné vysvětlení vychází z předpokladu, že vnímání a následné chování většiny majoritních obyvatel pramení z postojů zakotvených v předsudcích, nikoli z osobní zkušenosti.

K pochopení problémů a nespokojenosti v soužití majority a romské menšiny přispělo objasnění důvodů a okolností, které každé ze společenství označilo jako nejdůležitější. Na otázku, čeho se vzájemné konflikty týkají, uvádějí totiž obě skupiny naprosto rozdílné příčiny. Zatímco nejvíce majoritních respondentů (69 %) odpovědělo, že hlavní příčinou konfliktů jsou konkrétní problémy v domě (např. hluk, nepořádek, spory), Romové naproti tomu (v 52 %) připisují hlavní příčinu konfliktů projevům nepřátelství (např. nepřátelství, nesnášenlivost, nadávky, rasismus).⁶³ (viz. příloha č. 8)

Vzájemné sousedské postoje jsou formovány na základě konkrétních zkušeností, ale promítají se do nich i sdílenou zkušeností tradované názory daného společenství. Jak jsem již několikrát uvedl, lidé vyvozují z konkrétních osobních zkušeností obecná hodnocení situací a na jejich základě formulují postoje k lidem. Při hledání podstaty problému soužití spatřují Romové problémy nejčastěji v projevech nepřátelství ze strany majority, tedy v projevech nesnášenlivosti, netolerance, rasismu a nenávisti (56 %).

62 Navrátil, P., a kolektiv: *Romové v české společnosti*, 2003, str. 109.

63 *Tamtéž*, str. 113.

Majoritní respondenti uvádějí jako nejčastější důvod obtěžující chování Romů (50 %), jako je hluk, nepořádek, neslušné chování. Obě skupiny připouštějí, jako podstatu problému soužití i odlišné zvyklosti (zhruba čtvrtina respondentů z každé skupiny) a obecně negativní mezilidské vztahy ve společnosti. (viz. tabulka č. 1)

Tabulka č. 1: Příčiny problémů mezi Čechy a Romy ⁶⁴

Příčiny problémů mezi Čechy a Romy...	(v %)
...podle romských respondentů	
projevy nepřátelství ze strany Čechů	18
rasismus, nenávisť	38
odlišné zvyklosti	22
mezilidské vztahy obecně ve společnosti	22
...podle neromských respondentů	
obtěžující chování Romů	50
rasismus, nenávisť	9
odlišné zvyklosti	25
mezilidské vztahy obecně ve společnosti	10
státní politika – nezájem o Romy	2
státní politika – nadržování Romům	4

Nabízí se hypotéza, že Romové považují nepřátelský postoj některých majoritních spoluobčanů za jejich problém a nespojují své chování s příčinou vzájemných konfliktů, což může být pro majoritní občany frustrující, zvláště pokud jim zpočátku nejde o nic víc, než jen o pořádek v domě. Po určité době mohou členové majoritní společnosti toto chování interpretovat tak, že se romští sousedé nechtějí přizpůsobit. Romové si přitom nepřipouštějí, že jejich chování má přímou souvislost s tím, že na ně majoritní sousedé a spoluobčané nazírají negativně. Z tohoto pohledu je hodnocení majority neoprávněné a Romové se stávajícími problémy nemohou nic udělat, protože necítí na daném negativní stavu svůj podíl.

Na druhé straně Romům vadí odtažitý postoj jejich majoritních sousedů, což hodnotí tak, že "Romy nemají rádi". Z výsledků průzkumu však vyplývá, že se majoritní sousedé mohou cítit ohroženi a udržují si logicky svůj odstup.

V současné sociální psychologii osobnosti se dá tato odlišnost vzájemné percepce interpretovat pomocí teorie atribucí, kdy se lidé k druhým nechovají podle toho, jací

⁶⁴ Navrátil, P., a kolektiv: *Romové v české společnosti*, 2003, str. 115.

skutečně jsou, ale jaké kvality osobnosti a jednání těmto lidem připisují. Je však třeba si uvědomit, že na odlišných atributech založené spory nemohou být nikdy vyřešeny, protože obě strany se mýlí v názorech na podstatu vzniku neshod a problémů a tudíž i na možných způsobech nápravy. Ani jedna ze skupin nechce udělat krok ke smíření, protože za původce problémů vidí druhou stranu a řešení očekávají právě od nich.

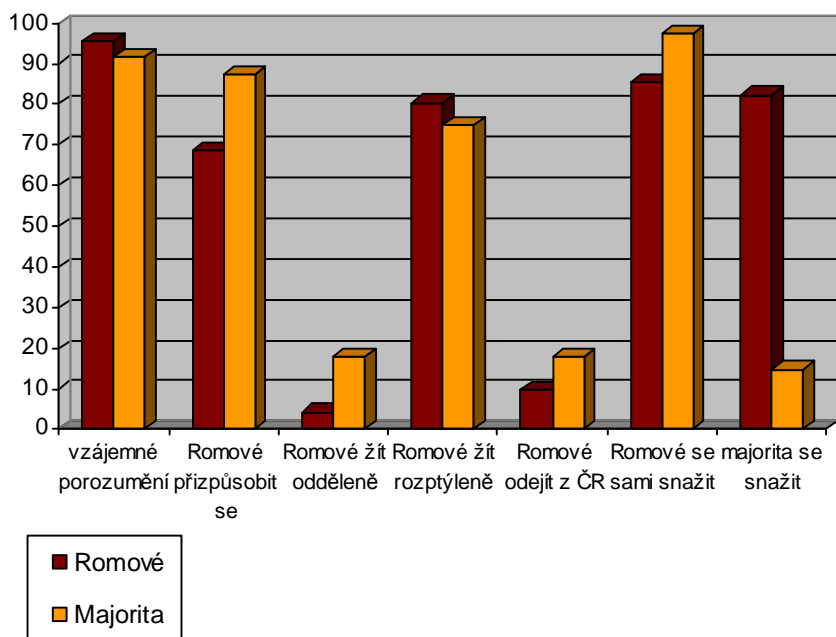
Pro dokreslení vzájemného smýšlení majority o Romech a naopak, uvádím srovnání, ve které každé ze společenství přiřklo tomu druhému nejdůležitější životní hodnoty, dle svého názoru. Diametrální odlišnost je u prvních dvou hodnot. Romové si myslí, že pro příslušníky majority jsou v životě nejdůležitější materiální hodnoty (44 %), zatímco rodina je u nich až na druhém místě. Majorita si myslí o Romech pravý opak, tedy že pro Romy jsou nejdůležitější rodinné hodnoty (49 %) a na druhém místě teprve materiální hodnoty a sociální jistoty.⁶⁵

Z odlišného vnímání každodenní interakce a podstaty stojící za vznikem problémů, vyplývají i rozdílné názory na řešení. Jak Romové, tak majorita vnímají, že si nerozumějí, že se nedokáží dohodnout. Připadá mi, jako by obě strany čekaly, až první smířlivý krok učiní ti druhí. Ve velké většině se totiž majoritní společnost s Romy shoduje, že je třeba, aby se obě strany učily vzájemnému porozumění. Zároveň obě skupiny ve většině případů odmítají možnost, že by Romové měli žít odděleně, v separovaných oblastech, nebo že by měli dokonce odejít pryč z České republiky. Obě skupiny se v této otázce shodly na tom, že by Romové měli žít rozptýleně ve většinové společnosti.

Avšak zásadní rozpory se projeví v očekávání, na čí straně by měla být větší aktivita při řešení stávající situace. Majorita očekává aktivitu především ze strany Romů (87,5 %). Ochotu podílet se na řešení stávající neuspokojivé situace změnou svého myšlení však připouští pouze 15 % Čechů z majoritní společnosti. Naproti tomu velká část Romů očekává pomoc ze strany majority, i když si samozřejmě uvědomují, že oni sami by měli mít na řešení situace aktivní podíl. To si uvědomuje 85 % Romů. Možná až trochu zarážející počet (téměř 70 %) romských respondentů si dokonce myslí, že by se Romové měli většinové společnosti přizpůsobit. (viz graf č.1)

65 Navrátil, P., a kolektiv: *Romové v české společnosti*, 2003, str. 134.

Graf č. 1: Názory na řešení soužití (v procentech %) ⁶⁶

Poslední věc, na kterou bych se chtěl v této podkapitole zaměřit, je úroveň bydlení obou společností, zejména s ohledem na průměrová kritéria velikosti bytu a počet osob v bytě. Celkový průměr u romského společenství činí 4,7 osoby na byt, u majority je to 2,9 osoby na byt. Rozdíl tak činí téměř 2 osoby na byt. Průměrný počet dětí mladších 15 let je v bytech romských respondentů více než trojnásobný ve srovnání s majoritou (1,7 Romové, 0,5 majorita). Již jsem uváděl, že plodnost Romů je ve srovnání s úhrnem obyvatelstva zhruba dvojnásobná.⁶⁷ Vyšší počet dětí v bytech Romů lze tedy zčásti přičíst na vrub soužití více romských rodin v jednom bytě, respektive situaci, kdy děti daného věku v rodinách majority ještě nejsou, anebo už nejsou.

3.5. Integrace Romů

V kapitole 1.1. jsem se zabíral obsahem pojmů asimilace a integrace. Nyní bych se chtěl k těmto dvěma termínům vrátit. Již jsem psal, že podstatným znakem asimilace je to, že se jedná o zcela jednostranný proces, kladoucí požadavky jen na ty, kteří hodlají splynout s většinou. Asimilující se jedinec či skupina se úplně přizpůsobí, aniž je nutné,

⁶⁶ Navrátil, P., a kolektiv: *Romové v české společnosti*, 2003.

⁶⁷ Kalibová, K.: *Demografické charakteristiky romské populace*, in. Pavlík, Z., Kučera M., 1995, str. 75.

aby společnost vytvářela jakékoliv zvláštní a vědomé podmínky, aby se tento proces zdařil. Někdy si tohoto procesu majorita není ani vědoma. A to je právě případ asimilace některých jednotlivých příslušníků romského společenství. Je nepochybné, že se mnozí Romové v průběhu historie svého pobytu na našem území a v naší společnosti asimilovali, buď dobrovolně nebo v různých historických etapách nedobrovolně pod tlakem státní moci. Nikdy se nejednalo o plošný proces, týkající se velkých skupin, ale spíše šlo o nenápadný děj, jehož nositeli byli jednotliví Romové a jejich nejbližší příbuzní. Asimilovaní Romové a jejich potomci mezi námi žijí, aniž o jejich etnické příslušnosti něco tušíme. Mnohdy ani sami tito lidé o romské příslušnosti svých předků nevědí, či vědět nechtějí. Tuší totiž, že by je mohlo spojení s touto skupinou ve společenském životě poškozovat.

Státní politika vůči Romům byla na našem území za všech dosavadních vlád až do roku 1989 asimilační.⁶⁸ To ostatně bylo nesčetněkrát dokázáno v kapitole o historii Romů. Obnovení demokracie však Romům umožnilo emancipaci jejich etnika, národnosti, rozvoj jazyka a kultury. Dnešní vláda se jednoznačně přiklání k procesům integračním, při kterých umožní Romům svobodný výběr volby, která kulturní specifika a odlišnosti si přejí zachovat a do jaké míry se chtějí do české společnosti integrovat. Hlavním cílem Koncepce romské integrace⁶⁹ je zlepšení postavení Romů ve všech sférách života společnosti, kde mezi majoritní společností a značnou částí Romů existují nedůvodné a nepřijatelné rozdíly v neprospěch Romů, a dosažení bezkonfliktního soužití příslušníků romských komunit s ostatní společností.

Základní snahou je odstranění vnějších překážek, které brání začlenění příslušníků romských komunit do společnosti, tedy především odstranění všech forem diskriminace, především se jedná o odstranění handicapu ve vzdělání a profesní kvalifikaci. V neposlední řadě je třeba začít pracovat na řešení problematiky romské nezaměstnanosti a s tím i řešení sociální exkluze romského etnika. Bez zajištění lepší sociálně ekonomické pozice příslušníků romského etnika totiž není možné uvažovat o úspěšné integraci ani v dalších sférách společenského života.

68 Říčan, P.: *S Romy žít budeme – jde o to jak*, 1998, str. 62.

69 <<http://www.vlada.cz/dokument8150.html>>

Je zřejmé, že u integračního procesu se jedná o dlouhodobou vizi, jejíž naplnění nebude jednoduché. Česká republika se přihlásila k mezinárodní politické iniciativě v oblasti romské problematiky nazvané Dekáda romské inkluze 2005-2015, což je snaha řešit situaci romských komunit v nadregionálním měřítku, s možností spolupráce, výměny názorů, postupů a zkušeností na poli odstraňování chudoby, vyloučení a diskriminace Romů. Zde je však třeba si uvědomit, že tíživá sociální situace romských rodin má ve většině případů lokální příčiny, takže i k jejich řešení se musí přistupovat individuálně, podle místních potřeb a podmínek. Vládní aparát nastavuje rámec integračního procesu, stejně jako vymezuje principy dalších možností pomoci, při řešení v praxi je však třeba vždy dbát individuálního přístupu sociálního pracovníka ke klientovi.

3.6. Afirmativní akce

Jednou z možností řešení problémů v oblasti soužití sociálně odlišných skupin obyvatel jsou afirmativní (vyrovnávací) akce, jež jsou zásahem státní moci ve prospěch těch skupin, jejichž příslušníci jsou diskriminováni, nebo nemají z různých důvodů rovnocenné možnosti v rozsahu, jaké má majoritní společnost. Současně jsou vyrovnávací akce nástrojem, který má pomoci procesu integrace a přitom odstranit překážky, jež by mohly integraci bránit. Úkolem vyrovnávací akce je pomoci integrující se skupině dosáhnout vlastností, které společnost považuje za nutné, aby takovou skupinu následně integrovat mohla. Současně má vyrovnávací akce pro takovou skupinu učinit dostupnější systémy, které ji nepřímo diskriminují, protože je většinová společnost modelovala především pro své potřeby a sobě na míru.

Proto vyrovnávací akce určená Romům často směřuje do vzdělávání (romští pedagogičtí asistenti, používání romštiny jako podpůrné pomůcky při vyučování romských dětí, tzv. nulté ročníky, speciální programy na vzdělávání romské mládeže a dospělých apod.), do podpory rozvoje romského jazyka a kultury, do programů zaměstnanosti a rekvalifikace. Vyrovnávacími akcemi mohou být i projekty v oblasti bydlení (např. realizace programu podporovaného bydlení), rozvoj speciálního poradenství a řada dalších aktivit.

Princip afirmativní akce byl poprvé použit ve Spojených státech amerických v 50. letech 20. století a v různé velké míře je používána dosud. Základním smyslem bylo

pomoci těm skupinám, které nebyly schopny samy bez pomoci vlády zlepšovat svou životní úroveň a začlenit se do společnosti. Naopak, stávaly se pro tuto společnost zátěží. V USA se jednalo zejména o podporu integrace Afroameričanů a Hispánců. Díky těmto vyrovnávacím akcím se opravdu podařilo v relativně krátké době (během jedné generace) pozvednout sociální úroveň i společenskou prestiž značné části příslušníků menšin stojících původně na okraji společnosti. Kromě toho se rasismus stal pro většinu americké společnosti naprosto nepřijatelnou věcí.⁷⁰

Za několik desítek let trvání afirmativních opatření různých podob v USA (zejména v oblasti vzdělávání) se zcela změnila struktura skupiny Afroameričanů a Hispánců. U těchto menšin došlo ke vzniku střední sociální vrstvy, jež je srovnatelná se střední vrstvou americké majoritní společnosti. A právě silná střední vrstva je prvkem určité celospolečenské stability. Domnívám se proto, že v romské problematice by mělo být v sociální oblasti jedním z cílů vytvoření silné stabilní střední vrstvy romského etnika u nás, která by byla srovnatelná se střední vrstvou majoritní společnosti. Následně takto konsolidované společenství bude přístupnější integračním snahám, zároveň se zvýší i kladná odezva z řad majoritní společnosti.

Přestože jsem měl zpočátku z "pozitivní diskriminace" rozporuplné pocity, myslím si, že při vytvoření vhodných typů vyrovnávacích akcí, je tento postup přijatelný a může vyřešit (či pozitivně urychlit řešení) sociální problematiku Romů u nás. Nedržel bych se příkladů z USA striktně, jakákoliv direktivní nařízení a přesně stanovené kvóty, které by určovaly počty Romů přijatých ke studiu na středních či vysokých školách, anebo které by určovaly procentuální podíl Romů v některých zaměstnáních (např. ve státní správě), nepovažuji za správné řešení. Spíše bych doporučoval vydat se cestou cílené asistence, která umožní konkrétním osobám překonat znevýhodnění a vyrovnat se s požadavky na ně kladenými. Ve školství se již začala objevovat jistá pomoc v podobě romských pedagogických asistentů. V sociální oblasti dochází k zřizování speciálně proškolených romských poradců, kteří fungují jako prostředníci mezi romskými komunitami a úřady státní správy.

70 Říčan, P.: *S Romy žít budeme – jde o to jak*, 1998, str. 79.

4. Vzdělání

Všichni si dobře uvědomujeme, že pro náš život a osobitý rozvoj je vzdělání velmi důležité. Doceníme to možná až později v dospělosti, nicméně úspěch nebo naopak neúspěch v dětství ve školních lavicích předznamenává naši budoucnost. Stupeň a kvalita našeho vzdělání rozhoduje o tom, jakou práci budeme v životě vykonávat, úměrně pak také výši platu, kterou za to budeme dostávat. Alespoň takto smýšlí většina z nás. Romové však přikládají vzdělání mnohem menší důležitost, než zbylá část z většinové společnosti. Vzdělání jim bylo málo platné za dávných časů jejich předků na kočovném voze, kdy byly mnohem více ceněny praktické dovednosti a řemeslná zručnost, stejně tak se bez něj obešli i za komunistické vlády, kdy bylo možné fyzickou prací vydělat mnohem více, než kolik bral např. učitel, či jinak vysokoškolsky vzdělaný člověk. V dnešní době ale deficit ve vzdělání spolu se stále ještě přetrvávající diskriminací při přijímání do zaměstnání způsobuje, že na Romy zbývají jen podřadné a málo placené manuální práce. A k takové práci není potřebné žádné vzdělání, stejně jako k životu “na podpoře”.

Snad největší překážkou pro vzdělávání Romů je nedůvěra romské komunity k “bílým” institucím, kam radí i školu. Škola je pro většinu tradičních Romů prvním místem setkání s neromským světem. Do doby nástupu do školy jsou kontakty romského dítěte s neromským okolím jen minimální. Ve škole se poprvé ocitá nechráněno svou rodinou. Každé romské dítě musí v této situaci zažívat pocit velké nejistoty až ohrožení. Jsou to pocity, na které nikdy nezapomene a předává je dál svým dětem. V tomto místě je jistě velmi důležitá role učitele na prvním stupni, který může svým laskavým, citlivým a trpělivým chováním k romskému prvňáčkovi dokázat odbourat tento pocit strachu ze školy a naopak u něho vzbudit zájem o vzdělání a pomoci mu tak uspět ve škole.

4.1. Vzdělání, základ života. A také základ úspěchu integrace

Domnívám se, že sociální integrace Romů bez řešení vzdělanostního deficitu většiny příslušníků tohoto společenství není možná. Nutnosti vzdělávání Romů si byla ostatně vědoma každá státní moc po roce 1945, ale zatím žádná příliš úspěšná nebyla. Toto opatření v minulosti často provázal jeden z předsudků, vztahující se k soužití s Romy a to, že dospělé Romy již nelze změnit, je třeba zaměřit se proto na výchovu dětí.

Ze současného stavu vzdělanosti romské komunity vidíme, že tak jednoduché to ale není. Vliv romské rodiny na dítě je za všech okolností silnější, než vliv většinového školského systému. To je zcela pochopitelné. V současné době chodí do školy zhruba čtvrtá či pátá generace Romů, kteří se museli po roce 1948 podrobit povinné školní docházce a snaze o jejich převýchovu. Řada těchto Romů je však pologramotných a vcelku bez zájmu o vzdělání svých potomků.

Jak jsem již uvedl, výsledky Romů v oblasti vzdělanosti nejsou dobré. Z výzkumu, který provedl tým Pavla Nečase v roce 2001 vyplývá, že plně dvě třetiny romských mužů (66 %) a tři čtvrtiny romských žen (75 %) dokončilo ve školním systému nejvýše základní stupeň vzdělání. Z tohoto počtu má nedokončené vzdělání 10 % Romů, zvláštní školu navštěvovalo 16 % romských respondentů, více jak 40 % Romů pak má pouze základní vzdělání, protože nedokončili učňovský stupeň! Vyučení bez maturity získala pětina Romů (21 %), maturitní výkaz získalo jen necelých 5 % Romů a na vysokých školách promovala necelá 2 % dotázaných Romů.⁷¹

Na těchto číslech je zcela zjevné, že nízká až minimální úroveň školního vzdělání limituje Romy v jejich profesní budoucnosti. Deficit ve vzdělání je klíčovým faktorem vedoucím k vyloučení Romů z řady oblastí sociálního, ekonomického i kulturního života. Nízká kvalifikace znamená, že Romové získávají podřadná a špatně placená pracovní místa, nebo dokonce nenajdou na trhu práce uplatnění žádné a zůstávají dlouhodobě nezaměstnaní. V mnohých případech je tato situace uvrhne do finančních nesnází, peripetií s úvěry či dokonce lichvou, často pak tito Romové končí na pokraji bídy.

Vzdělání tedy hraje důležitou roli v sociálně-ekonomickém postavení (nejen) Romů. Zdá se však, že Romové vyšším vzděláním a sociálním vzestupem ztrácejí vztahy ke svému romskému společenství. Milena Hübschmannová si všímá, že řada profesí závislých na vzdělání je pro Romy uzavřena. Romové nesplňují požadavky a na podobné profese ani neaspirují. A pokud se některým výjimečným jedinců podařil posun mezi "raja" (vzdělané pány), přestali existovat jako "cikáni".⁷² Avšak problém tkví v tom, že tito Romové svým sociálním přestupem nezískávají nové vztahy a akceptaci v rámci většinové společnosti. To je velmi závažná skutečnost integračního procesu. Nazval bych

71 Nečas, C.: *Romové v České republice včera a dnes*, 1995, str. 134-136.

72 Hübschmannová, M.: *Můžeme se domluvit (Šaj pes dovakeras)*, 1995, str. 38.

to “odvrácenou stranou mince“ některých romských emancipačních snah, což jenom potvrzuje nutnost zcela individuálního přístupu ke každé romské rodině či jedinci jako opak běžného zevšeobecňování.

4.2. Chyby škol a vzdělávacího systému

Mnoho studií bylo napsáno o důvodech neúspěchu romských dětí ve škole. Za jednu z hlavních příčin lze označit i samotný školský systém, jeho nastavení a zaměření na standard, na průměr. Systém neumí akceptovat odlišnost, jedinečnost. Naše školství je stále ještě příliš etnocentrické, nahlíží na některá fakta pouze pohledem Čecha a jeho historických zkušeností. Změnit by se to mělo zavedením Rámcového vzdělávacího programu do škol, který by měl vést žáky k toleranci a ohleduplnosti k jiným lidem, jejich kulturám a duchovním hodnotám, učit je žít společně s ostatními lidmi.⁷³ Tomuto záměru odpovídá i zařazení průřezového tématu Multikulturní výchova, která umožňuje žákům seznamovat se s rozmanitostí různých kultur, s jejich tradicemi a hodnotami. Na pozadí této rozmanitosti si pak žáci mohou lépe uvědomovat i svojí vlastní kulturní identitu. Multikulturní výchova zprostředkovává školákům poznání vlastního kulturního zakotvení, rozvíjí smysl pro spravedlnost, pro vzájemné respektování, vede k chápání sociokulturní různorodosti. U menšinového etnika by měla multikulturní výchova v RVP rozvíjet jeho kulturní specifika a současně usnadnit jeho orientaci v majoritní společnosti, poznání jejích hodnot a vzorců.

Vedle zkostratělého vzdělávacího systému se na neúspěchu romských dětí ve škole také významně podílí odlišná výchova v rodině. V romské velkorodině se (na rozdíl od našeho rodinného prostředí) neočekává, že dítě bude individualita a že bude samo za sebe bojovat v konkurenčním prostředí, jaké je v neromské společnosti. Romské společenství totiž jednotlivci a jeho rozvoji nepřikládá takový význam, jako to dělá neromská společnost v případě svých členů. Pro Romy stále platí staré pravidlo, že jednotlivec a jeho zájmy nejsou tak důležité jako celek – rodina (famélija). Způsob života v romské rodině, její ochrana a současně ritualizované role jejích členů nenutí dítě (ale vlastně ani dospělého) převzít plně odpovědnost za sebe sama, probít se na výsluní, jít za výzvou, za svým cílem a něco dokázat. Výchova dítěte v romské rodině není příliš

⁷³ Marádová, E.: *Multikulturní porozumění*, 2006, str. 35.

autoritativní, dítě zde není vedeno ke stálému a vytrvalému plnění nepříjemných povinností, což však je dovednost při školní výchově nezbytná.⁷⁴ Výchova naší společnosti, ale vlastně i ve většině států Evropy, je založena na určitém systému zákazů, příkazů, plnění povinností, za jejichž úspěšné splnění je dítě odměněno. V romské rodině však panuje mnohem uvolněnější systém, výchova dětí je mnohem benevolentnější a děti mají více svobody a prostoru projevit se. Proto je pro Romské děti obtížnější přivyknout na kázeň, jež je po nich ve školních lavicích vyžadována učiteli.

Počátky problémů Romských dětí ve škole vidím právě již v období jejich dětství. Velmi málo romských dětí totiž navštěvuje mateřskou školu a výchova v romské rodině není tak zaměřena na přípravu pro školní práci. Této problematiky si všímá i Pavel Říčan, který píše, že Romské děti jsou od malička stimulovány jinak než děti neromské, jejich inteligence se proto rozvine jiným směrem, méně užitečným pro systém českého školství. Výchova ve velké romské rodině je zaměřena na praktický život, na rozvoj citového života, sociální inteligence a mezilidských vztahů.⁷⁵ Rovněž koordinátor Slivka považuje za velkou chybu romských rodičů, že své děti neposílají do mateřských škol, které jsou optimální přípravou dětí na následnou školní docházku. Romské dítě přijde do nového prostředí, zcela odlišného od jeho rodinného zázemí. Adaptační proces na toto prostředí začne dříve, než je tomu při nástupu do první třídy. Mnohem podstatnější však v rozvoji dítěte v mateřské škole znamená interakce s ostatními dětmi. Romské dítě přichází do kontaktu s dětmi z majoritní společnosti, případně s dětmi z dalších etnických skupin. Za působení pedagogického vychovatele u něho dochází k rozvoji dovedností potřebných pro úspěšný nástup na základní školu, zejména k osvojení správné podoby českého jazyka. Slivka považuje docházku romských dětí do mateřské školy za tak důležitý prvek v jejich vzdělávání, že by ji zákonně zařadil mezi povinnou školní docházku.

S jasnými důkazy, že předškolní vzdělávání v mateřských školkách mělo úspěch při přípravě romských dětí na školní docházku, přichází Petr Víšek, jenž porovnává počty romských středoškoláků z let 1982 a 2005.⁷⁶ V roce 1982 bylo na našem území 32 romských středoškoláků, kdežto v roce 2005 jich máme 1 600 podporovaných, mimo ně ještě mnoho nepodporovaných studijními příspěvky. To je velice povzbuzující číslo, které

74 Dopita, M. a Staněk, A.: *RVP v praxi učitele výchovy k občanství*, 2005, str. 113.

75 Říčan, P.: *S Romy žít budeme – jde o to jak*, 1998, str. 115.

76 Víšek, P.: *60 let řešení Romské problematiky*, in. *Romové v osidlech sociálního vyloučení*, 2006, str. 190.

není zásluhou jen změn ve vzdělávacím systému, ale především je to zásluhou rodičů těchto středoškoláků. Víšek jde za kořeny tohoto pokroku dále do historie a uvádí, že rodičům těchto romských středoškoláků je dnes zhruba 35 let, takže pro nalezení příčin je třeba se podívat do doby, kdy oni chodili do školy. Za klíčový v této oblasti pak Víšek označil usnesení vlády z roku 1972 – Zásady celostátních politických opatření v péči společnosti o cigánské obyvatelstvo, ve kterém bylo uloženo zařadit romské děti do mateřských škol. V roce 1977 bylo 30 % romských dětí v mateřských školách a v roce 1985 to bylo dokonce 75 % všech romských dětí, které byly v mateřských školách. Zdá se tedy, že mateřská škola tehdy měla úspěch, jehož výsledky se projevují i nyní, na druhé generaci, na dětech těch Romů, kteří v 70. letech 20. století navštěvovali mateřskou školu.

Dnes se však situace obrací zpět a mezi romskými rodiči je důležitost přípravy v mateřské škole přehlížena, školky navštěvuje jen minimum jejich dětí. Přitom umístění dětí v mateřských školách prý nebrání ani ekonomická situace romských rodin, což potvrzuje i Eva Marádová, jež připomíná, že v zákoně č. 561/2004 Sb., je v paragrafu 123 ustanoveno, že vzdělání v mateřské škole v posledním roce před nástupem do školy je zdarma.⁷⁷ Pro děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí je možno poskytnout sociální dávku dokonce i na předchozí roky, je to však podmíněno řádnou docházkou dětí do mateřské školy. Romské matky však dávají přednost výchově svých dětí v domácím prostředí.

4.3. Jazyková vybavenost, romština

Keci čhib, ajci manuš – Kolik řečí umíš, tolikrát jsi člověkem.

Dalším podstatným problémem romských dětí při nástupu do školy je jejich jazyková bariéra. Často rozumějí špatně česky, romsky mnohdy ještě hůře, přičemž dobrou češtinu v rodině neslyší. Na škole (a zejména pak na učitelích českého jazyka) stojí tedy těžký úkol, pokusit se tuto jazykovou bariéru odstranit, nebo alespoň minimalizovat její následky. Nedostatečná verbální připravenost romských školáků totiž velmi ztěžuje celý edukační proces, osvojování nových poznatků, je překážkou k pochopení a práci s abstraktními pojmy.

⁷⁷ Marádová, E.: *Multikulturální porozumění*, 2006, str. 32.

Je třeba si uvědomit, že romské etnikum má vedle své jedinečné kultury rovněž svůj vlastní jazyk – romštinu, který působí nejen jako charakterizující prvek romského společenství, ale rovněž jako jeden z atributů etnického povědomí a identifikace se svým romstvím. Mateřským jazykem romských školáků tedy ve valné většině není čeština, nýbrž romština. Romština patří mezi jazyky indoevropské, její základ je tvořen staroindickými jazyky a romština tak dodnes přesvědčivě odkazuje na část světa, odkud Romové prapůvodně pocházejí. Romistka a lingvistka Milena Hübschmannová uvádí, že v nejstarších záznamech romštiny byla slova indického původu zastoupena až ze 70 % slovní zásoby.⁷⁸ I v současné době Romové užívají mnohá romská slova, která se dodnes vyskytují ve stejné podobě v hindštině a mají stejný význam. (viz. příloha č. 9)

Jednotlivé dialekty romštiny tak, jak je v současné době používají různé subetnické skupiny, se od sebe více či méně liší. Liší se nejen svojí podobou, ale i mírou živosti jazyka, která je ovlivněna tím, jak je používána jako prostředek běžné komunikace, tedy tím, jak dokáže plnit komunikační funkci v současném světě. Tato míra je rozdílná a souběžně s vytrácením se z běžného života je romština zpravidla nahrazována národním jazykem země, kde určitá skupina Romů žije. V České republice Romové romštinu stále v komunikaci mezi sebou do značné míry používají. Její kvalita se však v posledních desetiletích neustále zhoršuje. Komunikačním jazykem romských komunit u nás se postupně stal romský etnolekt češtiny, resp. jakési českoslovenštiny. Jde o neustálenou formu pro Romy nevlastního jazyka, který obsahuje směsici slov z romštiny, češtiny (i slovenštiny), používá romskou výslovnost českých slov a romské mluvnické tvary naroubované na česká slova, apod. To je zřejmě nejmarkantnější problém všech minoritních skupin v komunikačním procesu. Je třeba brát na zřetel, že Romové jsou prakticky ve všech zemích, ve kterých žijí, bilingvní a bikulturní. Apriori se však předpokládá, že se Romové, stejně jako příslušníci jiných etnických menšin na světě, budou s majoritou dorozumívat jejím jazykem. Tato nevyváženost v komunikačním procesu je hlavním problémem při vzájemném dorozumívání, když je minoritní partner nucen mluvit jazykem nevlastním, ve strukturách cizí komunikační symboliky.⁷⁹

⁷⁸ Hübschmannová, M.: *Můžeme se domluvit (Šaj pes dovakeras)*, 1995, str. 16.

⁷⁹ *Tamtéž*, str. 14.

Protože romština není svým charakterem psaným jazykem (stále ještě nemá svoji spisovnou podobu, ani svou úplnou kodifikaci), je obtížně v ústním podání uchovatelná, a proto je velmi proměnlivá. Také romský etnolekt je díky své stále se měnící nepsané podobě povrchní a pro moderní svět na počátku 21. století významově nedostatečný. Tato obsahová a pojmová nedostatečnost romštiny znevýhodňuje Romy v kontaktu s majoritní společností. Většinou se jedná o čistě jazyková nedorozumění, která však někdy mohou přerůst až v nedorozumění společenská.

Významným problémem je ale tato jazyková bariéra především ve školství. Hlavním komunikačním jazykem romských dětí je tedy romský etnolekt češtiny, který se učí od svých rodičů. Tento komunikační prostředek není příliš kvalitní a nemá dostatečnou slovní zásobu. Zcela pak selhává při nutnosti komunikace o abstraktních pojmech a jevech. Romské děti nejsou ze svých rodin jazykově vybaveny na způsob a nároky školního vzdělávání, které je čeká a které musí absolvovat. Hübschmannová poukazuje na chyby minulého přístupu, kdy byla Romům zakazována jejich řeč a společnost vyvíjela značný tlak, aby Romové mluvili česky. Ve snaze napomoci svým dětem ve školním úspěchu a předejít tak komunikačním problémům, začali Romové na své děti mluvit česky. Jenomže jaká to byla čeština, vždyť ještě prarodiče dnešních romských dětí dovedli lépe romsky než slovensky, natož česky. Jednalo se tedy o řeč, kterou pochytili Romové někde na ulici, v práci, na úřadech, v sousedství Čechů, tedy o řeč bez nějakých pravidel, často v nespisovné podobě.⁸⁰ Je velmi diskutabilní, zda to napomohlo nějakému zlepšení. Jako budoucí pedagog s aprobační český jazyk se spíše domnívám, že na řadu mladých Romů mohlo mít toto užívání nekvalitního českého jazyka v jejich rodinném prostředí negativní vliv a bylo značně matoucí pro správné osvojení češtiny ve škole. Domnívám se, že tato cesta měla být spíše opačná, tedy že starší Romové měli naslouchat svým dětem a učit se "školní" češtinu od nich, byť by to byl postup mnohem zdlouhavější a náročnější.

Rozšiřování češtiny do romských domácností již nejde zvrátit, o čemž svědčí fakt, že pouze romsky doma hovoří již jen něco přes 5 % Romů, a to zejména těch starších, zatímco takřka čtvrtina Romů užívá k běžné komunikaci především češtinu.⁸¹ (viz. příloha

80 Hübschmannová, M.: *Můžeme se domluvit (Šaj pes dovakeras)*, 1995, str. 70-73.

81 Navrátil, P., a kolektiv: *Romové v české společnosti*, 2003, str. 136.

č. 10) Chybí však právě údaje o správnosti a kvalitě užívání českého jazyka. Lze se domnívat, že u velké části Romů jde o málo kvalitní upravenou češtinu, resp. o romský etnolekt češtiny.

Dnešní doba klade na všechny stále větší a větší nároky a právě řeč a dovednost správné komunikace hrají důležitou roli. To klade vysoké požadavky na školský vzdělávací systém, v našem prostředí v otázce komunikace zejména na učitele českého jazyka. Jak jsem zmínil v úvodu této kapitoly, je třeba si uvědomit, že pro řadu romských dětí je čeština jejich druhým jazykem, že pro ně nejde o mateřštinu. Proto je třeba mít větší trpělivost, zaměřit se na zafixování správných jazykových, gramatických a (společensko-)komunikativních návyků. Důležitý je rovněž rozvoj slovní zásoby, zejména slov obecného významu, které romština nemá. Nejlepším způsobem se mi jeví rozvoj slovní zásoby v podobě čtení, zprvu ve škole, později vhodnou doporučenou literaturou.

Při výkladu nové látky se musí pedagog striktně držet všech didaktických metod a pravidel, zejména musí dbát na vhodný výběr slov, jež mají jednoznačný význam, aby se předešlo nechtěnému nedorozumění. Je třeba se v průběhu vyučovací jednotky neustále dotazovat dětí na porozumění látce a ověřovat pochopení třeba tak, že necháme žáka problematiku vysvětlit jeho vlastními slovy (resp. češtinou v jeho podání). Základním pilířem pro úspěšnou práci ve škole zůstává trpělivost a vzájemná úcta.

4.4. Možná řešení problematiky školství

Pa'iv des, pa'iv chuder – Dáš úctu, dostane se ti úcty

Základní podmínkou úspěchu romských dětí ve vzdělávacím systému dle mého názoru je, aby vznikla strukturovaná nabídka různých možností školního vzdělávání romských dětí a současně dobré informace o ní, aby romští rodiče mohli svobodně pro své dítě volit. Školský systém se musí napříště vyvarovat administrativního rozhodování o tom, do jakého typu škol budou romské děti plošně zařazeny. Možností, které mohou takovou nabídku tvořit, je jistě mnoho. Uvedu několik příkladů z těch, které již fungují. Jeden typ bych nazval partnerská škola, druhým typem se mohou stát oddělené školy jen pro romské děti, třetí možností (a podle mne nejlepší variantou) je škola fungující na multikulturním základě.

Podmínkou úspěšnosti přátelské partnerské školy je to, že se škola neomezuje jen na vzdělávání svých romských žáků, ale jejich prostřednictvím naváže úzký vztah i s jejich rodiči. Podstatou tohoto typu školy je snaha zainteresovat Romy na vzdělání jejich dětí. Základem pro fungování je vytvoření přátelského a uctivého prostředí, které zbaví romské rodiče nedůvěry a získá si jejich podporu. Škola tedy romským rodičům svých žáků poskytuje různé služby, jako např. sociální poradenství, pomoc při hledání práce, asistenci při zakládání romských organizací apod. Takovou cestou se brzy pro roce 1990 vydala ostravská Charitní škola P. Pittera, ještě pod vedením ředitelky Heleny Balabánové. Výsledky této školy dokázaly, že taková cesta je správná, dosahuje efektivních výsledků. Škola kromě běžného zajišťování výuky funguje i jako družina, jako azylové středisko pro žáky v tísní, ale také jako informační a kulturní centrum. Sama Balabánová říká, že nejdůležitější je projevit respekt. Jednat s Romskými rodiči s úctou, někdy si vyslechnout jejich životní osud, jindy poradit v nejrůznějších sociálních záležitostech. Nikdy to není ztráta času, protože touto pomocí se tvoří důvěrný vztah mezi školou a stále ještě značně do sebe uzavřenou romskou komunitou.⁸²

Další z možností, které jsem nastínil v úvodu této kapitoly, jsou oddělené školy (nebo jednotlivé vyčleněné třídy v rámci školy) jen pro romské žáky. Kolem tohoto typu škol je zatím mnoho problémů a rozporuplných názorů. Takové školy již existují a mohou být jako romské zřizovány i jako určitá forma vyrovnávacích akcí (Střední škola sociálně právní v Kolíně, kterou zřídila romská Nadace Rajko Djuriče), nebo se takovýmto typem škol staly demografickým vývojem v dané lokalitě (Základní škola v mosteckém Chánově, v Ostravě – Přívoze, v Předlicích u Ústí nad Labem).⁸³ Škola jen pro romské děti je řešením, jež má své výhody, ale i úskalí. Za určitých okolností může sehrát pozitivní roli, protože koncentrace romských dětí dává možnosti k zavedení zvláštních postupů při jejich vzdělávání a výchově. Romové však zatím většinou o oddělené školy nestojí. Převládá u nich celkem pochopitelná obava, že záměrem systému je jen jejich segregace a konečným výsledkem bude jen zesílení jejich sociálního vyloučení.

Já osobně rovněž nejsem nakloněn podobnému členění a rozdělování žáků. Proto podmínkou tohoto typu škol je, že oddělené školy či třídy pro romské žáky nesmějí být

82 Říčan, P.: *S Romy žít budeme – jde o to jak*, 1998, str. 114.

83 Marádová, E.: *Multikulturální porozumění*, 2006, str. 35.

použity plošně v určité lokalitě. Vždy se musí jednat jen o rozšířenou možnost nabídky školských zařízení a docházka do těchto škol musí mít dobrovolný charakter. Rovněž takováto škola nesmí mít hodnotu zbytkového zařízení, do kterého budou přicházet školáci, kteří v jiných školách neuspěli.

V praxi se častěji než s oddělenými školami setkáme s ústavu pracujícími na bázi komunitní atmosféry, které se snaží vytvářet romským žákům výhodnější podmínky pro jejich výuku, otevřely přípravné ročníky, zaměstnávají romské asistenty, nabízejí zájmové kroužky atraktivní pro romské děti. Úskalí však tkví v tom, že začne-li se škola takto specializovat na Romy, začnou do ní ve větší a větší míře nastupovat romské děti, načež z takové školy naopak neromské děti odcházejí jinam. Rodiče těchto dětí se obávají zpomalení výuky v důsledku vyššího zastoupení sociálně znevýhodněných žáků, což se v praxi potvrdí, protože jakmile neromští žáci odejdou, tempo vyučování se zpomalí, jelikož zbývající romští žáci jsou handicapováni nízkým vzděláním svých rodičů a ekonomickými, kulturními či jazykovými překážkami. Segregace zapříčiněná tímto mechanismem může být stejně škodlivá, jako dřívější časté přeřazování romských žáků do zvláštních škol. Komunitní školy často rezignují na standardní osnovy a vyučují na základě osnov zjednodušených. Důsledkem je, že skoro žádní absolventi komunitních škol nedosáhnou středního vzdělání.

Velmi podstatným, řekl bych dokonce základním pilířem pro úspěch těchto typů škol, tedy škol na principu komunitní atmosféry, případně celých oddělených ústavů, je kvalita pedagogického sboru. Od té se bude odvíjet kvalita celé školy a zejména studijní výsledky žáků. Domnívám se, že by bylo vhodné, kdyby na škole ve velké míře působili učitelé romské národnosti. Mnohem rychleji a snáze by dokázali proniknout k žákům a celý edukační proces by se posunul do trochu jiné roviny. Rovněž se domnívám, že na tomto typu škol by mohla nalézt své místo romština, ať už její výuka, nebo některé hodiny vyučované v romském jazyce. Hlavním úskalím tak zůstává naprostý nedostatek romských pedagogů.

Je nepochybné, že školy jen pro romské děti již vznikají a vznikají budou, zejména pokud jsou umístěny v budoucí romské enklávě či ghettu. Při jejich fungování je však třeba mít neustále na paměti, zda studium v homogenním kolektivu nebude pro Romy při dokončení školní docházky a jejich následném začleňování do majoritní společnosti mít

nějaké negativní následky. V úvodu kapitoly v odstavci o předškolní přípravě dětí jsem se zmínil, že interakce romských dětí s majoritní společností je značně malá a k výraznému kontaktu dochází až ve škole. Otázkou tak zůstává, zda posunutím této hranice do pozdějšího věku nebude ztížen následný integrační proces.

4.5. Multikulturní (interkulturní) škola

Domnívám se, že základem vzdělávacího systému pro romské děti by měla být běžná škola fungující na multikulturním principu, respektive škola vzdělávající v idejích interkulturního soužití, připravená na odlišnosti svých žáků, škola respektující jedinečnost, škola s individuálním přístupem ke každému jedinci. O navození multikulturních prvků ve školství se již řadu let mluví, ale zavedení v praxi je velmi obtížné. Český pohled na vzdělávání dětí je stále velmi tradiční, po desítky let téměř neměnný, vesměs s pedagogy v pokročilém věku, kteří nejsou ochotni změnit své zaběhlé učební postupy. Nicméně změna filosofie školského systému, aby ve výchovně-vzdělávacím procesu akceptoval přítomnost romských dětí s jejich etnickou, kulturní a sociální odlišností, je dnes zcela nezbytná!⁸⁴ Jako budoucí pedagog s aprobační občanská výchova zastávám názor, že právě učitelé společenských věd by měli být v tomto směru “průkopníky“ a snažit se klást důraz na výchovu k toleranci a otevřenosti k menšinám i cizincům. Začlenění interkulturní výchovy do výuky na školách vidím dnes jako nezbytnou věc.

Změny k lepšímu v celém školském systému by měla nastat díky Rámcově vzdělávacím programům, respektive realizací průřezového tématu Multikulturní výchova, který v sobě nese jako jednu z podstatných charakteristik rozvoj kritického myšlení a nazírání na svět. Podstatou je snaha přimět žáky o oproštění se svých názorů na členy etnických a minoritních skupin a přimět je dívat se na celou problematiku objektivním způsobem. Prioritou je tedy rozvoj osobnosti a hodnotových orientací žáků. Jak uvádí Věra Jirásková, není to náhoda, že v názvu tohoto průřezového tématu se objevuje slovo “výchova“. Obsahově totiž v multikulturní výchově nejde pouze o šíření poznatků či poznávání jiných kultur, nýbrž o porozumění a pochopení jejich odlišností.⁸⁵ Efekt této

⁸⁴ Šotolová, E.: *Vzdělávání Romů*, 2000, str. 36.

⁸⁵ Jirásková, V.: *Multikulturní výchova*, 2006, str. 65.

výuky je podmíněn tím, zda se podaří žákům a studentům poskytnout zážitek z kulturní rozmanitosti, aby jim bylo umožněno seznámit se s pohledem, postoji a názory příslušníků odlišných kultur, etnik a společností. Vycházet by se mělo zejména z rozvoje postojů žáků směrem k multikulturnímu porozumění a toleranci, stejně tak jako z rozvoje schopností a dovedností v otevřené komunikaci s příslušníky jiných kultur.

Rámcové vzdělávací programy nabízejí možnost využít zajímavých interaktivních metod a projektového vyučování v rámci multikulturní výchovy. Základním principem by měla být snaha vést žáky ve třídě k vzájemné spolupráci a rozvíjet u nich komunikační dovednosti, nejen umět argumentovat, ale také umět naslouchat druhým, vcítit se do jejich problémů. Přesně v tomto duchu jsou vedeny i varianty několika praktických vyučovacích hodin zaměřených na rozvoj empatie, multikulturního nazírání a naopak na odbourávání předsudků u žáků v knize Nikolaje Demjančuka a Lucie Drotárové. Autoři vycházejí ze snah o odstranění stereotypů, zjednodušených úsudků a negativních předsudků, jež jsou v nás zakořeněny. Stereotypizace je přirozeně lidská, je výsledkem třídění, zobecnění a škatulkování okolního světa, často má emoční zabarvení, vede nás k pohodlnému, rychlému a jednoduchému pohledu na okolní svět.⁸⁶ Protože však stereotypy ovlivňují naše očekávání, a tedy i sociální kognici, chápeme je jako překážku při komunikaci a také ve vzájemném porozumění. Demjančuk a Drotárová se snaží u žáků zvýšit empatii k cílovým menšinovým skupinám, vůči nimž jsou časté předsudky, hrami fungujícími na principu záměny rolí. Žáci se mají vžít do role příslušníka menšinové skupiny, vcítit se do jeho problémů a uvědomit si, jaké předsudky existují právě vůči této skupině. Vše se odehrává při vzájemné konfrontaci s ostatními žáky, kteří žákovi hrajícímu roli příslušníka menšinové skupiny sdělují předsudky, jež vůči němu mají. Velice důležitá je pak samozřejmě reflexe takového cvičení, ve kterém je třeba odhalit kořeny předsudků a původ stereotypů ve vnímání a přístupu k menšinovým skupinám, následně pak tyto předsudky postupně odbourávat.

Podstatné v multikulturní škole je, že pracuje se všemi žáky na systému rovnosti. V žádném případě nesmí dojít k zúžení pouze na práci s romskými žáky, nebo s žáky dalších menšinových skupin. Naopak, je třeba seznamovat všechny žáky s rozmanitostí kultur a společností, které u nás žijí, protože na pozadí této rozmanitosti je možné

⁸⁶ Demjančuk, N., Drotárová, L.: *Vzdělání a extremismus*, 2005, str. 101.

rozvíjet smysl pro spravedlnost, solidaritu a toleranci, ale také je možné lépe si uvědomit svou vlastní kulturu, hodnoty a tradice. Nezbytnou podmínkou je respektování rovnoprávnosti, kde budou v majoritním prostředí úspěšní i žáci z minoritních skupin, přičemž přátelská atmosféra ve škole povede ke vzájemnému poznávání všech těchto skupin, k odstraňování nepřátelství a nespravedlivého přístupu.

4.6. Vládní opatření

Po multikulturní škole bych se v oblasti vzdělávání rád vrátil blíže k romským dětem. Nepochybně nutným atributem, aby se školský systém stal vůči romským dětem přátelštější, je zapojení a zainteresování samotných Romů na vzdělávání svých dětí. Je to historicky poprvé, kdy byla Romům vytvořena možnost, aby se na vzdělávání svých dětí podíleli. A aby toto vzdělání probíhalo v atmosféře, která bude respektovat Romy v jejich etnicitě. Protože je však nedostatek kvalifikovaných romských učitelů, schválila vláda dvě základní opatření, jež mají povahu afirmativní akce. Jedním je zavádění romských pedagogických asistentů do škol. Druhým je možnost zřizování přípravných nultých ročníků pro romské děti před nástupem do první třídy. Každé z těchto opatření sleduje jiný cíl. Přípravné ročníky mají dětem umožnit získat potřebné návyky pro první třídu základní školy, minimalizovat nedostatky v předškolní přípravě a učinit alespoň částečný průlom v jazykové bariéře. Romský pedagogický asistent či asistentka pak mají funkci jakési “tety“ či “strejdy“, kteří mají být pro romské dítě pojítkem mezi ním, školou a romskou komunitou.

Přípravné třídy před prvním ročníkem základní školy, pro něž se ujal název “nulté ročníky“, byly experimentálně poprvé zavedeny v některých školách po rozhodnutí vlády ČR již v roce 1993. Toto opatření se ukázalo jako přínosné, a proto se stalo řádnou součástí vzdělávací nabídky pro romské děti. V současné době jsou nulté ročníky zřizovány podle Metodického pokynu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ke zřizování přípravných tříd pro děti se sociálním znevýhodněním a k ustavení funkce vychovatele - asistenta učitele z roku 2000.⁸⁷ Přípravné ročníky zde do jisté míry suplují absenci docházky romských dětí a dětí z odlišného sociokulturního prostředí do mateřských škol. Úkolem těchto tříd je systematickým působením zvýšit školní

87 <<http://www.msmt.cz/vzdelavani/strategie-pro-zlepseni-vzdelavani-romskych-deti-1>>

připravenost dětí k bezproblémovému začlenění do vzdělávacího procesu a tak předcházet případným neúspěšným začátkům, jež mohou u dítěte vyvolat negativní vztah ke škole a odradit ho od dalšího vzdělávání. Samotný výchovně-vzdělávací obsah přípravné třídy je rozdělen do šesti okruhů,⁸⁸ ve kterých je činnost dětí organizována do různých druhů didaktických her a soutěží. Těžiště práce pedagogů spočívá v rozumové výchově dětí, skládající se z několika složek, zejména z jazykové a komunikativní výchovy, rozvoje matematických představ, poznání a praktických dovedností.⁸⁹

Výsledky přípravné třídy při Církevní základní škole v Rudolfovske ulici v Českých Budějovicích si pochvaloval i jihočeský romský koordinátor Slivka. Romské děti prý dělaly výrazné pokroky, jejich úspěšnost v první třídě byla vyšší, než u romských dětí, které přípravným ročníkem neprošly. Vedle socializace romských dětí do školního prostředí bylo důležitými faktorem i to, že se podařilo zainteresovat na dění v přípravné třídě i samotné rodiče. O to větší je škoda, že tento projekt na Církevní škole již není.

Stejně jako zřizování přípravných ročníků, ukázalo se jako šťastné řešení rovněž zavádění romských pedagogických asistentů. Úkoly asistenta upravuje zákon č. 563/2004 Sb. a jedná se zejména o pomoc při aklimatizaci romských žáků na školní prostředí, pomoc učitelům při komunikaci s romskými žáky a pomoc škole při kontaktu s rodiči a s romskou komunitou. Asistent rovněž pomáhá v mimotřídních aktivitách, vede různé zájmové (pěvecké, hudební, dramatické) či sportovní kroužky.⁹⁰ Nejdůležitějším prvkem asistenta by mělo být tedy zprostředkování porozumění mezi odlišnými kulturami, mezi majoritní kulturou školy a minoritní kulturou romského dítěte. Vedle odborných kvalit jsou u pedagogického poradce důležité především jeho kvality lidské, zda dokáže získat důvěru romských rodičů, aby se více zajímali o školní činnost svých dětí, jejich úspěchy a neúspěchy, zejména však dohlédli na jejich pravidelnou docházku do školy a přípravu na vyučování.

Vedle výše zmiňovaných vládních opatření na podporu integrace Romů v oblasti školství, se Česká republika připojila k Projektu Phare, jehož cílem je splnit závazky vyplývající z členství v Evropské unii, tj. splnit tzv. Kodaňská kritéria. Projekt vznikl na

88 vytváření kulturně sociálních a hygienických návyků, rozumová výchova, dále výtvarná, hudební, pracovní a tělesná výchova

89 Skopalová, J.: in Dopita, M. a Staněk, A.: RVP v praxi učitele výchovy k občanství 2005, str. 115.

90 Šotolová, E.: Vzdělávání Romů, 2000, str. 46.

základě potřeby postupně proměňovat postoje společnosti k odlišnostem vyplývajících z různorodých etnických a multikulturních kořenů jejích členů. V konečném důsledku by měl napomoci vytváření podmínek pro harmonické soužití lidí z různých kultur a jejich plnohodnotného zapojení do společnosti. Reálná situace současnosti je však tomuto ideálu stále velice vzdálená, přesto se díky zmiňovaným dílčím krokům situace pozvolna mění k lepšímu.

4.7. Romové a zvláštní školy

V posledních letech se z důvodu častého zařazování romských dětí do zvláštních škol stále častěji hovoří o rasové diskriminaci v oblasti vzdělávání. To není úplně spravedlivé zejména s ohledem na speciální pedagogy, protože mnohdy o zařazení svých dětí do tohoto typu škol žádali samotní rodiče, protože zvláštní škola vyhovuje většině romských dětí, a to především svými výsadami speciální školy (nižší počet žáků ve třídách, umožňující individuální přístup ke každému žákovi, tolerantní učitel se speciální pedagogickou kvalifikací a zkušeností s prací s Romy a dalšími menšinami).⁹¹

K zařazení romského dítěte do zvláštní školy je zapotřebí splnění dvou podmínek, tj. souhlas rodičů (kteří souhlas dávají, protože sami chodili do takové školy, dítě tam má sourozence apod.) a vyšetření pedagogicko-psychologické poradny. V poslední době jsou do poraden zaváděny nové testy, které zohledňují specifčnosti dětí z multikulturního prostředí a tím se více přibližují k sociálním znalostem a zvláštnostem romských dětí. Je zde tedy třeba pečlivě zhodnotit, zda se jedná o dítě neschopné se vzdělávat, nebo pouze o dítě nepřipravené se vzdělávat.⁹² Toto je třeba zohlednit u Romských dětí, které nejsou výchovou ze své rodiny připraveni na školní docházku, přestože svými schopnostmi jsou na stejné úrovni, jako jejich vrstevníci z majoritní společnosti. Již jsem se zmiňoval, že největším problémem romských dětí je jejich jazykový handicap. Stejný názor má i Viktor Sekyt z kanceláře Rady vlády České republiky pro záležitosti romské komunity, jenž však nevidí hlavní bariéru v bilingvnosti romských dětí, nebo neznalosti jazykových obrátů ve škole. Podle Sekyta romské šestileté dítě neovládá žádný jazyk tak dobře, aby v něm mohlo být vyučováno způsobem obvyklým na českých školách.⁹³ Slovní zásoba je

⁹¹ Balvín, J., a kolektiv: *Romové a zvláštní školy*, 1997, str. 48.

⁹² *Tamtéž*, str. 57.

⁹³ Sekyt, V.: *in Dopita, M. a Staněk, A.: RVP v praxi učitele výchovy k občanství 2005*, str. 125.

malá, slova jsou mnohoznačná, pojmy nepřesně vymezené. Romské děti nejsou připraveni se vzdělávat v našem školském systému i díky odlišným způsobům výchovy. Zakotvení jiných hodno, kulturních vzorců, jiná struktura psychiky a mírné návyky kázně a pořádku znamenají často neúspěch romských dětí při nástupu do školních lavic, který je mnohdy řešen tím, že je žák přeřazen do "zvláštní školy". Nepřísluší mi zde hodnotit práci odborníků z pedagogicko-psychologických poraden. Možná je pro romského školáka lepší navštěvovat specializovanou školu, ve které jsou podmínky nastaveny příznivěji individuálním možnostem jedince. Faktem však zůstává, že stigmatizace zvláštní školou je pro Romy značně limitujícím faktorem při pozdější snaze najít uplatnění na trhu práce.

Dostáváme se zpátky na začátek většiny případných problémů romského školáka, tedy k jeho rodinné výchově. V rámci celé této kapitoly jsem zmiňoval několik faktorů, které mohou způsobit neúspěch romského dítěte ve škole. Nedostatečná připravenost na potřeby školního vzdělávání plynoucí z rodinné výchovy a odlišného sociokulturního prostředí, dále zanedbání předškolní výchovy v mateřských školách, jazykový deficit, časté absence a takřka žádná příprava na vyučovací hodiny. Zde velice vítám rozhodnutí české vlády, která se rozhodla zohlednit pravidelnou školní docházku ve výši sociálních dávek, které mohou být rodině zkráceny v případě časté a vysoké absence jejich dětí.⁹⁴ Je to jistě trochu kontroverzní téma, nicméně dle mého názoru to mnoho romských rodičů přiměje více dohlížet na školní docházku svých dětí.

Právě malou zainteresovanost romských rodin na vzdělání svých dětí považuji v oblasti vzdělávání Romů za nejvýznamnější problém. Tradiční romská rodina je stále do značné míry hierarchizovaná, místo individuality je ceněna úcta ke starším a lojalita k rodině. Místo schopnosti prosadit se, jsou romské děti vedeny, aby se podřídily rodině a jejím potřebám. Na tento fenomén upozorňuje i Viktor Sekyt, jenž si všímá této kontroly romské rodiny nad svými členy, kdy romská rodina žárlivě střeží své členy a nevíta jejich osobní vzestup, pokud by to mohlo znamenat omezení solidarity k rodině.⁹⁵ V praxi se to projevuje tak, že po dovršení věku povinné školní docházky jsou mladiství Romové svou rodinou nuceni pracovat, nebo se starat o domácnost, místo aby byli rodiči povzbuzováni v dalším vzdělávání na střední škole, nebo alespoň na odborném učilišti. Výsledkem však

94 Hůlová, K.: in. *Romové v osídlech sociálního vyloučení*, 2006, str. 97.

95 Sekyt, V.: in *Dopita, M. a Staněk, A.: RVP v praxi učitele výchovy k občanství 2005*, str. 124.

je, že tito mladiství vstupují na trh práce bez kvalifikace a praxe a v naprosté většině končí na seznamech úřadů práce jako těžko zaměstnatelní uchazeči o práci.

Že velice záleží na přístupu rodičů ke vzdělání svých dětí potvrzuje i má romská kamarádka Jana Němcová. V roce 2005 odmaturovala na Střední zdravotnické škole v Českých Budějovicích a nyní pracuje jako zdravotní sestra. Hlavní rozdíl při srovnání svých studijních výsledků s výsledky svých příbuzných či romských kamarádů vidí zejména v roli rodičů. Ti byli vyučeni, ale od svých dětí vyžadovali dobré výsledky ve škole. Zejména matka dohlížela na učení, psaní domácích úkolů, pravidelně chodila na rodičovské schůzky. Jana popisuje, že příbuzní v Teplicích i na Slovensku se potýkali se značnými sociálními problémy a nezaměstnaností, proto jí a její sourozence matka do učení nutila, přesvědčovala je o následných výhodách vzdělání, chtěla, aby její děti měly alespoň maturitní zkoušku. To se Janě Němcové podařilo, přestože ke studiu medicíny přijata nebyla. Nyní má však stále zaměstnání, vyhnula se finančním problémům, které trápí její příbuzné. Při důkladnějším porovnání okruhu svých příbuzných a známých Němcová připouští, že se zde dá najít přímá úměra mezi stupněm integrace romských rodin a mezi studijními výsledky dětí právě z těchto rodin. Vše spočívá tedy v tom, do jaké míry Romové přijmou vzdělání jako hodnotu, jež je pro jejich život, pracovní kariéru i sociální integraci určující.

5. (Ne)zaměstnanost Romů

Volně navážu na předchozí kapitulu tvrzením, že jednou z hlavních příčin potíží romské komunity v oblasti profesního uplatnění na trhu práce je nedostatečné vzdělání a nízká, či zcela žádná odborná kvalifikace. Dvě třetiny Romů v České republice mají vzdělání pouze základního stupně. Pokud jsou příslušníci romských komunit vyučeni, jedná se většinou o profese, na které se bylo možné vyučit po ukončení zvláštní školy, respektive i po nedokončené základní škole či dokončené se špatným prospěchem. Tyto profese jsou dnes na trhu práce málo žádané, pracovníci jsou většinou nahrazováni mechanizací, nebo levnou pracovní silou ze zahraničí (nejčastěji dělníky z chudších zemí východní Evropy). Nedostatečné vzdělání komplikuje příslušníkům romských komunit život i v dalších oblastech, jako např. v orientaci na pracovním trhu nebo možnostech rekvalifikačních kurzů.

Romové, pokud jsou zaměstnaní, vykonávají většinou nekvalifikovanou manuální práci, ke které není potřeba speciální příprava. Rovněž v druzích práce lze vystopovat dědictví z minulosti. V předchozích dobách se Romové živili prostřednictvím tradičních romských řemesel. Jednalo se o řemesla nenáročná na výrobní prostředky a zařízení, která šlo vykonávat “na kočovném voze na cestě“. Již v kapitole o historii Romů jsem uváděl nejčastější romská řemesla, jakými bylo kovářství, hrnčířství, košíkářství a výroba jednoduchých předmětů ze dřeva. V období komunistického režimu se jednalo o pozemní a výkopové práce, pomocné práce na stavbách, úklidové práce a práce ve veřejných službách (např. úklid města, péče o zeleň). Zajímavou kapitolou, která do značné míry pomáhá vysvětlit současnou situaci Romů, je období mezi lety 1948 – 1989. V této době existovala velká nenaplněná poptávka po nekvalifikované práci v průmyslu. I pro osobu bez výučního listu nebyl problém sehnat zaměstnání. Rovněž je třeba se zmínit o tom, že nekvalifikovaná práce byla vzhledem k plošné nivelizaci příjmů všeho obyvatelstva a uvedenému nedostatku pracovních sil relativně dobře zaplácena. Kvůli programu “plné zaměstnanosti“ nebylo možné se práci vyhýbat. Každému bylo vytvořeno pracovní místo a naopak nebyly zde žádné tlaky na zvyšování kvalifikace pro větší úspěch na trhu práce. Náklady na bydlení a stravu, vzhledem k systému státních dotací, činily jen zlomek z rodinného rozpočtu. Všechny tyto skutečnosti Romům paradoxně zajišťovaly přece jen určitou životní jistotu a mnoho Romů se s těmito životními podmínkami sžilo.

Nízká vzdělanostní a kvalifikační úroveň Romů zabránila ještě před rokem 1989 jejich rovnoměrnému rozptylu v sociální i profesní struktuře společnosti. Vzestupu romského etnika bránil i fakt, že se jim jen výjimečně podařilo začlenit do sociálně významných sítí vztahů, které rozhodujícím způsobem ovlivňují sociální statusy a pozici ve společnosti. Negativní důsledky však plnou intenzitou dopadly na Romy až po roce 1989. Transformace a privatizace průmyslu spolu s modernizací a automatizací výroby znamenaly velké propouštění zaměstnanců a nekvalifikovaní Romové dostávali výpovědi jako první. Proces transformace průmyslu a rostoucí tlaky na globalizaci ekonomiky vyžadovaly omezování nákladů na pracovní sílu a také na její větší flexibilitu. To nevyhnutelně souvisí s úrovní a obsahem lidského kapitálu, tedy na vrozených i získaných individuálních vlastnostech lidí, jež ovlivňují produktivitu pracovní síly jako výrobního faktoru v ekonomice. Právě proto se v 90. letech minulého století rapidně zvýšil počet Romů bez práce a na vysoké hodnotě se drží dodnes. Požadavky současného trhu práce na pracovní sílu totiž vyřazují z trhu práce většinu příslušníků romských komunit.

5.1. Rozsah nezaměstnanosti romské komunity

Obecně lze říci, že situace Romů v České republice v oblasti zaměstnanosti není vůbec příznivá. Právě proto jsem zvolil název této kapitoly jako (ne)zaměstnanost. Míra nezaměstnanosti Romů totiž dosahuje podle odhadů úřadů práce až 70 % (v některých oblastech dokonce 95 %).⁹⁶ Tři čtvrtiny nezaměstnaných Romů jsou bez práce déle než rok, 30 % z nich déle než čtyři roky. Pouze 7 – 12 % Romů v aktivním věku do 55 let prošlo rekvalifikací. Výsledkem je chudoba, závislost na sociálních dávkách, nízká úroveň bydlení i zdravotního stavu.

Strukturu nezaměstnaných z řad Romů blíže osvětlují provedené analýzy z let 2001 a 2002 realizované týmem pracovníků Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Výzkum byl zaměřen na interetnické vztahy a na porovnání situace příslušníků romských komunit a členů majority v sousedství.⁹⁷ (viz. příloha č.11) Ze studie je patrné, že míra nezaměstnanosti Romů je oproti míře nezaměstnanosti

96 Přesné údaje nejsou známy, statistiky úřadů práce nezachycují etnický senzitivní data;
<http://www.romea.cz/index.php?id=servis/z2005_0010>

97 Výzkum interetnických vztahů. Zpráva Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně 2002
<http://www.fss.muni.cz/sps/cpsims/projekty/vyzkum_interetnickych.pdf>

odpovídajících příslušníků majoritní společnosti přibližně čtyřnásobná. Když připočteme respondenty, kteří neodpověděli, a mládež ve věku 18 – 20 let, a naopak odečteme důchodce, dostaneme se k sedmdesátiprocentní nezaměstnanosti příslušníků romských komunit u nás! Tato hodnota je opravdu alarmující a do budoucna to může znamenat opravdu vážný problém, nejen pro Romy, ale pro celou Českou společnost. Rovněž Pavel Říčan vidí romskou problematiku především jako problematikou sociální. Ve velké většině patří Romové k občanům s nejnižším vzděláním, s omezenou schopností adaptace, vysokou mírou nezaměstnanosti, velkým počtem dětí. To vše vyčleňuje Romy na okraj společnosti, na pokraj bídy.⁹⁸

Vedle nízké kvalifikaci se na důvodech nezaměstnanosti Romů podílí i rasová, národnostní, či jazyková diskriminace. Zaměstnavatelé nejeví velký zájem poskytnout jim práci. V oblasti zaměstnávání stále ještě hrají významnou roli stereotypy a předsudky majoritní společnosti ohledně práce Romů, týkající se pracovní morálky, kvality práce i výkonů. Sirovátka k podobným souvislostem poznamenává, že nejsou-li podmínky k účasti na trhu práce rovnoprávné, dochází k exkluzi na dvou sociálních úrovních. První z nich je vnucená a postupně přijatá exkluze těch, kteří nemají šance na dobré příležitosti, zjevná ve formě rezignace na soutěž na trhu práce. Vedle toho však dochází i k odmítání většinové společnosti participovat na solidaritě s těmi, kteří rezignovali na účast na trhu práce.⁹⁹ Ohrožením je oslabování sociální koheze a sociální vazby, spolu s růstem napětí ve společnosti. Vedle toho se zvyšují i finanční náklady v souvislosti s kompenzováním vyloučení z práce sociálními dávkami. Vždyť poslední dobou se při nezaměstnanosti Romů stále častěji hovoří právě o externích příčinách nezaměstnanosti, zejména o nastavení částek sociálních dávek, jejichž hodnoty jsou takové, že pro mnohé Romy je výhodnější “žít na podpoře“, než chodit do špatně placené práce. Díky státnímu systému sociální ochrany mají domácnosti, jejichž vlastní příjem nedosahuje stanoveného životního minima, nárok na příjem alespoň ve výši tohoto minima, přičemž dorovnání do této výše se skládá ze sociálních dávek, resp. sociální podpory a sociální pomoci či péče. Státní sociální podpora je systém dávek, jež má navýšit pravidelný příjem domácnosti, jejíž výdaje jsou nějakým faktorem zvýšeny. Patří sem například porodné, nebo přídavek

98 Říčan, P.: *S Romy žít budeme – jde o to jak*, 1998, str. 80.

99 Sirovátka, T.: *Politika pracovního trhu a sociální inkluze in. Sociální studia číslo 9, 2003, str. 93.*

na péči o nezaopatřené dítě. Dávky státní sociální pomoci či péče jsou míněny jako dočasná hmotná pomoc těm, kterým by vlivem nepříznivých okolností hrozila hmotná nouze. Tento systém sociální podpory je nastaven jako dočasná pomoc k překlenutí tíživé finanční situace domácnosti, skutečnost je však taková, že pro mnoho obyvatel a rodin ze sociálně vyloučených enkláv jsou tyto dávky sociální pomoci jediným pravidelným a stálým příjmem. Navíc kvůli garantované výši tohoto příjmu ve výši životního minima se lidem v produktivním věku nevyplatí, z čistě finančního hlediska, mít pravidelné zaměstnání. Je to způsobeno tím, že pokud již seženou zaměstnání, jde zpravidla o práci za minimální mzdu, avšak dotyčný jedinec musí platit například za dopravu do zaměstnání, případně pracovní dobou "ztrácí" čas, který by mohl využít jiným způsobem, například při práci "načerno".

Tento nemotivující systém mnoho Romů zneužívá a je na odborné debatě navrhnout účinné změny. Špatné totiž je, že "nepracovat" se od svých rodičů učí i jejich děti, kteří vidí, že uživit se dá i bez práce a bez vzdělání. V dané situaci se hovoří o "pasti nezaměstnanosti", kdy jsou nabízené mzdy na oficiálním trhu práce či v šedé ekonomice nižší, než mzdy, za které jsou ochotni nezaměstnaní nastoupit do práce, nebo jen nepatrně vyšší, než kolik činní sociální dávky. Nastavení dávek v sobě skrývá ještě jednu "past", jež nastane v situaci, kdy s rostoucími mzdami dochází po určité hranici k odjímání sociálních dávek, což ve svém důsledku odrazuje od dodatečné práce, či od snah najít si lépe placenou práci.

Podstatným bodem daného tématu je sama definice nezaměstnaného, kterého chápou jako člověka bez zaměstnání, který je jako nezaměstnaný registrován na úřadu práce, a který aktivně hledá zaměstnání, do kterého je připraven okamžitě nastoupit. Zohlednit je pak třeba zejména nepravou nezaměstnaností, ve které jde o cílenou registraci vedenou snahami získat sociální dávky a zdravotní a sociální pojištění. Navíc, ačkoliv romská nezaměstnanost představuje velmi vážný sociální problém, je zde možné předpokládat, že oficiální odhady o počtu nezaměstnaných Romů jsou zčásti nadhodnocené, jelikož mnoho Romů pracuje "načerno" nebo v šedé zóně ekonomiky. Tím v žádném případě nechci zlehčovat celou situaci, nebo se dopouštět zevšeobecnění, že se takto chová většina romských rodin. Uvědomuji si, že mnoho Romů žije na hranici bídy s každodenní starostí o svou budoucnost. Přesto například Ivana Šimíková v odkazu na

svůj výzkum uvádí, že příjmy z práce bez řádné pracovní smlouvy využívá 37 % romských domácností, jejichž alespoň jeden člen si takto přivydělává.¹⁰⁰ Pro Romy je totiž práce v šedé zóně ekonomiky mnohdy jedinou možnou reakcí na diskriminující oficiální trh práce. Je to však řešení velmi nestálé a provizorní, protože zaměstnavatel se při nelegálním najímání pracovníků vyhýbá odpovědnosti i jakýmkoliv dalším případným závazkům vůči načerno pracujícím zaměstnancům, případné následky pak postihnou právě onoho nechráněného pracovníka. Přesto ona strategie registrace na úřadu práce v kombinaci s prací načerno je do určité míry racionálním jednáním kompenzujícím praktickou nemožnost dosáhnout na standardní pracovní úvazek se smlouvou na oficiálním trhu práce.

Největším problémem romské komunity na trhu práce je dlouhodobá a opakovaná nezaměstnanost. Šimíková uvádí, že podíl Romů na dlouhodobé nezaměstnanosti, tedy nezaměstnanosti trvající déle než 6 měsíců, je třikrát vyšší (44 %) než u ostatních uchazečů (14 %).¹⁰¹ Při nezaměstnanosti delší než 1 rok činí tento podíl na celkové nezaměstnanosti hodnotu 92 %! Průměrná délka nezaměstnanosti pak trvala 4,5 let, přičemž déle než 4 roky je nezaměstnáno 48 % z těchto Romů. S prodlužující se délkou nezaměstnanosti přicházejí problémy materiální deprivace a chudoby, stejně jako celkové rezignace na hledání zaměstnání v důsledku opakovaných negativních zkušeností.

5.2. Recept na nezaměstnanost

Na prvním místě je třeba zdůraznit, že jakékoliv snahy o koncepční řešení romské problematiky musí vycházet především ze změn ve školství. Dokud Romové nedosáhnou vyšší úrovně vzdělanosti a odborné kvalifikace, stále budou velkým podílem součástí řad nezaměstnaných. Vedle nutnosti zvýšit úroveň lidského kapitálu v romském etniku, by mělo být cílem snah vládní politiky odstranit z trhu práce diskriminační a selektivní tlaky, dále vyrovnání příležitostí v přístupu na pracovní trh s cílem více do něho začlenit Romy.

Snahu po rychlém a cíleném řešení problematiky mohou plnit přímé podpory do romské zaměstnatelnosti v podobě pracovní přípravy, případně rekvalifikace. Cílem je zvýšit šance Romů na úspěch na trhu práce. Přetrvávajícím nedostatkem těchto opatření je

100 Šimíková, I., Vašečka, I.: *Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit...* 2004, str. 36.

101 *Tamtéž*, str. 32.

malá dostupnost takovýchto programů a jejich nízká úspěšnost. Organizačně je pro úřady práce složité zajistit nejen samotné rekvalifikační kurzy, ale i naplnit jejich kapacitu, protože mezi nezaměstnanými není o tyto kurzy zájem. Třetím problémem rekvalifikací je najít zaměstnavatele, který bude ochoten přeškolené pracovníky zaměstnat. Právě tato cílenost rekvalifikací pro konkrétního zaměstnavatele dosud chybí. Další formou podpory mohou být i přímé dotace na zaměstnání dlouhodobě nezaměstnaných Romů, případně poskytování zvláštních daňových slev či odpočitatelných položek právě těm firmám, ve kterých pracuje určité procento zaměstnanců romského původu. V neposlední řadě se v oblasti aktivní podpory zaměstnanosti nabízí možnost afirmativní akce na principu kvót, čehož by se dalo využít zejména ve státní správě.

Jako nejvhodnější způsob z uvedeného výčtu se mi jeví programy rekvalifikačních kurzů. Ty by měly být zaměřeny na zvyšování odbornosti či na změnu kvalifikace u dlouhodobě nezaměstnaných. Obsahem kurzů by měla být výuka takových oborů, jejichž absolventi jsou na trhu práce aktuálně nejvíce poptáváni. Dále by kurzy měly být zaměřeny na výuku důležitých dovedností, jako jsou základy počítačové gramotnosti, posilování komunikačních schopností, osvojení základů cizího jazyka, či základy podnikání a účetnictví. Nezaměstnaní by měli být na účasti i úspěšném završení kurzů motivováni nejen vidinou lepší šance na získání pracovního místa, ale třeba i finanční změnou jejich podpory v nezaměstnanosti. A jak přidává Roman Slivka, kurzy by měly obsahovat i určité proškolení v orientaci na trhu práce a o postupech, jak správně jednat se zaměstnavateli a jak se ucházet o pracovní pozici, aby přijímací řízení skončilo úspěšně.

Během praxe ve státních institucích, kterou jsem vykonával na českobudějovickém úřadu práce, jsem si povšiml ještě jednoho faktoru v oblasti nezaměstnanosti Romů, totiž že Romové jsou ve větším počtu držiteli zdravotních průkazů, částečných či plných invalidních důchodů, včetně osob ve středním produktivním věku kolem čtyřiceti let. Špatný zdravotní stav některých Romů je způsoben tím, že pokud pracují, vykonávají vesměs fyzicky velmi náročnou práci, například ve stavebnictví na výkopových pracích. Dá se předpokládat, že pro některé (zvláště dlouhodobě nezaměstnané) je však snaha získat ZTP vyššího stupně určitým způsobem adaptačního chování na pro ně bezvýhodnou situaci na trhu práce.

Posledním bodem, na který bych se chtěl v kapitole věnované nezaměstnanosti Romů zaměřit, je podnikatelská činnost, respektive určité snahy o samozaměstnávání. Jde o určitou snahu po alternativním řešení k zprostředkovatelské činnosti úřadu práce. V případě podnikání na základě živnostenského oprávnění je ale u Romů obrovský deficit v neznalosti pravidel a zákonů, které je třeba při podnikání dodržovat. Koordinátor Slivka hovoří v této situaci o “živelném“ podnikání, které končí stejně rychle, jak začalo, a to většinou jen proto, že onen romský “podnikatel“ neznal všechny nutnosti k řádnému podnikání a neplnil povinnosti z toho vyplívající. Zejména se jednalo o chyby v účetnictví, kdy nebyly správně odváděny daně a položky na zdravotní a sociální pojištění. Pokud se podařilo přes všechna úskalí některým romským jedincům rozjet svou podnikatelskou činnost, šlo ve velké většině o zprostředkování práce ve stavebnictví pro “partu“ svých romských příbuzných a známých.

Velice rozšířenou činností je v poslední době sběr železného šrotu a jeho následný prodej do výkupu surovin, méně časté jsou pak činnosti úklidové a mytí oken. Všechny tyto práce však většinou kolidují na pomezí legální práce a šedé ekonomiky, jsou nejisté, často jen sezónní a neřeší tak stav nejistoty v rodinách těchto lidí. Navíc se při této práci nezlepšuje sociální kontakt s majoritní společností, protože jde vesměs o práci v homogenním kolektivu složeném z romských příslušníků. Je tedy zřejmé, že nejde o spásné řešení, přesto v některých případech může jednotlivým nezaměstnaným pomoci překlenout finanční tíseň a umožnit jim přivydělat si, byť pouze při sezónních pracích. Osobně spatřuji jediné pozitivum v podobných způsobech “přivýdělků“ v tom, že jedinci a jejich rodiny disponují prakticky denně určitým, byť malým, obnosem finanční hotovosti, protože tyto práce jsou většinou vypláceny hned po jejich vykonání, v hotovosti. Na uspokojení základních životních potřeb tato částka může stačit, nic však neřeší na celkové situaci, protože vysoké náklady za bydlení, vodu a energii z nich hradit nelze, natož aby se z nich podařilo ušetřit na případné splacení dluhu.

Problematika nezaměstnanosti znamená především přímé ekonomické důsledky pro konkrétního jednotlivce, případně jeho rodinu. Ze svého měsíčního rozpočtu musí vyřadit některé z položek, začíná šetřit. Pokud se však nezaměstnanému nedaří delší dobu najít práci, dostává se do finanční tísně. Často to řeší tak, že přestane platit účty za nájem bytu, za vodu, elektřinu apod. Přes všechna úsporná opatření začíná mít dluhy, které

rychle zapříčiní jeho sociální pád. Dostává se to spirálové propasti problémů, ze kterých není jednoduché se vymanit. Mnohdy závažnější než ekonomické dopady se však zdají být nepřímé důsledky nezaměstnanosti. Ty spočívají především v tom, že nezaměstnaný většinu času tráví zahálkou, která ho postupně demoralizuje a deprimuje. Demotivovaný nezaměstnaný pochopitelně začíná hledat jiné způsoby získání prostředků, které bývají většinou na hraně legality. Od žebroty počínaje, přes drobné krádeže na úrovni přestupků, až po závažné trestné činy. Častá je dnes romská prostituce, kuplířství a prodej drog, tedy velice závažné a nebezpečné patologické jevy. Dlouhodobě nezaměstnaný člověk navíc propadá depresím, které se snaží řešit alkoholem, roste agresivita

Obecně se tedy dá říci, že neparticipace jedince na trhu práce je jedním z hlavních faktorů sociálního vyloučení, jež působí skrz pokles příjmů a omezení životních šancí, což vede k omezení podílu na celospolečenském životě a ke ztrátě statusu aktivního člověka. Dostáváme se tedy k jakémusi “bludnému kruhu“ kumulovaného znevýhodnění, kdy dochází k propojení mezi marginalizací na trhu práce – materiální deprivací – chudobou a sociální izolací.

6. Sociální vyloučení Romů

V předchozích dvou kapitolách jsem se zabýval problematikou Romů v oblasti školství a nezaměstnanosti. Vzdělanostní a kvalifikační deficit v oblasti lidského kapitálu znesnadňuje či dokonce znemožňuje dosáhnout na dobře placené, perspektivní a stále pracovní místo. Ztráta zaměstnání, a s tím spojený rychlý pokles příjmu, může v delším časovém horizontu, když jsou vyčerpány všechny finanční rezervy, vést k propadu do materiální deprivace. Jakmile socioekonomické problémy jedince nebo skupiny překročí kritickou mez, dochází k dalšímu postupnému vyčleňování ze společenských vztahů a souvislostí. Jedná se o proces pozvolný, ve kterém není možné vždy důsledně analyticky určit pomyslný začátek či jeho konec. Mareš pak sociální exkluzi definuje jako vyloučení jedinců i celých sociálních skupin z ekonomického a sociálního života (z trhu práce, společenských organizací, sousedství, majoritní populace), a tím i z možnosti podílet se na právech (především sociálních), životních prostředcích a zdrojích blahobytu sdílených zbytkem populace.¹⁰² Nejde tedy jen o chudobu a nedostatek materiálních zdrojů, ale také o vyloučení ze sociálních vztahů a interakcí a z provozu sociálních institucí. U příčin sociálního vyloučení se pak vedou spory, zda jde o důsledek strukturálních faktorů a diskriminace, nebo o důsledek povahy kultury postižené populace a dispozic či chování jedinců. Z toho následně samozřejmě vyvstává otázka, zda usilovat o inkluzi Romů jako kolektivu při rovnosti potřeb a konceptu aktivního občanství, nebo usilovat spíše o inkluzi jednotlivců na principu rovnosti příležitostí.¹⁰³

Již jsem psal, že na romskou komunitu velice nepříznivě dopadly strukturální změny po roce 1989 v oblasti trhu práce, ekonomiky a sociálního systému. Související ekonomické změny dále přinesly reformu sociálního systému, který obsahuje systém životního minima, tedy určitou finanční hladinu hranice chudoby. Restrukturalizace však vedle dalších negativních dopadů přinesla i vznik tzv. vertikální chudoby, která postihuje systematicky určitým způsobem sociálně znevýhodněné skupiny, mimo jiné právě Romy. Jedním z nejpálčivějších problémů a rovněž nejnápadnějších projevů sociálního vyloučení Romů je bytová problematika. Bydlení je jedním z ukazatelů kvality života a zároveň je jednou z důležitých základních lidských potřeb. Již v kapitole o historii Romů jsem zčásti

102 Mareš, P. in Šimíková, I., Vašečka, I.: *Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit...* 2004, str. 26.

103 *Tamtéž*, str. 63.

zmínil některé z důvodů současných problémů romské komunity s bydlením. První lze řadit do dob migračních vln, kdy Romové přicházeli do naprosto odlišného prostředí, ve kterém nebyli zvyklí žít. Adaptace na pro ně neznámé prostředí probíhala v některých oblastech obtížně a mnohé romské komunity si od sousedů od té doby nesou označení nepřizpůsobivé skupiny. Za druhý důvod lze označit transformační změny v českém průmyslu po roce 1989, resp. jeho důsledky v oblasti nezaměstnanosti Romů. Ztráta pravidelného příjmu ze zaměstnání, spolu s problematickým zákonem o českém státním občanství po rozdělení federace (který pro mnoho Romů znamenal ztrátu nároků na sociální dávky) způsobily, že mnoho romských rodin se dostalo do finanční tísně a stali se z nich "neplatiči". Rodiny pohybující se na hranici životního minima byly většinou schopny vyčlenit peníze na platbu pravidelných nákladů spojených s bydlením, ale nebyly schopny si vytvořit finanční rezervy pro případ doplatků za služby, například za elektřinu, vodu, nebo plyn. Odkládáním a oddalováním plateb za dluh výše dlužné částky narůstala, až v konečném důsledku znamenala ukončení nájemní smlouvy z důvodu závažného porušení povinností nájemníka vyplývajících ze smlouvy.

Třetí a zřejmě nejvýznamnější důvod problémů Romů s byty byl způsoben transformací přímo v oblasti bydlení, tedy restitucemi, privatizací části bytového fondu, zánikem státního systému přidělování bytů a značným ústupem státu z role investora bytové výstavby. Po restitučním navrácení nemovitostí původním majitelům se objevily snahy majitelů využít tyto objekty k činnostem s větší ziskovostí, velmi často proto docházelo k vystěhovávání romských nájemníků. K tomu docházelo buď z důvodů rekonstrukce objektu, nebo jako důsledek uzavření nové nechráněné nájemní smlouvy. Noví majitelé domů zde využívali malé informovanosti romských rodin a přiměli je k podpisu smlouvy na dobu určitou, přestože pro ně byla velmi nevýhodná. Mnoho rodin na to posléze doplatilo, když byly nuceny se vystěhovat. Přestože ve velké většině byly romské rodiny vystěhovány na základě těchto protiprávně uzavřených (a tedy neplatných) smluv, nebránili se právní cestou, přestože náš právní řád obsahuje mechanismy bezplatné právní pomoci. Důvod spatřuji především v neznalosti práva jakožto systému norem, dle kterých je uspořádán chod společnosti. Za jednu z priorit proto pokládám export práva k sociálně vyloučeným skupinám obyvatel, nebo do vyloučených oblastí a enkláv, zejména formou bezplatné právní pomoci poskytované terénními sociálními pracovníky.

Podobně negativní následky jako restituce nájemních domů měla pro příslušníky romské komunity i privatizace bytového fondu měst a obcí. Pravidla těchto privatizací většinou vylučovala osoby s problematickými nájemními vztahy a také sociálně slabé nájemníky, ke kterým příslušníci romské komunity v drtivé většině náleželi. Docházelo tak ke strukturální diskriminaci Romů v oblasti bydlení. Navíc je zde třeba zdůraznit, že proměny v oblasti bydlení po roce 1989 nebyly koncepční. Dle mého názoru zde došlo k zanedbání v oblasti podpory a výstavby sociálního bydlení právě pro rodiny, které kvůli transformačním krokům přišly o střechu nad hlavou.

6.1. Sociálně vyloučené oblasti – ghetta

Za patologickou segregaci pak lze považovat vznik, růst a šíření sociálně a často i prostorově vyloučených chudých enkláv (či mikroenkláv), obývaných převážně Romy. Tyto vyloučené lokality jsou často označeny pojmem ghetta, ve smyslu městské čtvrti či části města na periferii, obývané převážně chudými lidmi, někdy se vyznačující třídni i etnickou homogenitou (např. jednou etnickou menšinou či skupinou přistěhovalců), často s doprovodnými problémy v podobě nezaměstnanosti, přičemž bydlení v takovémto sídelním útvaru je zpravidla nedobrovolné, jeho obyvatelé nemají šanci ghetta opustit.

Na nebezpečí spojené s utvářením takovýchto ghett v souvislosti s rostoucí výstavbou tzv. holobytů a unimobuněk upozornila již několikrát zmiňovaná tzv. Bratinkova zpráva z roku 1997. Výstavba holobytů (termín užívaný pro označení substandardních bytů o jedné místnosti, zřízených za účelem vystěhování neplatičů nájemného a dalších nepřízpůsobivých osob) se stala základem daleko závažnějšího sociálního a politického problému, než který měly holobyty původně řešit. Naplnily se tak skeptické předpovědi, že koncentrovaná výstavba sociálních bytů povede k vytváření ghett. Je na odborné debatě, zda by nebyla lepší změna systému na adresný příspěvek na bydlení, který by zvýšil šanci sociálně slabých rodin najít si bydlení mimo státem či obcí určenou lokalitu.

Zhruba od poloviny 90. let 20. století tedy začalo docházet k vytěsňování sociálně slabé (ohrožené, zranitelné) části romské populace do náhradního ubytování, většinou do substandardního přístřeší na okraj města, kde se toto soustředování pozvolna měnilo ve vznik enkláv, v těch horších případech se dá hovořit o vyloučených ghettech. Holobyty

tak začaly fungovat jako nástroj prostorové etnické segregace. V některých městech je přitom zastoupení Romů mezi obyvateli holobytů velmi vysoké (60 – 100 %).

Životní podmínky ve vyloučených chudinských (romských) lokalitách jsou velmi špatné, nezřídka kdy kritické. Příjmová chudoba, nezaměstnanost a sociální izolace jsou základem, na němž se dále rozvíjejí kriminalita a další sociálně patologické jevy. Viktor Sekyt si všímá rozvoji prostituce romských dívek. To co bylo ve všech romských rodinách dříve považováno za nečisté a nepřípustné, je dnes přehlíženo, když se dívky začnou s rodinou dělit o své “příjmy z ulice”.¹⁰⁴ Mnohdy se stává, že romská rodina žije jen z příjmů z prostituce. Z kriminality zcela převažují drobné majetkové delikty (menší, ale opakované krádeže, dále tzv. “kapsářství”), přičemž v některých lokalitách se vyskytují závažnější formy trestné činnosti, jako je obchod s drogami. Tíživou skutečností se stává zadlužení prostřednictvím legálních půjček. Ještě horším jevem je však ve vyloučených lokalitách lichva, jež mnoho lidí uvrhla do kritické existenční situace. Půjčky na vysoký úrok však mohou do finanční tísně uvrhnout i široký okruh příbuzných, protože v romském společenství stále přetrvávají rodinná pouta se silným pocitem solidarity. Za takřka nepřijatelné je pro Romy odmítnout příbuznému pomoci, ať již v podobě finanční výpůjčky, nebo v podobě poskytnutí náhradního ubytování. I to je jeden z důvodů, proč v mnoha malých bytech žijí nejen vícečlenné několikagenerační rodiny, ale i členové rodin z širšího příbuzenstva.

Pavel Navrátil si všímá, že v určité situaci volí minoritní skupina zvláštní případ adaptace, jakým je separace. V důsledku tohoto adaptačního vzorce je kontakt s většinovou společností nežádoucí, v důsledku čehož dochází k uzavření a izolaci skupiny.¹⁰⁵ Doplňuje ho Karel Novák, podle jehož názoru se v etnicky segregovaných městských ghettech u obyvatel vytvořil zvláštní adaptační mechanismus na extrémní situaci, v níž jsou tito lidé nuceni přežívat.¹⁰⁶ Tato adaptace vede k vytvoření systému alternativních hodnot a od nich odvozených vzorců jednání. Ty sice umožňují v dané situaci přežít a obstát, ale znesnadňuje zpětnou integraci do struktur majoritní společnosti. Životní styl v těchto ghettech není specificky romský styl života, ale jde o jakousi formu

104 Sekyt, V: *Romské tradice a jejich konfrontace se současností*. in. Jakoubek, M., Hirt, T., str. 212.

105 Navrátil, P., a kolektiv: *Romové v české společnosti*, 2003, str. 165.

106 Novák, K.A. : *Romové, nacionalismus a rozvojové programy*, in. Jakoubek, M., Hirt, T.: *Romové, kulturologické etudy*, 2004, str. 143.

přízpůsobení se podmínkám chudoby. Jasně je to, že situace ve vyloučených chudých enklávách se nejen nezlepšuje, ale naopak se v tomto prostředí ještě více prohlubují okolnosti sociálního vyloučení.

Obyvatelstvo těchto sídelních chudinských (romských) ghatt netvoří jednotné, vnitřně strukturované společenství, jak by se na první pohled mohlo jevit, ale směsici jednotlivců či rodin, které se liší z hlediska své socioekonomické situace i společenských dispozic. I proto jsem se ve své práci snažil vyhnout pojmu “komunita“, který neznamena pouhé seskupení lidí, nýbrž obsahuje předpoklad sociálních vztahů a interakcí. Nicméně územně vymezené populace Romů nemají ve velké většině charakter komunity, jelikož základem sociální organizace v tradiční romské kultuře je příbuzenství, vnitřně organizované společenství Romů tak bude obvykle tvořit jen skupina příbuzných. Při vzájemném střetávání jsou právě tyto rodinné vazby nadřazeny principu sousedství či etnicity. Pokud tedy někde na jednom místě žijí Romové, není v žádném případě možné apriori předpokládat, že se jedná o komunitu a jako takovou s ní pracovat. Takový předpoklad pak vede k chybným krokům a učiněná opatření se míjejí účinkem. Pro úspěšnou sociální činnost v převážně romských enklávách je klíčové poznat místní příbuzenské struktury, se zachováním a respektováním individuálního přístupu. Přestože lze říci, že většina domácností v těchto enklávách spadá do materiální deprivace a chudoby, nejde o homogenní společenství, na které lze použít univerzální řešení.

Jestliže jsem v předchozí kapitole uvedl, že nezaměstnanost Romů se podle výzkumů blíží 70 %, údaje z vyloučených romských lokalit mluví o nezaměstnanosti dokonce 80 – 95 %! Právě z těchto lokalit se rekrutuje značné množství Romů, kteří pobírají sociální dávky, avšak pracují načerno. Nejčastěji se jedná o stavební, demoliční, výkopové či jiné pomocné práce. Jinou formou výdělků je sběr starého železa a jiných surovin. Ač nelegalizovaná práce zvyšuje příjmy, kruh sociálního vyloučení nenarušuje, ale spíše utužuje. Udržuje systém, který zvyšuje míru uzavřenosti lokality. Nelegální práci je tedy v tomto kontextu možné rovněž chápat jako určitou formu adaptace na podmínky chudoby a vyloučení.

Uniknou z pasti jménem ghetto je velmi složitá záležitost. Z uzavřeného kruhu života v chudobě a odloučení od většinové společnosti nevede za stávajících podmínek téměř žádná cesta ven. Určitým projevem beznaděje a bezvýhodnosti romských komunit

byla po roce 1997 migrační vlna romských rodin do zemí západní Evropy. Za hlavní motivy a spouštěcí mechanismy tohoto emigračního chování Romové označovali vysokou míru nezaměstnanosti, nedostatek bydlení a také to, že se v České republice necítí bezpečně kvůli rostoucímu množství rasově motivovaných útoků. Romové směřovali především do Velké Británie, Kanady a Belgie, tedy do zemí s dobrou sociální a imigrační politikou. Při rozhodování o tom, zda emigrovat či ne, hraje roli střet dvou motivů, tím prvním je potřeba finančně zabezpečit rodinu (pro-migrační trend) a druhým faktorem je, že rodina má žít spolu (soudržnost rodiny je ovšem důvod jak pro návrat, tak i pro následování příbuzných do zahraničí). Lze usuzovat, že do zahraničí odcházeli ti aktivnější, informovanější a zkušenější. Současně jsou to ti, kteří zde již dosáhli relativně dobrého sociálního statusu, avšak jejich ambice nejsou naplněny, nebo akceptovány majoritou. Valná většina ostatních Romů se však po určité době vrátila zpět do České republiky, zpět k životu, jehož problémy a útrapy je přiměly k odchodu z této země.

Je nepochybné, že soubor systémových změn v sociální i hospodářské oblasti v 90. letech minulého století zasáhl společnost jako celek, znamenal však i řadu strukturální znevýhodnění, jež měly negativní vliv na sociálně znevýhodněné skupiny, mezi nimi i na Romské etnikum. Ztráta zaměstnání, jež je obvykle považována za typický počátek procesu sociálního vylučování, nemusela sama o sobě znamenat až tak výraznou změnu v životní úrovni příslušníků romského společenství v tom smyslu, že v průměru jako méně vzdělaní nepatřili nikdy mezi vyšší příjmové skupiny ani sociální vrstvy. Vliv na propad do chudoby a s tím související následné vyloučení mělo až zdražování služeb, zejména bydlení. Dovoluji si tvrdit, že možná ještě silnějším iniciačním faktorem pro sociální vyloučení, než důvody ekonomické, bylo až přerušování kontaktů s příslušníky majority a běžnými společenskými institucemi. V uzavřeném separovaném prostředí vyloučených oblastí jsou mezi obyvateli směřovány velmi podobné zkušenosti, jak styku s majoritou, tak při jednáních s úřady. Tyto zkušenosti jsou vesměs negativní a jen prohlubují segregaci lokality a rezignaci jejích členů. Dochází ke ztrátě kontaktu se současnou celospolečenskou realitou i k devalvaci životního kapitálu, který se kultivuje v důsledku příležitostí a sociální interakce, stejně jako životní hodnoty a postoje, jež se formují v rámci aktivního společenského jednání. Pro změnu životní situace Romů je klíčovou sférou integrace oblast sociálně-ekonomická. Proto zlepšení sociální úrovně by

mělo být v nejbližším období prioritou naší země. Snahy o zlepšení by měly směřovat především do snížení nezaměstnanosti, zlepšení bytové situace a následně zdravotní situace, důležité je preventivní předcházení sociálnímu vyloučení v romských komunitách a bezpečnostní opatření zmírňující kriminalitu. Pokud se již romská rodina dostane do spirály zadlužování, kdy není schopna svými zdroji splácet náklady za nájem ani na splátkový kalendář a hrozí jí vystěhování, je třeba, aby zasáhl stát. Jako možný způsob se mi jeví bezúročné překlenovací půjčky, jež by umožnily rodinám splatit dluh.

Stále velký deficit je rovněž v oblasti státní politiky rozvoje sociálního bydlení, kde pořád chybí koncepčnost při vytváření neziskového chráněného nájemního bydlení pro obyvatele ze sociálně ohrožených skupin. Namísto toho je určitá lokální segregace romského etnika posilována městy a obcemi, když byty v chudých lokalitách nejsou pronajímány na trhu, ale jsou přidělovány jako náhradní bydlení. Většina segregovaných oblastí tak vznikla nejen neperspektivním nakládáním s bydlením ze strany samotných nájemníků (jako bylo neplacení nájmu), ale také nekonceptními postupy ze strany orgánů samosprávy. Souhrnně řečeno, nedostupnost bydlení pro sociálně slabé udržuje obyvatele vyloučených enkláv v bezvýhodném stavu, i když jejich celková sociální situace by jim nebránila žít v místě s normální sociální skladbou obyvatel. Paradoxní situace pak nastává, když jsou lidé po nuceném vystěhování do náhradního ubytování či sociálních bytů nuceni platit vyšší nájemné, než které by platili mimo vyloučenou lokalitu.

Vymanit se z uzavřenosti odloučených lokalit a celkově z chapadel sociálního vyloučení je tedy velice náročný až neuskutečnitelný cíl. Domnívám se, že nejsprávnější cestou by mohlo být zapojit Romy více do každodennosti společenského života, do dění v jejich blízkosti, v obci či městské části. Snažit se u nich vzbudit aktivitu ke každodenní interakci s okolním společenstvím a s majoritou, místo pouze pasivního přežívání. Rezignovanost na aktivní žití a odkázanost na státní podporu a sociální péči totiž nejen že nevede k vymanění se z pasti sociální exkluze, ale ohrožuje i solidární postoje v majoritní společnosti, ve které se objevují názory, že Romové si za svou špatnou situaci mohou sami, a že stát pro ně již udělal dostatek. Proto je třeba, aby Romové převzali odpovědnost za své osudy, využili svých práv a možností a aktivně se zapojovali do každodenních společenských a ekonomických vazeb.

7. Závěrem

Keci manuš, ajci drom. – Kolik lidí, tolik cest.

Romové v zemích západní Evropy zpravidla kočují a jejich podíly na počtu obyvatel zemí jsou mnohem menší, než je tomu u nás. V České republice žijí Romové usazeně spolu s většinou, ve stejných městech, ve stejných ulicích a domech. Každodenní setkávání lidí s odlišnými kulturními vzorci života vytváří samozřejmě větší třecí plochy, a ty jsou důvodem pro vznik konfliktů. Ačkoliv romské etnikum žije na našem území prakticky již několik století a jeho členové se tak podíleli na historickém utváření našeho státu, stále se ještě nezdařila jejich integrace do české společnosti. Naopak, v posledních letech se začínají vršit problémy, které Romům ztěžují každodenní život a sociální existenci. Přestože se většina Romů narodila na území dnešní České republiky a hlásí se k české národnosti, stále se jim nedaří najít si své místo ve společnosti, svůj skutečný domov. Naopak, stále častěji dochází k situaci, kdy jsou romské rodiny nuceny okolnostmi nebo úředním rozhodnutím k stěhování do segregovaných oblastí chudinských ghett. Jak zřetelná se jeví paralela, mezi historickými snahami Romy vyčlenit z okolního života s dnešní situací. Romové byli několik desítek až stovek let majoritní společností kontrolováni, odmítáni, či dokonce nenáviděni. Bohužel, mnohé z těchto negativních postojů se objevují dodnes.

Za největší problém v romské otázce v ČR současnosti považuji sociální vyloučení Romů ze společnosti. Ekonomická situace mnohých romských rodin začíná být kritická. Je způsobená především vysokou mírou nezaměstnanosti, jež se vyskytuje v romské komunitě. Na vině jsou však často také špatné hospodářské návyky Romů při hospodaření s rodinným rozpočtem. Zlepšení sociální úrovně příslušníků romských komunit je proto třeba v nejbližším období považovat za prioritu, která vyžaduje zvláště intenzivní pozornost. Vytvoření stabilní střední vrstvy v romské komunitě, jež svými parametry bude srovnatelná se střední vrstvou majoritní společnosti, je základním předpokladem pro úspěšnost integračních procesů, nebo alespoň pro zastavení pokračující sociální exkluze.

Domnívám se, že se mi podařilo nade vše pochybnost dokázat souvislost mezi deficitem Romů ve vzdělání, nízkou kvalifikační úrovní a následným sociálním vyloučením, jež je nejčastěji odstartováno ztrátou zaměstnání, nebo rovnou nemožností najít uplatnění na trhu práce. Postupně se k tomu přidávají problémy se splácením nájmu

a dalších faktor, hrozí nebezpečí materiální deprivace a chudoby. Výjimečnou pozornost si proto zaslouhuje oblast vzdělávání. Rozvoj lidského kapitálu ve školních lavicích je základ pro pozdější úspěch v životní realitě. Začít by se mělo v nabídce předškolní výchovy, kdy docházka do mateřských škol výrazně zvyšuje přizpůsobivost na školu a také úspěšnost při vyučování na základní škole. Systémově by se měla zohlednit možnost, aby Romové opouštěli školský systém při určité výši kvalifikace, alespoň na úrovni výučního listu. Druhou stránkou změn ve školství jsou pak snahy o vytvoření multikulturního prostředí, ve kterém bude výchova probíhat v duchu tolerance a interetnické spolupráce. Právě školní věk dítěte je nejvhodnější období pro prevenci jakýchkoliv pozdějších rasových předsudků.

Nejpalčivější problémy Romů souvisejí s vysokou mírou nezaměstnanosti v jejich komunitě. Ty z velké míry vyplývají z deficitu lidského kapitálu, který se snaží alespoň zmírnit rekvalifikačními kurzy. Jejich úspěšnost je však malá a v oblasti nezaměstnanosti se stále nedaří nalézt žádné systémové řešení. Rovněž tak i mně se podařilo pouze nastínit některé eventuality řešení, žádné z nich však není univerzální způsob nápravy, natož "všelák". Problematika nezaměstnanosti je závažná zejména z toho důvodu, že znamená značné omezení finančních možností jednotlivce či jeho rodiny. Při nedostatku peněz a živobytí závislém pouze na sociálních dávkách dochází velice často k ekonomickému propadu. Časté jsou pak následné problémy s bydlením, jejichž ztráta mnohdy vede až k sociálnímu vyloučení ze společnosti a životem v segregovaných ghettech, odkud je velmi obtížné se vymanit. Zejména získat znovu nájem normálního bytu v sociálně nevyloučené oblasti je pro člověka s příjmem na úrovni životního minima, který většinou již jednou o standardní bydlení přišel, prakticky nemožné. Právě v široké nabídce diferencovaného sociálního bydlení vidím klíč k bytové problematice a prevenci sociálně vyloučených enkláv.

Je jasné, že mezilidské a interetnické vztahy byly, jsou a vždy budou velmi složitou záležitostí. V oblasti setkávání s národnostní menšinou je třeba mít neustále na paměti, že na každého jedince je třeba nahlížet jako na individualitu. V žádném případě se nesmíme dopouštět generalizace negativních zkušeností a paušálně těmito negativními postoji hodnotit ostatní členy těžké skupiny. Problém sociálně vyloučených romských populací v České republice není správné chápat jako problém romského etnika, jako

problém soužití romské minority a majority. Toto nazírání pak vede k zásadním chybám ve snahách o řešení. Osobně se domnívám, že se v posledních několika letech přespříliš akcentuje právě téma etnické a národnostní, zatímco sociálním problémům a jejich příčinám není věnována patřičná pozornost. Romové tvoří do značné míry sociálně ohroženou skupinu, často žijí na úrovni chudoby, žijí ve vyloučených lokalitách. Je však mylné hovořit o kultuře chudoby, sociální exkluze Romů není způsobena jejich etnicitou, nejedná se o zaostalou společnost, nýbrž o společnost vystavěnou na jiných principech a hodnotách, které však selhávají v moderní době v kritériích nastavených majoritní společností. Je proto třeba, aby se vedle pohledu etnicko-kulturního a občansko-právního nezapomínalo na pohled sociální a problematiku v něm obsaženou.

Značný dluh vůči Romům má majoritní česká společnost zejména v otázce „mediálního vzhledu“ Romů. Ještě v současnosti se Romové na televizních obrazovkách ukazují zejména v negativních souvislostech. Domnívám se, že je třeba vylepšit obraz Romů v povědomí nás všech. Jako dobrý a zajímavý způsob vidím konání různých romských hudebních festivalů. Kultura Romů je velice bohatá a pestrá a mohla by být pro naše mnohdy šedivé a neproduktivní nazírání na svět určitě obohacím.

Velká úloha o nápravu věcí stojí před českou vládou. Ta bude muset řešit problémy, které vznikaly zejména v průběhu 90. let 20. století a jejichž důsledky se naplno projevují až dnes. Základem je zajistit všem minoritním skupinám pocit bezpečí a možnost rozvíjet svobodně jejich kulturu a tradice. Cílem veřejné politiky by mělo být vytvoření a rozvíjení efektivních institucí, postupů a metod pro předcházení sociálnímu vyloučení, případně pro snižování bariér, které brání sociální inkluzi. Záleží pak také na samotných Romech, jak aktivně se budou snažit zapojit do každodenní životní reality ve svém okolí. Na českém státu a na majoritní společnosti je úkol vytvořit Romům rámec pro jejich plné začlenění do společnosti, na Romech pak záleží, jak toho využijí, jakou cestu si zvolí pro integrační proces. Je tedy zjevné, že k úspěšné integraci je třeba ujit ještě dlouhou cestu. Při svém závěrečném konstatování si vypůjčím název knihy Pavla Říčana, „S Romy žít budeme – jde o to jak.“ Je totiž na každém z nás, jak se budeme snažit a jaké naše společné soužití (spolužití) bude.

Summary

Romans in western european countries are usually strolling and their proportion on the number of citizen is much smaller than in Czech Republic. Here Romans live settled down with majority in the same towns, same streets and houses. Everyday meeting of people with different cultures and ways of living is obviously causing problems. As roman minority has been living in our country for centuries and his members have helped to create history of our state, the integration into czech society hasn't been succesfull yet. On the contrary, in last few years there have been rising problems which are making harder their everyday lives. Although most of Romans were born on territory of todays Czech Republic and are czech nationality, they are still facing the problems to find out their own place in the czech sociaty, their real home. Many of them are moved into slums and ghettos and you can see historic parallel of their segregation from others lives. Romans have been controlled, refused or even hated by majority for centruies. Unfortunatelly, many of those negative attitudes are possible to be seen even today.

I believe social exclusion of Romanies is the biggest problem in the question of racial minorities in Czech Republic. Economic situation of many roman families has became critical. It is caused by high level of unemployment in roman community. Improvement of social level members of this community should be considered as the priority with intensive focus in nearest future. First of all lower down an unemployment, improvement of housing situation and situation with health care, preceding social exclusion into roman communities and despatch its consequences, these should be main tasks of solving roman problems.

Very important is also education, mainly creating multiculture enviroment at schools, where all the education would be easy – going and full of intercultural cooperation. During the childhood children are very capable of understanding and learning all about this problems. Deficit in education is connected with low qualification and resulting social exclusion, loosing the employment or straight they are not able to find the job from early beggining. Subsequently problems are adding as paying rent and bills and there is a threat of poverty and material deprivation. Education should be pointed out as the most important thing to prevent all this. Roman children should be leaving school with some set qualification, at least with vocational certificate. There should be also

multicultural environment at schools for the children, everyone then can find there peaceful and stimulative place for their own education.

The biggest problem for Romans is connected with high number of unemployed ones in their community. There are some requalification courses to help them improve their knowledge, but without major outcome. Nobody can find proper solution, even I tried to find some, but managed just point out some of the alternatives, but nothing is universal method. The problematic of unemployment is so consequential because it is connected with financial frustration of the individuals and also of their families. And with this are connected other problems like housing, education, social status etc.

It is well known that interpersonal relationships always have been very difficult matter. When we are meeting people with different backgrounds and from different national minorities, we should always remember, that everyone is unique. We mustn't generalize our negative experience with some members of ethnic minorities and based on those experiences misjudge others from that group. Big problem is media and their attitude towards the Roman minority, its members are mainly shown in very negative way. I assume that we can improve public opinion about Romans through media. One of good ways is holding the Roman music festivals. Roman culture is various and could be enrichment for our own culture, which is sometimes little bit grey and faint.

The base for successful integration is to be feeling secure for all the minorities and possibility to enlarge their culture and traditions. It is obvious that there is long way before us. As my final constatation I will borrow the name of the Pavel Říčan's book, "We will live with Romans – depends on how." It is true, it is up to each of us how will our co-existence look like.

Přílohy

Příloha č.1: Trestné činy spáchané z rasových pohnutek

Tabulka č. 1: Trestné činy spáchané z rasových, národnostních nebo jinak nenávistných pohnutek

Trestné činy rasově či jinak nenávistně motivované	Stíháno celkem osob	Obžalováno celkem osob
1995	508	461
1996	616	552
1997	569	495
1998	535	439
1999	580	510
2000	535	451
2001	529	369
2002	467 (+51 ZPŘT)	435 (+50 ZPŘT)
2003	325 (+44 ZPŘT)	286 (+44 ZPŘT)
2004	351 (+48 ZPŘT)	326 (+47 ZPŘT)
2005	294 (+46 ZPŘT)*	264 (+45 ZPŘT)*

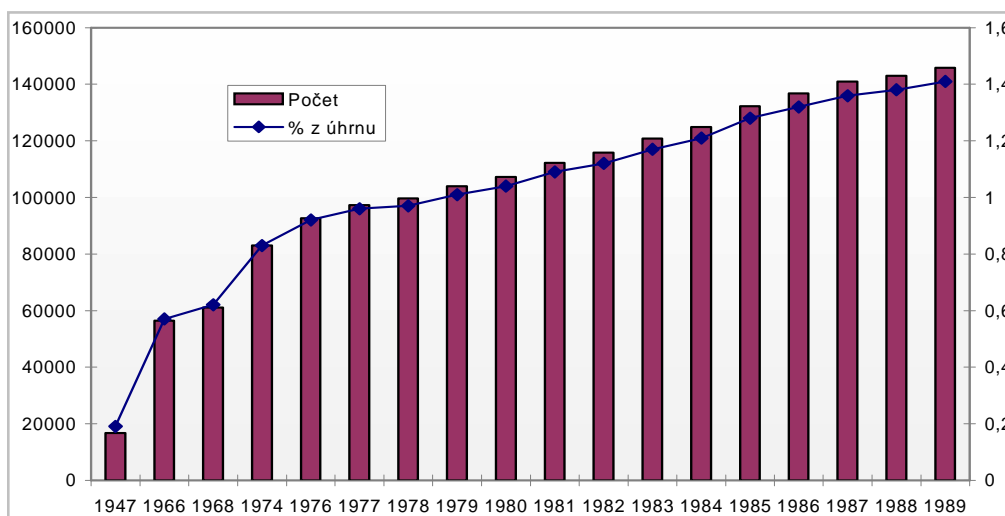
<<http://www.mvcr.cz/dokument/2006/extrem05.pdf>>

Příloha č. 2: Obyvatelstvo v ČR podle národnosti k 1. 3 .2001

Národnost	Abs.	V % z celk. počtu obyvatel	Národnost	Abs.	V % z celk. počtu obyvatel
česká	9 249 777	90,42	bulharská	4 363	0,04
moravská	380 474	3,72	rumunská	1 238	0,01
slezská	10 878	0,11	řecká	3 219	0,03
slovenská	193 190	1,89	vietnamská	17 462	0,17
polská	51 968	0,51	albánská	690	0,01
německá	39 106	0,38	chorvatská	1 585	0,02
romská	11 746	0,11	srbská	1 801	0,02
maďarská	14 672	0,14	jiná	26 499	0,26
ukrajinská	22 112	0,22	dvojjí národnost celkem	12 978	0,13
ruská	12 369	0,12	nezjištěno	172 827	1,69
rusínská	1 106	0,01	obyvatelstvo úhrnem	10 230 060	100,00

<[http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/C2002DD869/\\$File/Kapitola2.pdf](http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/C2002DD869/$File/Kapitola2.pdf)>

Příloha č. 3: Velikost romské populace v ČR podle soupisových akcí

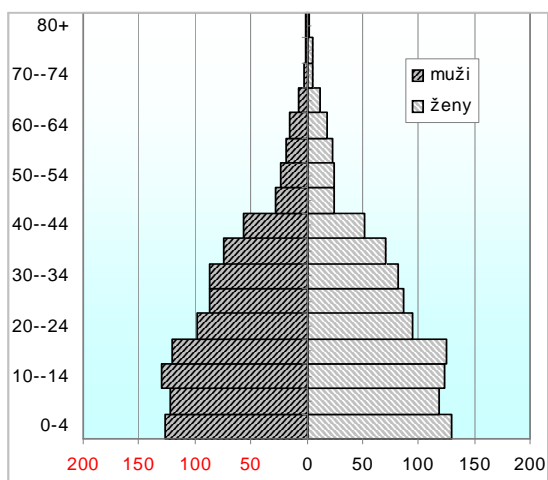

Příloha č. 4: Predikce demografického vývoje romských komunit

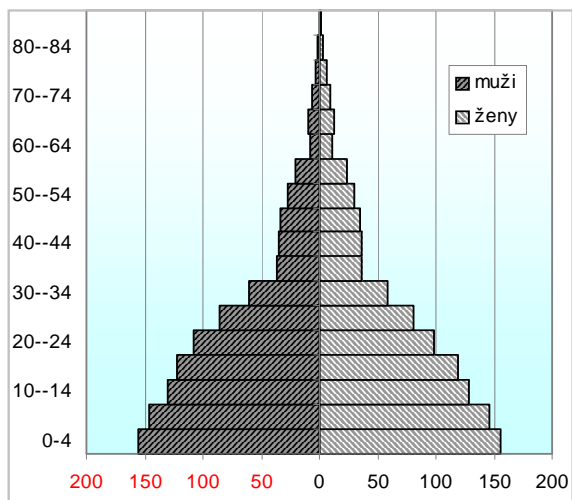
Období	Úhrnná plodnost	Střední délka života		Koncový stav	Počet narozených	Absolutní přírůstek	Relativní přírůstek (v promile)
		muži	ženy				
1991-1995	3,392	67,06	73,35	174 832	4 781	4 168	25,39
1996-2000	2,638	66,10	73,02	191 575	4 132	3 349	18,29
2001-2005	2,251	67,03	73,97	206 255	3 819	2 936	14,77
2006-2010	2,035	66,80	73,86	219 207	3 702	2 590	12,18
2011-2015	2,007	67,49	74,71	231 692	3 798	2 497	11,08
2016-2020	1,980	67,56	75,41	243 049	3 828	2 271	9,57
2021-2025	1,927	69,68	76,65	253 959	3 835	2 182	8,78
2026-2030	1,927	71,09	78,05	263 800	3 794	1 968	7,60
2031-2035	1,927	71,09	78,05	270 805	3 623	1 401	5,24
2036-2040	1,927	71,09	78,05	275 238	3 496	887	3,25
2041-2045	1,927	71,09	78,05	277 812	3 470	515	1,86
2046-2050	1,927	71,09	78,05	278 985	3 489	235	0,84

<http://www.vlada.cz/assets/cs/rvk/rzrk/dokumenty/archiv/zpravy/1997-2004/4_Zprava_o_situaci_romskych_komunit.doc> Převzato: Jitka Langhmerová a Tomáš Fiala: Kolik je vlastně Romů v České republice? Demografie, 2003

Příloha č. 5: Věková struktura obyvatelstva ČR

Příloha č. 6: Věková struktura Romského obyvatelstva v ČR

Příloha č. 7: Otevřenost ke kontaktům

Otevřenost ke kontaktům (v procentech %)				
	Majorita		Romové	
Intenzita kontaktu	ano	ne	ano	ne
zdravíme se	70,5	29,5	90,1	9,9
mluvíme spolu	49,4	50,6	81,7	18,3
pomáháme si	15,3	84,7	46,8	53,2
navštěvujeme se	14,9	85,1	50,8	49,2
chodíme k sobě na oslavy	5,3	94,7	27,4	72,6
naše děti si spolu hrají	26,6	73,4	71,8	28,8

Příloha č. 8: Spokojenost se sousedy

Spokojenost se sousedy (v procentech %)	Romové	Majorita
spokojen	56,7	34,1
tak napůl	32,1	36
nespokojen	11,2	29,9
Příčiny konfliktů (v procentech %)		
konkrétní problémy v domě	26	69
vzájemné projevy nepřátelství, agrese, nesnášenlivosti	52	12
projevy kriminality	15	8
odlišné zvyklosti	7	11

Příloha č. 9: Lingvistická podobnost

Česky	romsky	Hindsky
Člověk	manuš	Manuš
Hlava	šero	Šira
Oheň	jag	Ag
Oko	jakh	Akh
černý, černá	kalo, kali	kala, kali
dělej, pracuj!	ker!	Kar
kupuj!	Kin	Kin
dej!	de!	de!
Náš	amaro	Amara
Pět	panč	Panš

Příloha č. 10:

Užívání romského jazyka v romských rodinách	Procenta %
mluví jen romsky	5,2
většinou romsky	15
romsky i česky	31,7
většinou česky	23,6
jen česky	14,6
Celkem	100

Příloha č. 11: Nezaměstnanost romské minority a české majority

	romská minorita			majorita		
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem
Zaměstnaní	44,3	19,1	32,3	63,7	50,3	56,8
Nezaměstnaní	30,0	23,2	26,6	7,4	6,0	6,7
Ekonomicky neaktivní	2,6	36,7	19,8	8,8	17,9	13,6
Důchodci	11,8	14,2	13,1	19,0	24,9	21,9
Neodpověděli	11,3	6,8	8,2	1,1	1,2	1,1
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabulka č. 12: Romská populace v letech 1970-1980 ¹⁰⁷

Počty romské populace v českých zemích v letech 1970-1980		
Území, kraj	Počty Romů	
	1970	1980
ČSR	60 279	88 587
Hl.m. Praha	3 593	6 247
Středočeské	5 655	8 533
Jihočeský	8 741	12 069
Severočeský	17 795	24 122
Východočeský	5 279	7 925
Jihomoravský	4 080	7 259
Severomoravský	12 156	18 330

¹⁰⁷ Davidová, E.: *Cesty Romů (Romano drom)*, 1995, str. 24.

Příloha č. 13: Etapy řešení cikánské otázky za komunistického režimu ¹⁰⁸

Etapa (období)	Cíl řešení	Uzákonění realizace	Hlavní prostředky
1. (1945-1949)	Zrovnoprávnění s ostatními občany (teoreticky, formálně)	Košický vládní program (1945)	- záruka nediskriminování (teoreticky) - umožnit zařazení do společnosti, do zaměstnání atp.
2. (1950-1957)	Řešení sociálně-kulturních problémů		1. řešení socioekonomických otázek romského obyvatelstva
3. (1958-1964)	Usazení všech Romů, socioekonomické vyrovnání s ostatním obyvatelstvem – s cílem úplné asimilace	Zákon č. 74/58 Usnesení UV KSC/58	- likvidace kočování - kontrola pohybu Romů - soupis kočovných osob (únor 1959) - pomoc NV při usazení, zaměstnání a vzdělanosti
4. (1965-1968)	Cíl – asimilace (systematická)	Vládní usnesení č. 502/64	- ustavení Vládního výboru, komisí, zmocněnců pro řešení - komplexní a plánované řešení cikánské otázky - systematický přesun a řízený rozptyl Romů (ze Slovenska do českých a moravských krajů)
5. (1969-1973)	Společenská integrace (ČSR) Akulturace Romů (SSR)	Vládní usnesení č. 384/68 Usnesení vlády ČSR 279/71 Dtto ČSSR č. 231/72	- zrušení Vládního výboru - zrušení politiky rozptylu Romů (v ČSR 1970, v SSR 1972) - ustavení Svazu Cikánů-Romů (1969 vznik, 1973 zrušení) - systematické řešení celé problematiky na sociálním základě
6. (1974-1989)	Modifikace cesty společenské integrace (později již s přiznáním etnické specifiky Romů)	Usnesení vlády ČSSR č. 294 z listopadu 1989	- poprvé nazývání Romové - přiznána etnická svébytnost - podpora romské kultury
Po listopadu 1989 (dodnes)	Zrušení předchozí státní řešení cikánské otázky, ale i jakékoliv specifické řešení. Zrušena evidence Romů	Národnostní práva (teoreticky) - Charta lidských práv OSN	- Romové uznání za národnost (mají možnost se k ní veřejně hlásit) - vznik romských subjektů, stran a hnutí

¹⁰⁸ Davidová, E.: *Cesty Romů (Romano drom)*, 1995, str. 191.

Příloha č. 14: Prohlášení ROI

PHAŇALE, PHRALA ROMAĽE

Ušřěn opre! Ušřavasa jakh avres! Avľa amaro d'ives, pre savo užaneras amare dada the daja but berš. Oda d'ives imar adaj hino. Peršivar o Roma, so dživen andre kadi phuv, šaj chuden peskeri bacht andre peskere vasta. Akana hin pre amende, sar pes dovokeraha, sar džanaha te ľikerel jekhetane, so keraha angle amare čhave.

Amence kampil te ľikerel ajsedženenca, so kamen te šunel amaro lav, amaro čačipen. Oda hin Občanské forum. O Občanské forum udzanľa zmaru romaňi sera – Romská občanská iniciativa.

Občanské forum the Romaňi občansko iniciativa zaačhen savore Romen andre zmaru phuv. Vazdas upre amaro romipen perdal o feder dživipen. Ma bisteras amare dadengero čačipen:

Pařiv des, pařiv arakhes!

SESTRY, BRATŘI ROMOVÉ

Probud'te se! Probud'me jeden druhého! Přišel den, na který naši předkové čekali dlouhé roky. Ten den je tu. Romové, kteří žijí v této zemi, mohou poprvé vzít svůj osud do vlastních rukou. A teď je na nás, jak se dohodneme, jak budeme držet pospolu a co uděláme pro svoje děti.

Spojme se s lidmi, kteří jsou ochotní poslouchat naše slova a naši pravdu. Je to Občanské fórum.

Občanské fórum a Romská občanská iniciativa stojí za všemi Romy v této zemi.

Pozdvihněme své robství k lepšímu životu. Nezapomeňme na pravdu našich otců:

Dej úctu, dostane se ti úcty!

Za ROI Emil Ščuka a Jan Rusenko ¹⁰⁹

¹⁰⁹ Davidová, E.: *Cesty Romů (Romano drom)*, 1995, str. 220.

Zdroje

Bibliografie

Balvín, J., a kolektiv: *Romové a zvláštní školy*, Ústí nad Labem 1997, Hnutí R, ISBN 80-902149-6-7

Davidová, E.: *Cesty Romů 1945-1990 (Romano drom)*, Olomouc 1995, Vydavatelství Univerzity Palackého, ISBN 80-7067-533-8

Demjančuk, N., Drotárová, L.: *Vzdělání a extremismus*, Praha 2005, Epoque, ISBN 80-86328-83-X

Dopita, M. a Staněk, A.: *RVP v praxi učitele výchovy k občanství – se zaměřením na potírání rasové a národnostní nesnášenlivosti*, Olomouc 2005, sborník vydán Univerzitou Palackého, ISBN 80-244-1250-0

Fraser, A.: *Cikáni (The Gypsies)*, Praha 1998, Nakladatelství Lidové noviny, ISBN 80-7106-212-X

Hübschmannová, M.: *Můžeme se domluvit (Šaj pes dovakeras)*, Olomouc 1995, Vydavatelství Univerzity Palackého, ISBN 80-7067-563-2

Jakoubek, M., Hirt, T.: *Romové, kulturologické etudy*, Vydavatelství Aleš Čeněk, Plzeň 2004, ISBN 80-86473-83-X

Jakoubek, M., Hirt, T.: *Romové v osidlech sociálního vyloučení*, Vydavatelství Aleš Čeněk, Plzeň 2006, ISBN 80-86898-76-8

Jirásková, V.: *Multikulturní výchova – předsudky a stereotypy*, Praha 2006, nakladatelství Epoque, ISBN 80-87027-31-0

Kancelář Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity: *Koncepce romské integrace*, Praha 2003, ISBN I80-86734-10-2

Kenrick, D.: *Cikáni na cestě z Indie do Evropy*, Olomouc 1994, Vydavatelství Univerzity Palackého, ISBN 80-244-0589-X

Kenrick, D., Grattan, P.: *Cikáni pod hákovým křížem*, Olomouc 2000, Univerzita Palackého v Olomouci, ISBN 80-244-0048-0

Kolektiv autorů: *Černobílý život*, Praha 2000, Gallery, ISBN 80-86010-37-6

Kolektiv autorů Muzea romské kultury: *Romové – O Roma, Tradice a současnost*, Brno 1999, Svan, ISBN 80-7028-141-3

Kolektiv autorů: *Sociální studia číslo 9 – sociální inkluze*, Brno 2003, sborník vydán Masarykovo univerzitou, ISBN 80-210-3131-X

Kolektiv autorů: *Romové v České republice*, Socioklub, Praha 1999, ISBN 80-902260-7-8

Marádová, E.: *Multikulturní porozumění*, Praha 2006, Vzdělávací institut ochrany dětí ISBN 80-86991-82-2

Navrátil, P., a kolektiv: *Romové v české společnosti*, Praha 2003, Portál s.r.o., ISBN 80-7178-741-8

Nečas, C.: *Andr'oda taboris*, Brno 1995, Masarykova Univerzita, ISBN 80-210-1092-4

Nečas, C.: *Romové v České republice včera a dnes*, Olomouc 1995, Vydavatelství Univerzity Palackého, ISBN 80-7067-559-4

Pavlík, Z., Kučera, M.: *Populační vývoj České republiky*, Praha 1995, Univerzita Karlova, ISBN 80-902154-3-2

Říčan, P.: *S Romy žít budeme – jde o to jak*, Praha 1998, Portál s.r.o., ISBN 80-7178-410-9

Šimíková, I., Vašečka, I.: *Mechanismy sociálního vyčleňování romských komunit na lokální úrovni a nástroje integrace*, Brno 2004, Nakladatelství Barrister & Principál, ISBN 80-7364-009-0

Šišková, T., a kolektiv.: *Výchova k toleranci a proti rasismu*, Praha 1998, Portál s.r.o., ISBN 80-7178-285-8

Šotolová, E.: *Vzdělávání Romů*, Praha 2000, Grada Publishing s.r.o., ISBN 80-7169-528-9

Internet

Všechny webové linky uvedené v této diplomové práci byly funkční k 31.10.2007

<<http://www.vlada.cz/cs/rvk/rzrk/rzrk.html>>
<<http://www.vlada.cz/dokument5873.html>>
<<http://www.vlada.cz/dokument8150.html>>
<<http://www.msmt.cz/vzdelavani/strategie-pro-zlepseni-vzdelavani-romskych-deti-1.>>>
<<http://www.mvcr.cz/dokument/2006/extrem05.pdf>>
<<http://www.mvcr.cz/dokumenty/migrace/2003/zprava03.html>>
<http://www.demografie.info/?cz_demromuevidence=>>
<http://www.demografie.info/?cz_demoromu>
<<http://www.ceskaghetta.cz/>>
<[http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/C2002DD869/\\$File/Kapitola2.pdf](http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/t/C2002DD869/$File/Kapitola2.pdf)>
<http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100192s_ov30311.pdf>
<<http://romove.radio.cz/cz/clanek/18884>>
<<http://www.holocaust.cz/cz2/history/rom/czech/czrom4>>
<http://www.romea.cz/index.php?id=servis/z2005_0010>
<http://www.fss.muni.cz/spsp/cpsims/projekty/vyzkum_interetnickych.pdf>